

รายงานผลการศึกษา

กระบวนการเรียนรู้สู่การเท่าทันสื่อ :

บทสำรวจสถานการณ์ภาพและก้าวต่อไป

ผู้เขียน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรศรี งามวิทยาพงศ์

พิมพ์ครั้งแรก กรกฎาคม 2551

จำนวนพิมพ์ 1,000 เล่ม

ISBN 978-974-16-1786-9

จัดทำโดย

**โครงการสำรวจและสังเคราะห์สถานการณ์ภาพของการเรียนรู้เรื่องสื่อ
เพื่อการรู้เท่าทันสังคม
สถาบันการจัดการแบบองค์รวม**

สนับสนุนโดย

แผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน (สสย.)
979/62 อาคารเอส เอ็ม ทาวเวอร์ ชั้น 23 ถ.พหลโยธิน
แขวงสามเสนใน เขตพญาไท กทม. 10400
โทร. 02-298-0669, 02-298-0671 โทรสาร. ต่อ 17
E-mail : childsmmedia@yahoo.com
Website : <http://www.childmedia.net>

ภายใต้

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

จัดทำรูปเล่ม/พิมพ์โดย

บริษัท 21 เซ็นจูรี จำกัด

โทร. 02-883-0417-8 แฟกซ์. 02-883-0419

คำนำของผู้จัดทำพิมพ์

หนึ่งในพันธกิจหลักของแผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน (สสย.) นอกเหนือจากการส่งเสริมและพัฒนาสื่อเพื่อการเรียนรู้ ตลอดจนขยายช่องทางให้สื่อดี แพร่หลายเข้าถึงเด็ก เยาวชน และครอบครัวในทุกกลุ่มวัยแล้ว ก็คือ **การส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม ให้เด็กเยาวชนรู้เท่าทันสื่อและใช้สื่อเพื่อพัฒนาตนเอง ซึ่งเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่เด็ก-เยาวชนในระยะยาว** นับเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง

ในปี 2550 สสย. ได้ร่วมดำเนินงานกับภาคี ทั้งหน่วยงานวิชาการ สถาบันการศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มเยาวชน พัฒนากระบวนการเรียนรู้ของเด็ก-เยาวชนผ่านกิจกรรมรู้เท่าทันสื่อในหลายรูปแบบ และหลายพื้นที่ แต่เนื่องจากกระบวนการดังกล่าวเป็นเรื่องที่มีความละเอียดอ่อนและซับซ้อน รวมทั้งเป็นเรื่องใหม่ในสังคมไทย การดำเนินงานของโครงการต่าง ๆ จึงถือว่าอยู่ในช่วงของการพัฒนากระบวนการเพื่อถอดบทเรียน และสร้างองค์ความรู้

รายงานเรื่อง **“การศึกษาสถานภาพของกระบวนการเรียนรู้ในกิจกรรมรู้เท่าทันสื่อของแผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน (สสย.)”** ได้ช่วยสะท้อนภาพการทำงาน และชี้แนะทิศทางที่ สสย. และภาคีควรก้าวเดิน เพื่อให้เกิดการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของเด็ก-เยาวชนอย่างยั่งยืนและสอดคล้องกับบริบทสังคมไทย

สสย. เห็นว่า เนื้อหาของงานศึกษาฯ ครั้งนี้ ไม่เพียงแต่จะเป็นประโยชน์ต่อการทำงานของเรา และภาคีที่ร่วมดำเนินงานเท่านั้น แต่งานศึกษาได้ให้สาระที่เกิดจากประสบการณ์และมุมมองที่แหลมคมของผู้ศึกษา ที่อาจจะช่วยให้ผู้ที่สนใจและกำลังทำงานเกี่ยวข้องกับการพัฒนา “คน” ได้รับแง่คิดดี ๆ นำไปประยุกต์ใช้กับการทำงานอีกด้วย

สสย. ขอขอบพระคุณ **ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรศรี งามวิทยาพงศ์** ผู้ซึ่งได้กรุณาศึกษา และนำผลการศึกษามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับภาคีที่เกี่ยวข้อง รวมถึง **คุณนิภาพรรณ งามวิทยาพงศ์ คุณศศิธร อุดมทรัพย์ คุณทัศนีย์ แก้วล้วน และคุณกนิษฐา ปวีณะโยธิน** จากสถาบันการจัดการองค์รวมซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญยิ่งที่ผลักดันให้เกิดงานศึกษาที่มีคุณค่าครั้งนี้

เข็มพร วิรุณราพันธ์

ผู้จัดการแผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน (สสย.)

คำนำ

รายงานเรื่อง “การศึกษาสถานภาพของกระบวนการเรียนรู้ในกิจกรรมรู้เท่าทันสื่อของแผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน (สสย.)” จัดทำขึ้นเพื่อรายงานผลการศึกษาตามโครงการศึกษาและสำรวจงานสื่อสร้างสุขภาวะของเยาวชน 5 ภูมิภาค ในแผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน เพื่อนำเสนอข้อมูล ความรู้ ทักษะ มุมมอง ต่อการดำเนินงานในเรื่องกระบวนการเรียนรู้ของกิจกรรมรู้เท่าทันสื่อของแผนงาน สสย.ซึ่งดำเนินการมาได้ 1 ปี (2550) เพื่อนำผลการศึกษานี้ไปพัฒนาการดำเนินงานของแผนงานฯ และภาคีกิจกรรม ให้บรรลุตามพันธกิจและยุทธศาสตร์ที่ได้กำหนดไว้ในปีต่อไป

ประเด็นสำคัญของการศึกษาในรายงานฉบับนี้ คือการสำรวจหาสถานภาพ และลักษณะของ “กระบวนการเรียนรู้” ที่มีอยู่ในกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งแผนงาน สสย.ให้การสนับสนุนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ด้วยความเชื่อมั่นว่า “กระบวนการเรียนรู้” คือกุญแจสำคัญของความยั่งยืนในการพัฒนาเด็ก-เยาวชนให้รู้เท่าทันสื่อ สามารถมีภูมิคุ้มกันตนเองจากอิทธิพลของสื่อซึ่งครอบงำวิถีคิด ทักษะคติ และพฤติกรรมของเด็ก-เยาวชนจำนวนมากในปัจจุบัน เพื่อให้เกิดประโยชน์ได้ตามที่แผนงานฯ ต้องการมากที่สุด ผู้ศึกษาได้พัฒนารอบความคิดของการศึกษาและออกแบบการวิจัยเพื่อให้ได้ความรู้ทั้งในภาพกว้างและภาพลึก ดำเนินการเก็บข้อมูล ด้วยวิธีการต่าง ๆ ผ่านการตรวจสอบข้อมูลและการร่วมคิดวิเคราะห์กับแผนงานฯ และภาคีที่เกี่ยวข้อง เพื่อความถูกต้องของการศึกษา แล้วสังเคราะห์เป็นรายงานฉบับสมบูรณ์นี้

ผู้ศึกษาขอขอบคุณแหล่งข้อมูลทุกท่านและทุกกิจกรรมเป็นอย่างสูงที่ได้ให้ข้อมูลและร่วมแสดงความคิดเห็นตรวจสอบผลการศึกษา ความบกพร่องอันใดหากจะมียอมเป็นความรับผิดชอบของผู้ศึกษาโดยตรง และขอขอบคุณแผนงาน สสย. ซึ่งได้เชิญชวนให้เข้ามาร่วมศึกษาเรียนรู้ ร่วมคิดในประเด็นที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในเรื่องนี้

สุดท้ายนี้ ผู้ศึกษาหวังว่าการศึกษาในเรื่องนี้จะเป็นประโยชน์แก่การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในกิจกรรมของแผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชนตามความประสงค์ไม่มากนักน้อยด้วย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรศรี งามวิทยาพงศ์

มิถุนายน 2551

สารบัญ

คำนำ

บทที่ 1	บทนำ.....	1
บทที่ 2	กรอบความคิดของการศึกษา.....	15
บทที่ 3	พลการศึกษา.....	61
	3.1 พลการศึกษาภาพในภาพรวม.....	62
	3.2 พลการศึกษากรณีศึกษา.....	76
บทที่ 4	บทสรุป : ข้อเสนอแนะแนวทางการพัฒนา.....	103
	กระบวนการเรียนรู้	
	บรรณานุกรม.....	125
	ภาคผนวก กระบวนการ “ถอดบทเรียน”	129
	ให้เป็นการเรียนรู้	

1. ความเป็นมาของการศึกษา

การพัฒนาประเทศใน 5 ทศวรรษที่ผ่านมา ได้นำความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางมาสู่สังคมไทยในทุกมิติอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน หนึ่งในมิติที่เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วมากที่สุด คือ การเปลี่ยนแปลงของกระบวนการเรียนรู้ จากเดิมซึ่งบุคคลพัฒนาตนเองบนฐานหรือแหล่งการเรียนรู้ในครอบครัว ชุมชน เครือข่ายชุมชน ระบบนิเวศ โดยอาศัยกลไกบุคคลในครอบครัว ชุมชน สถาบันศาสนา รวมไปถึงสรรพชีวิตในระบบนิเวศ เป็นผู้ให้การเรียนรู้ที่สำคัญในการพัฒนาบุคคล ให้เกิดสำนึกในความเป็น “มนุษย์” และตระหนักรู้ในความสำคัญของผู้อื่นและสิ่งอื่นที่ตนเองเกี่ยวข้องอยู่ด้วย เพื่อจัดความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันอย่างประสานสอดคล้องทุกระดับ และอย่างเบียดเบียนกันน้อยที่สุด สังคมไทยโดยรวมจึงมีรากฐานของการอยู่ร่วมกันด้วยความเอื้ออาทร มีความเมตตา ถืออหิงสาหรือการไม่ใช้ความรุนแรงเป็นหลัก

กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว ถูกกระทำให้เปลี่ยนแปลงไปจากการพัฒนาประเทศภายใต้แนวคิดการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย และการแข่งขันเข้าสู่โลกาภิวัตน์ การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่มุ่งหน้าสู่ความมั่งคั่ง สะดวกสบายและความสุขทางวัตถุอย่างสุดโต่ง ได้ดึงผู้คนออกจากฐานการเรียนรู้เดิมเข้าสู่บริบทใหม่ ภายใต้ระบบความเชื่อ ค่านิยมแบบใหม่ในเรื่องของชีวิต โดยเฉพาะในเรื่องของ **“ความสุข”** และ **“ความสำเร็จ”** ของชีวิต โดยปราศจากโครงสร้าง ระบบหรือกลไกใด ๆ ในสังคม ที่จะทำหน้าที่ส่งเสริมให้เกิดการคิดวิเคราะห์เพื่อรู้เท่าทันในข้อดี-ข้อเสียของบริบทใหม่ที่เกิดขึ้น เพื่อคัดสรรสิ่งใหม่ที่เหมาะสมบนฐานเดิม การรู้เท่าทันสังคมกลายเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลหรือครอบครัวหนึ่ง ๆ จะจัดการกันเอง

ในสถานการณ์ดังกล่าวนี้ เด็กและเยาวชนได้ตกเป็นผู้ถูกกระทำและถูกกดดันมากที่สุด และอย่างซ้ำซากมากที่สุด เนื่องจากการพัฒนาที่เกิดขึ้นใหม่ ได้ดึงเด็กออกจากฐานการเรียนรู้แบบเดิมอย่างสิ้นเชิง เข้าสู่ฐานการเรียนรู้ใหม่ในระบบการศึกษาซึ่งถ่ายทอดค่านิยมของชีวิตและความสำเร็จแบบใหม่ให้กับเด็กอย่างไม่ต้องวิเคราะห์จำแนกแยกแยะใด ๆ แล้วผลิตซ้ำการเรียนรู้เดิมนั้น ด้วยการเรียนรู้จากกลุ่มเพื่อนซึ่งต่างก็เรียนรู้จากสื่อสมัยใหม่ซึ่งถ่ายทอดระบบคุณค่าแบบใหม่อย่างมีพลังที่อาจกล่าวได้ว่า ทรงอำนาจมากที่สุด เนื่องจากสามารถ

ส่ง “สาร” (Message) ไปได้กว้างขวางมากที่สุด และสามารถสร้าง “ความจริงเสมือน” (Visual Reality) ซึ่งทำให้ผู้รับสารคล้อยตามได้โดยง่าย ทั้งภาพและเสียง รวมทั้งสร้างเครือข่ายการรวมกลุ่มคนได้ง่ายดาย สื่อสมัยใหม่ในสังคมที่ปราศจากการสอนให้บุคคลคิด และปราศจากแหล่งเรียนรู้อื่นๆ ที่แตกต่าง เนื่องจากสถาบันครอบครัว ชุมชน ศาสนา ต่างล่มสลาย จึงมีอำนาจครอบงำบุคคลได้มากที่สุด โดยเฉพาะในสังคมที่ธุรกิจหรือทุนมีอำนาจอย่างอิสระมากในการแสวงหา “ผลกำไรสูงสุด” จากสังคม เด็กและเยาวชนจึงได้กลายเป็นเหยื่อของสื่อง่ายที่สุดและมากที่สุด โดยพื้นที่ซึ่งเด็กและเยาวชนตกเป็นเหยื่อเนื่องจากถูกสื่อครอบงำมากที่สุด ได้แก่ ระบบคุณค่าแบบสุขนิยมจากการบริโภควัตถุ (สิ่งของวัตถุ ชื่อเสียง ความสำเร็จ การเป็นที่ยอมรับ ความสุขทางเพศ ฯลฯ) กระทั่งมีความหมกมุ่นในการแสวงหาหรือเสพติดความสุขดังกล่าว กระทั่งมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปสู่การกระทำผิดโดยง่าย ขาดการยับยั้งชั่งใจ และใช้ความก้าวร้าวรุนแรงเมื่อถูกขัดขวางหรือไม่ได้ดังความต้องการ ปรัชญาการณดังกล่าวขยายตัวทั้งทางปริมาณและระดับ ความวิฤตอย่างชัดเจน จากผลการวิจัยในรอบทศวรรษที่ผ่านมา วิฤตการณนี้กล่าวได้ว่าเป็นอันตรายที่คุกคามต่อสุขภาพะ ทั้งของเด็ก-เยาวชน และสังคมโดยรวมอย่างยิ่ง ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

ด้วยเหตุดังกล่าว สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) จึงได้สนับสนุนให้เกิด **“แผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน (สสย.)”** ขึ้น โดยมีมูลนิธิเพื่อการพัฒนาเด็กเป็นองค์กรบริหารแผนงาน เริ่มดำเนินงานมาตั้งแต่ พ.ศ. 2550 หนึ่งในประเด็นสำคัญของการขับเคลื่อนในแผนงานดังกล่าว คือ การสนับสนุนให้เกิดกิจกรรมส่งเสริมให้เยาวชนรู้เท่าทันอำนาจของสื่อ เพื่อป้องกันตนเองจากอำนาจการครอบงำนั้น ในขณะเดียวกันก็ส่งเสริมการแสวงหาสื่อทางเลือกในระดับต่าง ๆ ทั้งมหภาคและจุลภาคที่จะเข้ามาช่วยเยียวยา ลดอำนาจของสื่อกระแสหลักที่กระทำต่อเยาวชน ในรอบ 1 ปีแรกของการดำเนินงานแผนงาน สสย. ได้ให้ความสนับสนุนแก่องค์กร กลุ่มต่าง ๆ ทั่วประเทศในการทำกิจกรรมตามแนวทางดังกล่าวร่วมกัน โดยได้รับการตอบรับด้วยดี และอย่างกว้างขวางจากองค์กร กลุ่มต่าง ๆ ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ

อย่างไรก็ดี การขับเคลื่อนเพื่อลดทอนอำนาจการครอบงำของสื่อต่อเยาวชนตามวัตถุประสงค์นี้จะเกิดอย่างมีพลังได้จริง **กิจกรรมนั้นจะต้องได้รับการพัฒนาให้มีพลังในการสร้างสรรค์การเรียนรู้แบบใหม่ให้เยาวชนเท่าทันอำนาจของสื่อ** เพียงพอที่จะสามารถป้องกันการครอบงำของสื่อได้ด้วยตนเอง พร้อม ๆ กับลดระดับอำนาจของสื่อที่มีต่อวิถีคิด ทัศนคติ พฤติกรรมของตนเองลงไปด้วย ดังนั้น การสำรวจและศึกษาสถานภาพการเรียนรู้ที่กิจกรรมต่าง ๆ สร้างขึ้น จึงเป็นประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จและยั่งยืนของการนำเยาวชนออกจากอำนาจครอบงำของสื่อด้วย แผนงาน สสย. จึงสนับสนุนให้มีการศึกษาเพื่อทบทวนกิจกรรมของ สสย. ในมิติของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในกิจกรรมต่าง ๆ ที่แผนงานฯให้การสนับสนุนหรือเกี่ยวข้องอยู่ด้วย จึงเกิด “**โครงการศึกษาและสำรวจงานสื่อสร้างสุขภาวะของเยาวชน 5 ภูมิภาค**” ขึ้น

2. คำถามการศึกษา

2.1 การจัดกระบวนการเรียนรู้ให้เยาวชนรู้เท่าทันสื่อตามแผนงาน สสย. ในปัจจุบันเป็นอย่างไร

2.2 แผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน (สสย.) ควรมีแนวทางให้การสนับสนุนกิจกรรมการเรียนรู้สื่อสร้างสุขภาวะเยาวชนแก่ภาคี องค์กร กลุ่มกิจกรรม อย่างไร

3. วัตถุประสงค์

3.1 เพื่อศึกษาสถานภาพของการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้เยาวชนรู้เท่าทันสื่อตามแผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน (สสย.)

3.2 เพื่อสังเคราะห์ความรู้ที่ได้จากการศึกษามาเสนอแนวทางการปรับปรุงส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้เยาวชนรู้เท่าทันสื่อในแผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน (สสย.)

4. วิธีการศึกษา

การศึกษานี้ใช้แบบการวิเคราะห์ข้อมูล (Mode of Data Analysis) ในเชิงคุณภาพ ด้วยการตีความข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาโดยอาศัยกรอบความคิดที่กำหนดไว้ ข้อมูลที่ใช้มีทั้งข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาสภาพของกระบวนการเรียนรู้เท่าทันสื่อทั้งภาพกว้างและภาพลึก แหล่งข้อมูลและวิธีการเก็บข้อมูลใช้วิธีการดังนี้

4.1 เก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถามคำถามปลายเปิดจำนวน 100 ชุด จากผู้เกี่ยวข้องกับการกิจกรรมซึ่งสามารถให้คำตอบเกี่ยวกับรายละเอียดการจัดกิจกรรมได้ในหลายแง่มุม ประกอบด้วย ผู้นำและเจ้าหน้าที่กลุ่ม ผู้จัดการกระบวนการ-ผู้ช่วย ผู้เข้าร่วมกิจกรรม แบบสอบถามได้รับกลับคืนเต็มจำนวน เนื่องจากมีระบบการตามเก็บโดยตรง ข้อมูลที่ได้นำมาประมวลจัดกลุ่มคำตอบ แล้วหาค่าเป็นร้อยละ เพื่อวิเคราะห์ผลรวม

4.2 เก็บข้อมูลจากบุคคลหลัก (Key Informant) ซึ่งเกี่ยวข้องกับกิจกรรมรู้เท่าทันสื่อ อาทิ ผู้จัดการกิจกรรม ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เข้าร่วมกิจกรรม ด้วยการสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) รวมทั้งการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมที่กลุ่มจัดขึ้น

4.3 เก็บข้อมูลจากเอกสาร อาทิ รายงานความก้าวหน้าและรายงานสรุปผลการดำเนินงานของกลุ่มกิจกรรมในแผนงาน สสย. ข้อเสนอแผนงาน สสย. ระยะ 3 ปี เป็นต้น

นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ (Operational Definition)

เพื่อมิให้เกิดความสับสนในการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล ผู้ศึกษาได้กำหนดนิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการในศัพท์บางคำได้แก่

(1) **สื่อกระแสหลัก** หมายถึง สื่อทุกรูปแบบซึ่งยึดครองพื้นที่ทางสังคมส่วนใหญ่ มีอิทธิพลในการส่ง “สาร” ตามเป้าหมายของตนเองแก่มวลชนในสังคมได้อย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะสื่อของรัฐ ธุรกิจ เป็นสื่อที่ใช้เทคโนโลยีระดับสูงในการส่งสาร

(2) **สื่อทางเลือก** หมายถึง สื่อนอกกระแสหลัก ซึ่งมีพื้นที่จำกัดอยู่ในกลุ่มคนเฉพาะกลุ่ม ใช้รูปแบบ-เทคนิคการสร้างและส่งสารแบบง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน

สำหรับคำศัพท์อื่น ๆ ใช้ตามแผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน (สสย.)

5. ขั้นตอนการวิจัย

5.1 ทบทวนวรรณกรรมที่จะพัฒนาเป็นกรอบความคิดของการศึกษา และวรรณกรรมอื่น ๆ ที่จะช่วยให้ผู้ศึกษามีความรู้ความเข้าใจพื้นฐานในเรื่องที่ศึกษา อาทิ กิจกรรมรู้เท่าทันสื่อ (Media Literacy) อิทธิพลของสื่อ และศึกษารายละเอียดของแผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน (สสย.) เป็นต้น

5.2 ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามที่กำหนด (แบบสอบถาม สัมภาษณ์ สทนากลุ่ม สังเกตการณ์ ศึกษาเอกสาร-รายงาน ฯลฯ)

5.3 นำข้อมูลมาจัดกลุ่ม แบ่งหมวดหมู่-ประเด็น ดำเนินการวิเคราะห์-สังเคราะห์ข้อมูล

5.4 เขียนร่างผลการศึกษา นำเสนอในที่ประชุมของแผนงาน สสย. และภาคีกิจกรรม เพื่อตรวจสอบข้อมูลและผลการวิเคราะห์

5.5 ปรับปรุงร่างผลการศึกษาลงการนำเสนอ

5.6 จัดทำรายงานผลการศึกษาดับสมบูรณ์

6. ลำดับเรื่อง

บทที่ 1 - บทนำ : ความเป็นมา คำถามการศึกษา วัตถุประสงค์การศึกษา วิธีการศึกษา ฯลฯ

บทที่ 2 - กรอบความคิดของการศึกษา

บทที่ 3 - ผลการศึกษา

3.1 ผลการศึกษาในภาพรวม

3.2 ผลการศึกษากรณศึกษ

บทที่ 4 - บทสรุป : ข้อเสนอแนะแนวทางการพัฒนากระบวนการเรียนรู้

7. ขอบเขตและข้อจำกัดของการศึกษา

การศึกษานี้มุ่งไปที่กิจกรรมการเรียนรู้เท่าทันสื่อซึ่งจัดให้แก่เยาวชน โดยกลุ่ม หน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ ซึ่งแผนงาน สสย. ให้การสนับสนุนใน 5 ภูมิภาค ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันออก โดยที่การสนับสนุนเพิ่งดำเนินการมาเพียง 1 ปี ทำให้ข้อมูลที่ได้สามารถสร้างข้อสรุปได้เพียงเบื้องต้น ในกรอบระยะเวลาของกิจกรรมปีที่ 1 นอกจากนี้การศึกษาระบบการเรียนรู้อาจมีความจำเป็นจะต้องใช้การศึกษาเชิงคุณภาพ การสัมภาษณ์แบบเข้มข้น และการสังเกตในแบบต่าง ๆ ซึ่งควรจะต้องอาศัยการติดตามศึกษาในระยะเวลาที่นานพอสมควร แต่เนื่องจากการศึกษานี้ ติดเงื่อนไขเวลาที่ต้องการนำผลการศึกษามากำหนดแนวทางการดำเนินงานของ สสย. ในปีต่อไป การใช้ข้อมูลเชิงคุณภาพจึงยังมีจำกัดอยู่

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลที่ได้ก็สะท้อนภาพของกิจกรรมที่ดำเนินการได้พอสมควร เนื่องจากมีการเก็บรวบรวมข้อมูลได้ครบถ้วน เช่น จำนวนแบบสอบถามได้คืนกลับทั้งหมด ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพก็ได้ข้อมูลที่มีความหลากหลาย มีการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มกับบุคคลและกลุ่มกิจกรรมที่มีบทบาทสูงในแผนงาน นอกจากนี้ ผู้ศึกษาได้ใช้เงื่อนไขของการนำเสนอผลการศึกษาในการประชุมร่วมกับภาคีกิจกรรมและแผนงาน สสย. (วันที่ 25-26 พฤษภาคม 2551) ช่วยตรวจสอบข้อมูล ทบทวนการวิเคราะห์-สังเคราะห์ข้อมูลโดยกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก เอื้อให้ผู้ศึกษาลดข้อจำกัดที่เกิดขึ้นได้ อีกทั้งสามารถปรับปรุงผลการศึกษาให้ตอบคำถามการวิจัยได้ชัดเจนและเป็นประโยชน์แก่ผู้ใช้ผลการศึกษามากขึ้นด้วย

ในส่วนของขอบเขตเนื้อหา การศึกษานี้มุ่งเน้นค้นหาลักษณะและสถานภาพของ “กระบวนการเรียนรู้” ในกิจกรรมรู้เท่าทันสื่อในแผนงาน สสย. ว่าอยู่ในลักษณะอย่างไร มีเงื่อนไขของความยั่งยืนในการแก้ไขปัญหาคือการครอบงำเด็กและเยาวชนของสื่อต่าง ๆ ได้หรือไม่ มากน้อยเพียงใด โดยอาศัยกรอบความคิดที่สร้างขึ้นเป็นกรอบการวิเคราะห์-สังเคราะห์ข้อมูล มิได้มุ่งศึกษาประเด็นสื่อหรือการพัฒนาสื่อโดยตรง

8. ระยะเวลาการศึกษา

เดือนกุมภาพันธ์ - มิถุนายน 2551

9. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

9.1 ได้ทราบถึงสถานภาพเบื้องต้นและลักษณะของการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้เยาวชนรู้เท่าทันสื่อตามแผนงานสื่อสร้างสุขภาวะ (สสย.) ในปี 2550 ทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ

9.2 ได้ทราบแนวทางของการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้เยาวชนรู้เท่าทันสื่อในกิจกรรมของแผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน (สสย.) ที่ดำเนินการอยู่ในปัจจุบันและที่จะให้การสนับสนุนในระยะเวลาต่อไป

ในการตอบคำถามการศึกษาที่ตั้งไว้ ผู้ศึกษาได้ทบทวนวรรณกรรมเพื่อพัฒนากรอบความคิดซึ่งเห็นว่ามีความเหมาะสมที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนในการเก็บข้อมูล และสามารถจะวิเคราะห์-สังเคราะห์ข้อมูล เพื่อตอบคำถามการวิจัย ทั้ง 2 คำถามอย่างรอบด้านและลึกมากขึ้น อีกทั้งสามารถจะเป็นกรอบความคิดของการพัฒนาแผนงาน สสย. ในเรื่องการเรียนรู้และการพัฒนาองค์กร กลุ่ม โครงการ ซึ่งได้รับความสนับสนุนจากแผนงาน สสย. ได้ด้วย อีกทั้งกิจกรรมในความสนับสนุนก็สามารถนำกรอบความคิดนี้ ไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ได้ด้วย

กรอบความคิดที่กำหนดไว้ ประกอบด้วย กรอบความคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้, การมีส่วนร่วม, การพัฒนาองค์กร-กลุ่ม และแนวคิดขยายชีวิต ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 กรอบความคิด “กระบวนการเรียนรู้”¹

2.1.1 ความสำคัญ

“กระบวนการเรียนรู้” คือ กลไกสำคัญที่สุดซึ่งมนุษย์ใช้ในการปรับตัวเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคมระดับต่าง ๆ ไม่ว่าจะครอบครัว กลุ่ม องค์กร ชุมชน ประเทศ และระบบนิเวศ การที่มนุษย์มีศักยภาพความสามารถทางสมองมากกว่าสัตว์โลกทั่วไป การปรับตัวโดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้จึงมิได้จำกัดอยู่เพียงด้านกายภาพตามสัญชาตญาณทางธรรมชาติ คือ การกินอยู่ สืบเผ่าพันธุ์ และเอาตัวรอดจากภัยคุกคามต่าง ๆ เท่านั้น หากครอบคลุมถึงกระบวนการเรียนรู้เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับความรู้สึกรู้สึกนึกคิด จิตใจ อุดมคติ ฯลฯ ของสังคมระดับต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยสติปัญญา ความสามารถ และจินตนาการที่มีอยู่ตามธรรมชาติด้วย

¹ ปรับปรุงเพิ่มเติม จาก อรรถรี งามวิทยาพงศ์ และคณะ. รายงานการศึกษาและจัดทำตัวชี้วัดกระบวนการเรียนรู้จากการทำงานและกิจกรรมของแผนงานพัฒนาจิตเพื่อสุขภาพ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2549.

กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นทั้งกลไกการถ่ายทอดหรือผลิตซ้ำ เพื่อดำรงรักษาสິงเดิมเอาไว้ เช่นเดียวกับที่เป็นกระบวนการสร้างสรรค์ สิ่งใหม่ ที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์เพื่อปรับตัวกับสิ่งเดิมซึ่งมีการเปลี่ยนแปลง ไม่หยุดนิ่ง (พลวัต / อนิจจัง) อยู่ตลอดเวลาด้วย บริบทหรือสิ่งแวดล้อม ระดับต่าง ๆ รอบตัวปัจเจกบุคคล จึงมีอิทธิพลโดยตรงทั้งในด้านการผลิต ซ้ำสิ่งเดิมและการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ขึ้นกับคุณลักษณะของกระบวนการ เรียนรู้และระดับปฏิสัมพันธ์ในกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์กับสภาพ แวดล้อมนั้น

อย่างไรก็ตาม หากกล่าวในแง่ของข้อเท็จจริงแล้ว กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์จะต้องมุ่งที่จะกระตุ้นและส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่มากกว่าการผลิตซ้ำสิ่งเดิม โดยอาจถือเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการที่จะนำศักยภาพด้านจินตนาการ (Imagination) ที่มีอยู่เฉพาะในมนุษย์เท่านั้นให้ปรากฏออกมา หรือ “ผุดบังเกิด” ขึ้น (Emergence) เพราะหากศึกษาวิวัฒนาการของอารยธรรมมนุษย์ชาติแล้ว เราจะพบว่าความก้าวหน้าทุกด้านทุกระดับ (กาย จิต สังคม ปัญญา) ล้วนเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้จินตนาการของมนุษย์ได้รับการกระตุ้นให้เกิดขึ้น มีโอกาสแสดงออก และดัดแปลงไปเป็นความคิดเชิงสร้างสรรค์ (Creative Thinking) ที่นำไปสู่นวัตกรรมใหม่ในทุกด้าน-ทุกระดับ มิใช่เฉพาะในด้านวัฒนธรรม แต่ครอบคลุมไปถึงนามธรรมอันเกี่ยวข้องกับโลกทัศน์ อุดมคติ ศาสนธรรม จิตวิญญาณ ฯลฯ ด้วยอย่างสำคัญ และแน่นอนที่สุดคือศักยภาพและความสามารถของมนุษย์ในกระบวนการเรียนรู้นั้น ได้พัฒนาให้เพิ่มมากขึ้นด้วยอย่างสำคัญ ทั้งด้านกาย จิต สังคม จิตวิญญาณ (ปัญญา)

การกล่าวถึงความสำคัญหรือการให้ความหมายแก่ **“กระบวนการเรียนรู้”** ของมนุษย์จึงต้องชัดเจนว่า เป็นกระบวนการของการเรียนรู้สิ่งเดิมเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ และจำเป็นที่จะต้องเป็นสิ่งใหม่ที่นำไปสู่การถักทอความสัมพันธ์ที่ประสานกลมกลืน (Harmonious) อย่างยั่งยืนกับสิ่งแวดล้อมในทุกระดับที่มนุษย์เกี่ยวข้องด้วย ไม่ว่าจะเป็นระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ (ครอบครัว กลุ่ม-องค์กร ชุมชน สังคม ประเทศ ฯลฯ) และมนุษย์กับธรรมชาติ ครอบคลุมไปถึงกระบวนการเรียนรู้เพื่อรู้จักธรรมชาติของตนเอง เพื่อให้บุคคลมีความสามารถที่จะดำรงชีวิตได้อย่างสมดุล มีสุขภาวะที่ดีในทุกมิติขององค์ประกอบแห่งตน (กาย จิต สังคม จิตวิญญาณ) กระบวนการเรียนรู้จึงมิใช่การสร้างสรรค์ที่มุ่งตอบสนองแบบแยกส่วนหรือจำเพาะเจาะจง ตามความพอใจ (ความเชื่อ ความเห็น ผลประโยชน์ ฯลฯ) ของปัจเจกบุคคล หรือเฉพาะกลุ่ม และหากจะกล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว จะต้องมิใช่ตามความต้องการของมนุษย์แต่เพียงลำพังด้วย เนื่องจากในความเป็นจริงนั้น ต้นกำเนิดแห่งมนุษย์และบริบทที่แวดล้อมปัจเจกบุคคลนั้น คือ ระบบความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งหรือองค์ประกอบของเหตุปัจจัยอันมากมายมหาศาลหลายระดับที่สัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นองค์รวมเดียวกัน กระบวนการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของมนุษย์และธรรมชาติ จึงไม่อาจตัดตอนแยกส่วนลดทอนได้

2.1.2 ขั้นตอนการเรียนรู้

การเรียนรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการ มีการสั่งสมและประมวล-พัฒนาข้อมูลหรือชุดประสบการณ์ที่ตนเองประสบมาโดยทางต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา มิใช่เกิดขึ้นโดยฉับพลันทันทีทันใด หากกล่าวโดยสรุป กระบวนการหรือขั้นตอนของการประมวลข้อมูล ความรู้ของบุคคลเพื่อพัฒนาขึ้นเป็นการเรียนรู้ในทางสร้างสรรค์ใหม่ดังกล่าวมาแล้ว คือ²

(1) การรับรู้ (Reception) หมายถึง ขั้นตอนพื้นฐานที่บุคคล “รับ” เอาข้อมูลข่าวสารและองค์ความรู้ต่างๆ จากแหล่งความรู้ที่หลากหลายซึ่งตนเองพบผ่านประสาทสัมผัส (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) เข้ามาสั่งสมไว้เป็นประสบการณ์ของตนเอง

(2) การเข้าใจ (Comprehension) หมายถึง การที่บุคคลสามารถมองเห็นถึงความหมายและความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันของข้อมูลหรือความรู้ต่าง ๆ ที่ตนเองรับรู้หรือมีประสบการณ์มาในระดับที่สามารถอธิบายในเชิงเหตุเชิงผลได้

² อรศรี งามวิทยาพงศ์, เขียน, อุทัย ดุลยเกษม - วีระ สมบูรณ์ บรรณาธิการ. ยุทธศาสตร์ใหม่ทางการศึกษาเพื่ออนุรักษ์พลังงานและสิ่งแวดล้อม. กระทรวงศึกษาธิการ, สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย และสำนักงานคณะกรรมการนโยบายพลังงานแห่งชาติ, 2542.

การรับรู้ข้อมูลข่าวสารหรือองค์ความรู้ โดยขาดความเข้าใจในการวิเคราะห์ แยกแยะ เชื่อมโยง และอธิบายเชิงเหตุผลไม่ได้ ถือว่าเป็นเพียงกระบวนการ “รับรู้”

(3) การปรับเปลี่ยน (Transformation) เป็นระดับของการเรียนรู้ที่แท้จริง หมายความว่า การเรียนรู้ที่แท้จริงต้องทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในตัวบุคคล ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงวิธีคิด (Conceptualization) และ/หรือการเปลี่ยนแปลงระบบคุณค่า (Values) การปรับเปลี่ยนพฤติกรรม (Behavior) ในสิ่งที่รับรู้และมีความเข้าใจแล้วเป็นอย่างดี เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและตระหนักรู้จากภายในบุคคลเอง จึงเพิ่มพูนศักยภาพและความสามารถของบุคคลให้มีพลังในการคิดและการกระทำได้มากขึ้นด้วย ถ้าหากไม่มีการปรับเปลี่ยนในด้านดังกล่าว แสดงว่าการเรียนรู้อย่างไม่เกิดหรือเกิดน้อย และยังคงอยู่เพียงระดับการรับรู้ที่มากขึ้นหรือความเข้าใจที่ชัดเจนเพิ่มขึ้น

หากจะเปรียบเทียบให้เข้าใจง่ายขึ้น คือ การรับรู้หรือการมีความรู้เพิ่มขึ้น เป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงปริมาณ เหมือนปลาเล็กเพิ่มขนาดขึ้นเป็นปลาใหญ่ แต่ศักยภาพ-ความสามารถยังไม่แตกต่างจากเดิมมากนัก ในขณะที่การเรียนรู้ คือ การเปลี่ยนแปลงจากลูกอ๊อดกลายเป็นกบ เปลี่ยนแปลงทั้งปริมาณและคุณภาพ มีศักยภาพและความสามารถในการคิดและทำอะไรได้มากขึ้นด้วยตนเอง รวมทั้งมีพลังปกป้องคุ้มครองตนเองจากสิ่งภายนอกได้³

³ Hope, Anne and Timmel, Sally. Training for Transformation. Mambo Press. 1984 p.100

โดยนัยที่กล่าวมา การศึกษาในระบบการศึกษาระดับต่าง ๆ ในปัจจุบัน ส่วนใหญ่จึงเป็น “กระบวนการรับรู้” เสียเป็นส่วนมาก มีบางส่วนที่พัฒนาไปสู่ระดับการเข้าใจ สามารถเชื่อมโยงข้อมูล-ความรู้ให้เป็นเหตุเป็นผลได้ แต่มีจำกัดมากที่จะสามารถสร้างสรรค์หรือต่อยอด - ผลิตใหม่ไม่ว่าในทางระบบคิด การกระทำ หรือระบบคุณค่าที่เกื้อหนุนให้บุคคลถักทอความสัมพันธ์ที่ประสานกลมกลืน (Harmonious) อย่างยั่งยืนกับสิ่งแวดล้อมในทุกระบบและทุกระดับที่มนุษย์เกี่ยวข้องด้วย รวมไปถึงการรู้จักธรรมชาติของตนเอง เพื่อให้สามารถที่จะดำรงชีวิตได้อย่างสมดุล (กาย จิต สังคม จิตวิญญาณ) ดังนั้น กิจกรรมสมัยใหม่อันเกี่ยวเนื่องกับการศึกษาของบุคคล ไม่ว่าจะเป็นการฝึกอบรม การถอดบทเรียน การจัดการความรู้ ฯลฯ ก็อาจเป็นกระบวนการของการรับรู้-การเข้าใจมากกว่าการเรียนรู้ได้ หากการจัดกิจกรรมไม่มีความชัดเจนในเรื่องกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์

2.1.3 องค์ประกอบในกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์

กระบวนการเรียนรู้ที่จะให้ผลเชิงบวกในทางส่งเสริมศักยภาพและความสามารถของการปรับตัวกับสิ่งเดิมพร้อมกับการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ของบุคคลตามแนวคิดและความเชื่อที่กล่าวมา เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบ ดังนี้

- (1) ฐานหรือแหล่งการเรียนรู้ที่หลากหลาย
- (2) เนื้อหาของการเรียนรู้ที่หลากหลาย
- (3) วิธีการ เครื่องมือ ของการเรียนรู้ที่หลากหลาย

โดยมีบริบทที่สำคัญคือ

- (1) มีโครงสร้างของความสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ ในลักษณะแบบแนวนอน (Horizontal) มากกว่าแบบแนวตั้ง (Vertical)
- (2) มีระบบความสัมพันธ์เชิงสังคม (Social Relations) มากกว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือผลประโยชน์ (Power Relations)

องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ที่มีความหลากหลายของฐานหรือแหล่งการเรียนรู้, เนื้อหา, วิธีการ เครื่องมือที่กล่าวมามีความสำคัญ เนื่องจากดังกล่าวแล้วว่า กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นตลอดเวลาที่บุคคลปฏิสัมพันธ์กับสิ่งภายนอกที่เรายังมีชีวิตอยู่ การปรับตัวนั้นจึงเกี่ยวข้องกับเนื้อหา แหล่งเรียนรู้ และวิธีการ เครื่องมือ การเรียนรู้ที่หลากหลายมากมายที่ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตจริง ที่สำคัญคือโดยธรรมชาติแล้วบุคคลแต่ละคนก็มีความหลากหลายแตกต่างกันเป็นพื้นฐานด้วย ทั้งโดยกายภาพและวัฒนธรรม ประสบการณ์ ภูมิหลัง ฯลฯ ช่องทางของการเรียนรู้จึงต้องมีความหลากหลายในมิติต่าง ๆ

ตัวอย่างเช่น ในด้านฐานหรือแหล่งการเรียนรู้ชั้น “ความรู้” มีอยู่ในสรรพสิ่งรอบ ๆ ตัว ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็น บุคคล เช่น ครูอาจารย์ ผู้รู้ สถานศึกษาที่เป็นทางการเท่านั้น แต่ขึ้นกับเนื้อหาเป็นสำคัญ เช่น พ่อแม่ปู่ย่าตายาย (ที่อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้) ก็อาจเป็นแหล่งเรียนรู้ที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพที่สุดใน การเรียนรู้เนื้อหาด้านทักษะชีวิตในการครองเรือน คุณธรรมการอยู่ร่วมกัน และ ลัทธิธรรมของชีวิตอันว่าด้วยการเกิด-แก่-เจ็บ-ตาย, ผู้ต้องขังคือแหล่งเรียนรู้ เรื่องความผิดพลาดในการใช้ชีวิต ความอยู่ดีธรรมของสังคม แม้กระทั่งเด็ก ก็เป็นฐานการเรียนรู้ให้แก่ผู้ใหญ่ในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ ช่วยเอื้อให้ แก่การเรียนรู้เนื้อหาของคุณธรรมแห่งพรหมวิหาร 4 หรือการเสียสละ เป็นต้น

ดังนั้น ในวิถีชีวิตจริงแหล่งเรียนรู้จึงมีอยู่รอบตัว รวมไปถึงธรรมชาติซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้ระบบความสัมพันธ์อันเกี่ยวโยงกันของสรรพสิ่งทั้งปวง แม้กระทั่งในตัวของแต่ละบุคคลเอง ก็เป็นแหล่งเรียนรู้อันสำคัญให้บุคคลได้เข้าใจธรรมชาติแห่งความรู้สึกนึกคิด อารมณ์ สัจธรรมของชีวิตและของโลกได้ (ดังที่ท่านพุทธทาสมหาเถระกล่าวว่า ความเจ็บไข้มาเตือนให้ฉลาด หรือท่านเรียนรู้จากแม่ไก่ แมงมุม ฯลฯ)

เนื้อหาของการเรียนรู้จึงหลากหลายสอดแทรกอยู่ในการดำเนินชีวิตจริง แต่แต่ละด้านตลอดเวลา มิได้แยกออกเป็นรายวิชาอย่างในการศึกษาทางการ เช่น เนื้อหาวิชาเศรษฐศาสตร์บุคคลเรียนรู้ได้จากการผลิต การบริโภค, วิชาจิตวิทยาเรียนรู้จากการติดต่อสัมพันธ์ และอยู่อาศัยทำงานร่วมกันในสังคมระดับต่าง ๆ, วิชารัฐศาสตร์เรียนรู้จากการปกครองภายในครอบครัว กลุ่ม ชุมชน สังคม, วิชาศาสนธรรมเรียนรู้จากประเพณี พิธีกรรม และระบบค่านิยม ที่แสดงผ่านวิถีคิด วิธีการจัดการต่อสรรพชีวิต, วิชานิเวศวิทยาเรียนรู้จากการใช้ทรัพยากร การอยู่ใกล้ชิดธรรมชาติ, วิชาเทคโนโลยีเรียนรู้จากการแสวงหาทางแก้ไขปัญหาอุปสรรคในการกินอยู่และทำมาหากิน เหล่านี้เป็นต้น ส่วนวิธีการ-เครื่องมือ-ช่องทางการเรียนรู้ที่หลากหลายคือถ่ายทอดและเรียนรู้ทั้งด้วยการพูด การเล่า การเทศน์ การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ การคิดไตร่ตรองในใจตนเอง การแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคล ฯลฯ อย่างหลากหลายสอดคล้องกับเนื้อหาและฐานการเรียนรู้ที่แตกต่าง

ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ที่มีความหลากหลาย-แตกต่างตามที่กล่าวข้างต้น เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ที่เพิ่มพูนทักษะในการจัดการ และการสร้างสรรค์ในด้านต่าง ๆ ให้แก่บุคคลด้วย เนื่องจากมีการปฏิบัติ ฝึกฝน และการคิด ฯลฯ อยู่ตลอดเวลาในทุกเนื้อหาและมีการทดสอบประเมินผลด้วยการปฏิบัติจริง โดยเฉพาะเป็นกระบวนการเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม คือ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคล และระหว่างบุคคลกับตัวเองในการพยายามคิดเพื่อซึมซับและพยายามทำความเข้าใจกับสิ่งที่ถ่ายทอดนั้น รวมถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหาต่าง ๆ ที่เกิดเชื่อมโยงหรือสังเคราะห์ขึ้นเป็นความรู้ความเข้าใจชุดใหม่ การปฏิสัมพันธ์ของความหลากหลายในกระบวนการเรียนรู้จึงส่งผลให้บุคคลสามารถพัฒนาและเกิดการสร้างสรรค์ความรู้ใหม่ได้ด้วย จากการได้ขบคิด ค้นหา ไตร่ตรอง ทบทวนสิ่งที่รับถ่ายทอดในแง่มุมต่าง ๆ โดยเฉพาะในบริบทของโครงสร้างแบบแนวราบและความสัมพันธ์ทางสังคมที่เอื้อให้บุคคลได้แลกเปลี่ยนโดยง่ายและอิสระ การผลิตใหม่หรือการสร้างสรรค์ย่อมเกิดขึ้นได้ง่ายและได้มาก เนื่องจากเปิดทางให้แก่จินตนาการ อันเป็นชุดความคิดที่ไร้ขอบเขต ข้อกำหนด

ด้วยเหตุนี้เอง โครงสร้างความสัมพันธ์และลักษณะของระบบความสัมพันธ์ในกระบวนการเรียนรู้จึงเป็นบริบทสำคัญที่กำหนดคุณภาพของการเรียนรู้ หากเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์แบบแนวตั้ง และระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่มีผู้รู้ ผู้ผูกขาดความรู้ ย่อมกระทบต่อคุณภาพของการปฏิสัมพันธ์หรือการแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคล เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งการรับรู้หรือการลอกแบบ จดจำ ทำตามมากกว่า เป็นการปิดกั้นการคิดใคร่ครวญไตร่ตรองด้วยตนเองของบุคคลด้วย เกิดการเรียนรู้ทางเดียว ที่มีฝ่ายหนึ่งกำหนดเพื่อผลิตซ้ำการรับรู้สิ่งเดิมตามที่ฝ่ายดังกล่าวต้องการ (ผู้อยู่ในโครงสร้างข้างบนหรือผู้มีอำนาจมากกว่า) ในกรณีเช่นนี้ บุคคลจะเรียนรู้เฉพาะเรื่อง หรือตามวัตถุประสงค์และเนื้อหาที่ฝ่ายหนึ่งกำหนด-ต้องการ กระบวนการเรียนรู้จึงขัดกับสภาพความเป็นจริง เนื่องจากความหลากหลายทั้งหลายไม่สามารถเคลื่อนไหวแลกเปลี่ยนกัน ขาดพลวัตตามสภาพจริงของสรรพสิ่งที่มีความหลากหลายและมีพลวัตในทุกกระบวนและทุกระดับของชีวิต

2.1.4 เจ็อนไขของกระบวนกรเรียนรูู้

กระบวนกรเรียนรูู้ที่จะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่ต้องการ คือ คักยภาพและ ความสามารถใหม่ในทางสร้าสรรรค์ได้นั้น จะต้องมีเจ็อนไขอย่างน้อย 4 ประการ คือ

(1) เจ็อนไขของเวลาที่พอเพียง

การที่บุคคลมีความแตกต่างหลากหลายในมิติต่าง ๆ มากมาย ทั้งโดย ธรรมชาติ (กายภาพ) และโดยวัฒนธรรม ภูมิหลัง อีกทั้ง “กระบวนกร” เป็นสิ่ง ที่ ต้องอาศัยการเชื่อมร้อยของค้ประกอบด้วยความต่อเนื่อง กระบวนกรเรียนรูู้จึงต้อง อาศัยเวลาที่เพียงพอ โดยเฉพาะกระบวนกรเรียนรูู้เพื่อสร้าสรรรค์สิ่งใหม่ และใน เนื้อหาบางประเด็นที่ต้องการเวลาที่เพียงพอแก่การตกผลึกใหม่ขององค์ประกอบ ต่าง ๆ เช่น เนื้อหาด้านจริยธรรม และจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นเนื้อหาประเภทหนึ่ง ที่ต้องการช่วงเวลาให้แก่กระบวนกรเรียนรูู้อย่างเพียงพอที่จะให้บุคคลได้ซัดเกล้า สัญชาตญาณในจิตใจ จนกระทั่งเกิดความ “ประจักษ์แจ้งแก่ใจ” ตนเอง เกิดความหยั่งรู้ และสำนึกถึงอกงามมาจากภายในใจที่มีต่อส่วนรวมไม่ว่าจะเป็นบุคคล สังคม หรือ ธรรมชาติ สามารถมีความสุขอันประณีตด้วยการมีอิสรภาพทางจิต ที่พึงพิงวัตถุ หรือสิ่งอื่น ๆ ภายนอกเท่าที่จำเป็น (พอเพียง) ฐานกรเรียนรูู้ที่สำคัญในเรื่อง ดังกล่าว คือฐานจิตใจของบุคคลเอง เป็นกระบวนกรเรียนรูู้จักด้านในของตนเอง และความสัมพันธ์เชื่อมโยงของด้านในตนเองกับสิ่งภายนอกทั้งหลาย (ตั้งแต่วัตุธรรม ไปจนกระทั่งนามธรรมที่มองไม่เห็น) กระบวนกรเรียนรูู้ด้านจิตวิญญาณจึงต้องการ เจ็อนไขเวลาที่เพียงพอในการอบรมบ่มเพาะ เป็นต้น

(2) เจ็อนไขของการจัดการ

กระบวนการเรียนรู้ที่มีเป้าหมายของการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ นอกจากการผลิตซ้ำสิ่งเดิมนั้น มีความจำเป็นที่จะต้องมีการจัดการ (Management) เข้ามาเกี่ยวข้อง เพื่อให้ช่องทางและบริบทของการเรียนรู้เกิดขึ้น หรือที่มีอยู่สามารถมีคุณภาพเพิ่มมากขึ้น การจัดการ จะช่วยให้กระบวนการเรียนรู้มีได้เกิดขึ้นตามยถากรรม ความบังเอิญ หรือตามธรรมชาติ หากแต่เกิดอย่างมีเจตจำนง มีเป้าหมาย โดยมีการวางแผน กำหนดกลไก กระบวนการ ฯลฯ ที่จะเอื้อให้เกิดบริบทใด ที่มีการจัดการกระบวนการเรียนรู้อย่างสืบเนื่อง จะกลายเป็น **“วัฒนธรรมการเรียนรู้”** อยู่ในบริบทนั้นด้วย จนกระทั่งทำให้เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้โดยอัตโนมัติตามเป้าหมายที่สังคมนั้นต้องการ เช่น วัฒนธรรมการเรียนรู้ในชุมชนพุทธ มุสลิม วัฒนธรรมการเรียนรู้แบบจีน แบบตะวันตก เป็นต้น หรือหากอยู่ในองค์กรก็เป็นวัฒนธรรมการเรียนรู้ขององค์กรนั้น เช่น องค์กรทหาร องค์กรธุรกิจ องค์กรราชการ เป็นต้น

(3) เจื่อนไขของกลไกการเรียนรู้

กลไกการเรียนรู้ มีบทบาทสำคัญในการทำหน้าที่รวบรวม ส่งผ่านเนื้อหาของการเรียนรู้ โดยอาศัยแหล่งเรียนรู้และช่องทาง เครื่องมือ วิธีการต่างๆ กลไกการเรียนรู้จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญในการผลักดันหรือขับเคลื่อน “กระบวนการ” หรือทำให้ “กระบวนการ” เกิดขึ้น-พัฒนาขึ้น คุณภาพการเรียนรู้ของบุคคลจึงสัมพันธ์โดยตรงอย่างมากกับคุณภาพของกลไกการเรียนรู้ หากกลไกสามารถรวบรวม ส่งผ่าน โดยเชื่อมร้อย (บูรณาการ) ความหลากหลายต่าง ๆ ดังกล่าวมา และจัดบริบทของโครงสร้าง-ระบบความสัมพันธ์ มาเอื้อให้บุคคลได้เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ กระบวนการเรียนรู้นั้นย่อมมีคุณภาพสูงในการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ในทางตรงข้าม หากกลไกการเรียนรู้ผลักดันอย่างจำกัดหรือคับแคบทั้งเนื้อหา แหล่งเรียนรู้ วิธีการ เครื่องมือ อีกทั้งใช้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและโครงสร้างแนวดิ่งในการเรียนรู้สูง ย่อมทำให้คุณภาพการเรียนรู้ไม่เอื้อให้เกิดการสร้างสรรค์สิ่งใหม่หรือเกิดได้น้อยมาก

ดังนั้น หากต้องการให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มีใช่เพียง การผลิตซ้ำในสิ่งเดิมแต่เพียงด้านเดียว ก็จำเป็นที่จะต้องมีการ จัดการกับองค์ประกอบต่าง ๆ เพื่อเอื้อให้กระบวนการเรียนรู้ เชิงสร้างสรรค์สิ่งใหม่เกิดขึ้นด้วย เช่น การจัดเนื้อหา ฐานการ เรียนรู้ และวิธีการ-ช่องทางการเรียนรู้ให้หลากหลาย รวมทั้ง แสวงหาการพัฒนาความสัมพันธ์เชิงสังคม การจัดโครงสร้างการ เรียนรู้แบบแนวราบ และพัฒนากลไกที่มีประสิทธิภาพในการ บูรณาการองค์ประกอบต่าง ๆ ให้ผนึกรวมไปขับเคลื่อน กระบวนการเรียนรู้ ตัวอย่างเช่น “ศูนย์การเรียนรู้” ต่าง ๆ ซึ่ง ดำเนินการกันมากในปัจจุบัน มีแนวโน้มสูงที่จะเป็นการผลิตซ้ำ ความรู้เดิมหรือการจดจำเอามาทำตามมากกว่า หากไม่มีการ จัดการให้มีช่องทาง บริบท และกระบวนการที่จะกระตุ้นการ สร้างสรรค์สิ่งใหม่จากการศึกษาสิ่งเดิมด้วย

กลไกการเรียนรู้ที่กล่าวถึงนี้ มีทั้งที่เป็นระดับบุคคล องค์กร ขึ้นอยู่กับบริบท เช่น ในระดับครอบครัว กลไกการเรียนรู้ที่สำคัญคือพ่อแม่ ที่มีอิทธิพลกำหนดคุณภาพของกระบวนการเรียนรู้ของลูก ในระดับสังคมกลไกการเรียนรู้ที่เป็นทางการคือโรงเรียน-สถาบันการศึกษา โดยมีครูอาจารย์เป็นกลไกสำคัญของการผลักดันกระบวนการเรียนรู้ ในระดับองค์กรคือผู้นำ กลุ่มผู้นำ ซึ่งเป็นผู้กำหนดช่องทาง บริบทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ หรือในสังคมระดับประเทศ รัฐ สื่อมวลชน สถาบันสังคม ฯลฯ เป็นกลไกสำคัญของการผลิตซ้ำค่านิยม และความรู้ชุดเดิมเพื่อตอบสนองรัฐหรือธุรกิจ เป็นต้น ส่วนในกิจกรรมการถอดบทเรียน กลไกการเรียนรู้ คือบุคคลผู้ทำหน้าที่อำนวยความสะดวกการเรียนรู้ (Learning Facilitator)

(4) เจื่อนไขของกระบวนทัศน์

กระบวนทัศน์ (Paradigm) คือ ชุดของความเชื่อพื้นฐานที่มนุษย์ใช้ในการมองชีวิตและโลกหรือสรรพสิ่ง อันมีอิทธิพลกำหนดระบบคุณค่า ทักษะคติ ความเชื่อและการจัดการของบุคคลต่อสิ่งต่างๆ ในกรณีของกระบวนการเรียนรู้ คือ ความเชื่อพื้นฐานที่ว่า มนุษย์มีศักยภาพในการเรียนรู้หรือไม่อย่างไร, วิธีการเรียนรู้ตามศักยภาพนั้นเป็นอย่างไร (เรียนรู้ได้เอง สอนได้ ต้องสั่ง บังคับ ควบคุม ฯลฯ) โลกดำรงอยู่แบบใด (แยกส่วนย่อยได้-ไม่เกี่ยวข้องกันก็ได้ หรือองค์รวม-เชื่อมโยงกันหมด ?) ความเชื่อพื้นฐานนี้ จะเข้าไปกำหนดการจัดการต่อองค์ประกอบด้านโครงสร้างของการเรียนรู้ ระบบความสัมพันธ์ของบุคคลในกระบวนการเรียนรู้ รวมไปถึง เนื้อหา และแหล่งเรียนรู้ เป็นต้น

กระบวนทัศน์ที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ คือ กระบวนทัศน์ที่เชื่อว่ามนุษย์มีศักยภาพและความสามารถในการเรียนรู้สูงกว่า สัตว์โลกทั่วไป เนื่องจากมีจินตนาการ และจิตสำนึกแห่งความดีงาม ที่สามารถ พัฒนาให้สูงมากขึ้นไปได้เรื่อย ๆ ตัวอย่างของกระบวนทัศน์แนวนี้ คือ กระบวนทัศน์ ของพระพุทธศาสนา

พุทธศาสนามีความเชื่อพื้นฐานว่า มนุษย์มีศักยภาพของการเรียนรู้ไม่มีที่สิ้นสุด และการเรียนรู้เป็นลักษณะสำคัญของมนุษย์ เป็นคุณสมบัติพิเศษ ซึ่งทำให้มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองเพื่อดำรงชีวิตอยู่ได้ แม้ว่าจะมีร่างกายด้อยกว่าสัตว์อื่น ๆ โดยทั่วไป การดำรงชีวิตของมนุษย์จึงมีลักษณะต้องใช้ปัญญาซึ่งเป็นผลของการเรียนรู้ มิได้ใช้สัญชาตญาณดังเช่นสัตว์โลกอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม มนุษย์เองมีธรรมชาติ 2 ฝ่าย คือ ธรรมชาติฝ่ายดีและฝ่ายต่ำ พฤติกรรมจะแสดงออกมาในลักษณะใด ขึ้นกับกระบวนการฝึกฝนขัดเกลาว่าเป็นไปในทางใด หากได้รับการฝึกฝนเรียนรู้ในทางส่งเสริมธรรมชาติฝ่ายดี (โพธิ) มนุษย์ย่อมเติบโตอย่างมีสมดุลระหว่างร่างกายและจิตใจ ระหว่างความคิดและอารมณ์ความรู้สึก เกิดสติปัญญาในทางสร้างสรรค์ สามารถควบคุมสัญชาตญาณฝ่ายต่ำ จัดความสัมพันธ์ของตนเองให้ดำรงชีวิตอยู่อย่างเอื้ออาทร คำนึงถึงผู้อื่นและธรรมชาติ มีจริยธรรมในการดำรงชีวิต ในทางตรงข้าม หากธรรมชาติฝ่ายต่ำได้รับการขัดเกลาควบคุม มีหน้าซำยังถูกกระตุ้นส่งเสริมย่อมมีผลให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมตามสัญชาตญาณแบบสัตว์ทั่วไป คือ มุ่งการอยู่รอดและความต้องการ (ทางวัตถุ อารมณ์) ของตนเองเป็นสำคัญ แต่ที่เป็นอันตรายมากกว่าการต่อสู้เพื่อการอยู่รอดของสัตว์ทั่วไป คือ มนุษย์มีศักยภาพและความรู้ในการทำลายล้างและเบียดเบียนกันมากกว่า ดังนั้น การขัดเกลาสัญชาตญาณฝ่ายต่ำของมนุษย์ จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อความอยู่รอดของมนุษยชาติ

การเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนความคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ จะต้องเกิดขึ้นจากการเรียนรู้ทั้งด้านทฤษฎี/แนวคิด (ปริยัติ) การปฏิบัติ และการได้รับหรือเห็นผลจากการปฏิบัตินั้น (ปฏิบัติ) กล่าวคือครบถ้วนทั้งปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ จนเกิดความ “ประจักษ์แจ้ง” (ปัญญา) ในเหตุปัจจัย เกิดพลังที่จะนำไปสู่การพัฒนาเพื่อเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพของความคิด อารมณ์ และพฤติกรรม การศึกษาเรียนรู้จึงมิได้สิ้นสุดตรงที่การได้ทดลอง ได้เห็นของจริง ได้ปฏิบัติ หากจะต้องได้เรียนรู้ทั้งการคิด ลงมือทำ และได้รับได้เห็นอย่าง “ประจักษ์แก่ใจ” ในประโยชน์ของความรู้ที่ค้นพบ (ทั้งรูปธรรม นามธรรม : ความสุข ความซาบซึ้ง ความตระหนักรู้ ความกระฉ่างแจ้ง ฯลฯ) ที่เกิดขึ้นด้วย การเรียนรู้จึงจะครบสมบูรณ์ สามารถจะพัฒนาต่อไปได้เองอย่างต่อเนื่องเป็นวิญญูในตัวบุคคล และถึงแม้ว่ามนุษย์มีศักยภาพในการเรียนรู้ มีจินตนาการ อุดมคติ และสามารถเรียนรู้ได้เอง แต่คนส่วนใหญ่จะเรียนรู้ในช่วงเริ่มต้นโดยอาศัยกาลยามนิตรหรือเรียนรู้จากภายนอก (ปรโตโมษะ) ก่อน การเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์ทั้งระหว่างบุคคล-บุคคล และระหว่างบุคคลกับสรรพสิ่งต่าง ๆ รอบตัว (ชุมชน – ธรรมชาติ) จะช่วยให้ผู้เรียนพัฒนาไปสู่การเรียนรู้ได้เอง มีศักยภาพและความสามารถที่จะคิดได้เองในที่สุด สามารถควบคุมและพัฒนาตนเองได้อย่างมีความสุขและมีอิสรภาพ คือไม่ต้องอาศัยการควบคุมบังคับใด ๆ

ในทางตรงข้ามกับกระบวนทัศน์แบบพุทธศาสนานี้ ก็มีกระบวนทัศน์อื่น ๆ เช่น กระบวนทัศน์ที่เชื่อว่ามนุษย์มีความสามารถตามเผ่าพันธุ์, มนุษย์มีบาปดั้งเดิมติดตัว (Original Sin) ซึ่งจะต้องอบรมอย่างเข้มงวด บังคับ ฯลฯ นอกจากนี้ ค่านิยมทางสังคม เช่น “คนเก่ง” หมายถึงผู้มีความสามารถทางคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ แพทย์ วิศวกร ฯลฯ ค่านิยมดังกล่าว จะไปจำกัดกระบวนกรเรียนรู้ของคุณคนให้มิชอบเขตคับแคบ เลือกรเรียนรู้เฉพาะบางสิ่งบางเนื้อหามาตามระบบค่านิยม โดยไม่สนใจคุณค่าความสามารถในด้านอื่น ซึ่งมีความสำคัญต่อการพัฒนาองค์รวมของมนุษย์ในวิถีชีวิตจริง (เช่น ศิลปะ อุดมคติ ฯลฯ) กระบวนทัศน์นี้จึงสร้างกระบวนกรเรียนรู้แบบแยกส่วน และไม่ส่งเสริมให้มนุษย์เกิดความชื่นชมในศักยภาพของกันและกัน กระทบต่อกระบวนกรเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์ เพราะมีผู้รู้และผู้ไม่รู้ เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการเรียนรู้ขึ้น

กรอบความคิดกระบวนการเรียนรู้ดังที่กล่าวมาโดยสรุปนี้ ผู้ศึกษาใช้ในการวิเคราะห์และสังเคราะห์ว่า กิจกรรมซึ่งแผนงาน สยบ.ให้การสนับสนุนหรือเกี่ยวข้องอยู่ด้วยนั้น มีกระบวนการ เรียนรู้ในขั้นตอนใด (รับรู้ เข้าใจ เรียนรู้) กิจกรรมที่ดำเนินการ มีเงื่อนไขที่เอื้อต่อการเรียนรู้ในระดับที่เป็นการปรับเปลี่ยนวิธีคิด ทักษะคติ พฤติกรรม หรือไม่ อย่างไร ฯลฯ

2.2 แนวคิดการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมเป็นเงื่อนไขพื้นฐานอย่างหนึ่งของความสำเร็จในกิจกรรมที่ต้องการความยั่งยืน และเป็นเงื่อนไขสำคัญของการเรียนรู้ ดังที่กล่าวมา ดังนั้นกรอบการวิเคราะห์แผนงาน สสย. ในการศึกษาครั้งนี้ จึงให้ความสำคัญกับ “การมีส่วนร่วม” ทุกระดับ ตั้งแต่การมีส่วนร่วมของภาคีกับแผนงาน สสย. การมีส่วนร่วมของผู้เข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ สื่อที่แผนงานฯให้การสนับสนุน เนื่องจากคำว่ามีส่วนร่วมมีการใช้กันอย่างกว้างขวาง เพื่อให้เกิดความชัดเจน ผู้ศึกษาได้กำหนดกรอบคิดของ “การมีส่วนร่วม” ไว้ว่า คือ มีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการทำกิจกรรม ซึ่งจะเอื้อให้ผู้เข้าร่วมทุกฝ่าย ทุกระดับเกิดการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้อย่างอิสระ และครบทุกขั้นตอน คือ

(1) **ขั้นคิด** : คิดค้นและวิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน ในลักษณะร่วมคิด มีใช้คิดจากฝ่ายหนึ่งฝ่ายเดียว

(2) **ขั้นวางแผน** : นำสิ่งที่ร่วมกันคิดมากำหนดเป็นแผนปฏิบัติการร่วมกัน ด้วยการระดมทรัพยากรของทุกฝ่าย (คน สิ่งของ งบประมาณ เวลา ฯลฯ)

(3) **ขั้นลงมือทำ** : นำแผนที่ได้ไปร่วมกันทำ เพื่อให้เป็นไปตามแผนที่วางไว้

(4) **ขั้นติดตามประเมินผล** : ร่วมกันติดตามผลงานที่ทำ และแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงาน ร่วมกันคิดพัฒนาปรับปรุงให้งานดีขึ้น

(5) **ขั้นรับผลประโยชน์ร่วมกัน** : มีทั้งผลประโยชน์ทางรูปธรรมที่ต้องการให้เกิดตามกิจกรรมที่ทำนั้น เช่น เกิดสื่อที่เหมาะสมกับท้องถิ่น หลักสูตรท้องถิ่น และผลประโยชน์โดยอ้อมแต่มีความสำคัญมาก คือ *การเรียนรู้จากการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมติดตาม* และความสัมพันธ์ระหว่างผู้เกี่ยวข้องที่พัฒนาไปสู่การมีส่วนร่วมที่สมานฉันท์ เสมอภาค และเอื้ออาทรกันมากขึ้นเป็นลำดับ

“การมีส่วนร่วม” (Participation) ที่กล่าวถึงนี้ จึงมีความแตกต่างจาก **“ความร่วมมือ”** (Cooperation) ซึ่งมักใช้สลับกัน หัวใจของคำแรกอยู่ที่การมีส่วนร่วมเกิดขึ้นตลอดกระบวนการของกิจกรรมตั้งแต่การ “คิด” การวางแผน ฯลฯ ผู้มีส่วนร่วมจึงเป็นเสมือน “หุ้นส่วน” แตกต่างจาก “ความร่วมมือ” ซึ่งจะมีผู้เป็น “เจ้าภาพ” คือเป็นผู้คิด วางแผน และจัดกิจกรรมแล้วให้ผู้อื่นมามีส่วนร่วมในการทำ การประเมิน การรับผล ในขณะที่การมีส่วนร่วมนั้น การร่วมคิดจะเกิดขึ้นในทุกขั้นตอน ตั้งแต่คิดกิจกรรม วางแผน ตัดสินใจ แม้เมื่อลงมือทำแล้วก็ยังต้องร่วมกันคิดในระหว่างนั้นตลอดเวลาาร่วมกันไปจนกระทั่งเกิดผลและได้รับผลร่วมกัน ความชัดเจนนี้มีความสำคัญเนื่องจากเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ด้วย การมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนจะเอื้อให้เกิดการคิดและการเรียนรู้ได้มากกว่า และมีเงื่อนไขของความสัมพันธ์ทางราบมากกว่าด้วย ต่างจากการร่วมมือซึ่งจะมีเงื่อนไขของการคิด การเรียนรู้น้อยกว่า สิ่งที่มีมักจะเป็นข้อจำกัดสำคัญคือ ผู้ริเริ่มหรือเจ้าภาพมักจะมีความรู้ในเรื่องนั้น และเป็นเจ้าของ “เป้าหมาย” ที่ต้องการให้เกิดขึ้นมากกว่าผู้เข้ามาให้ความร่วมมือหรือมีส่วนร่วมในภายหลัง

2.3 กรอบคิดว่าด้วยความเข้มแข็งของชุมชนองค์กร กลุ่ม

กรอบความคิดส่วนนี้มาจากแนวคิดของ Norman Uphoff⁴ นักวิชาการซึ่งดำเนินการวิจัยกรณีศึกษาในภูมิภาคต่างๆ ของโลก เกี่ยวกับการพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรท้องถิ่น ผลการศึกษาของเขาสามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นกรอบของการศึกษาขององค์กร กลุ่ม โดยทั่วไปได้ด้วย Uphoff สรุปว่า ความเข้มแข็งขององค์กร สถาบัน ชุมชน กลุ่ม ฯลฯ ทั้งหมด มีปัจจัยที่สำคัญซึ่งเหมือนกันอยู่ 4 ประการ คือ ทุน กระบวนการเรียนรู้-ความรู้ การจัดการ และจิตวิญญาณ

⁴ Uphoff, Norman. (1986) Local Institutional Development : An Analytical Sourcebook with Cases. Connecticut : Kumarian Press.

_____(1982) Rural development and Local organization in Asia. Delhi : Macmillan India.

_____(1982) Local Organization for Rual Development : Analysis of Asian Experience. Ithaca : Center for International Studies, Cornell University.

1. ปัจจัยทุน ครอบคลุมทั้งทุนที่เป็นเงินตรา ความรู้ บุคคล ทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรอื่นๆ ทุนทางสังคม (Social Capital) ฯลฯ ทุนดังกล่าวเป็นปัจจัยพื้นฐาน (Necessary Condition) ที่จะเอื้อให้องค์กรทุกระดับสามารถดำเนินการได้อย่างเข้มแข็ง

2. ปัจจัยกระบวนการเรียนรู้-ความรู้ กลุ่ม องค์กร ชุมชนที่มีระบบการถ่ายทอดความรู้ทั้งเพื่อผลิตซ้ำและสร้างสรรค์ใหม่อยู่ภายในองค์กรอย่างต่อเนื่อง โดยมีทุนความรู้ของตนเองเป็นพื้นฐาน และมีการจัดการความรู้ การแสวงหาองค์ความรู้ใหม่ ฯลฯ เอื้อให้องค์กรนั้นเกิดความเข้มแข็งภายใน เนื่องจากมีความรู้ของตนเอง ที่สำคัญคือความรู้นั้นได้ส่งเสริมศักยภาพและความสามารถของบุคลากรจากกระบวนการเรียนรู้ด้วยเป็นการพัฒนาทุนด้านบุคคล (ทรัพยากรมนุษย์) อย่างสำคัญ

3. ปัจจัยการจัดการ การจัดการด้านต่าง ๆ ที่มีประสิทธิภาพ (เช่น การจัดการทุน การจัดการกระบวนการเรียนรู้ การส่งเสริมจิตวิญญาณ) โดยมีปัจจัยย่อย เช่น กลไกการจัดการ (ผู้นำ กลุ่มผู้นำ) ระบบบริหารจัดการ โครงสร้างการจัดการ กฎระเบียบ ฯลฯ ที่เหมาะสม จะเอื้อให้ปัจจัยอื่นพัฒนา ส่งเสริมให้กลุ่ม องค์กร ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง

4. ปัจจัยจิตวิญญาณ กลุ่มซึ่งมีระบบคุณค่า ความเชื่อ ค่านิยม ที่ให้ความสำคัญกับเรื่องทางจิตวิญญาณ หรือ ศาสนธรรม ฯลฯ ย่อมเอื้อให้ ปัจจัย “การบริหารจัดการ” “ทุน” และ “กระบวนการเรียนรู้” ดำเนินไปอย่าง พึ่งพาอาศัยกัน มีความเอื้ออาทร แบ่งปันเอื้อเฟื้อต่อกันได้เกิดความสมานฉันท์ ภายในกลุ่ม องค์กร มากกว่าแข่งขันแก่งแย่งชิงดี

จะเห็นได้ว่าปัจจัยต่าง ๆ ทั้ง 4 ประการมีความเชื่อมโยงถึงกันอยู่ด้วยในตัว (เป็นองค์รวมเดียวกัน) คือ ความยั่งยืนของทุนย่อมขึ้นกับความสามารถในการจัดการที่มีระบบคุณธรรม ค่านิยมที่ดึงมาจากความเชื่อทางจิตวิญญาณกำกับอยู่ด้วย ในขณะเดียวกันกระบวนการจัดการดังกล่าวก็เป็นกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ผู้เกี่ยวข้องทั้งด้านเนื้อหาการจัดการ จิตวิญญาณ ไปด้วยเช่นกัน เป็นต้น

ผู้ศึกษาใช้กรอบความคิดของ Uphoff ในการวิเคราะห์ความยั่งยืนของกลุ่ม องค์กร ผู้สร้างกิจกรรม รวมถึงความยั่งยืนและสืบเนื่องของแผนงาน สสย. เองด้วย กรอบความคิดนี้จะช่วยให้การตอบคำถามการศึกษาข้อที่ 2 เกี่ยวกับแนวทางให้การสนับสนุนกิจกรรมการเรียนรู้แก่กลุ่มองค์กรของ สสย. มีความชัดเจนมากขึ้น หรือแม้แต่การวิเคราะห์บทบาทของ สสย. เองด้วย

2.4 แนวคิดข่ายใยชีวิต

อีกแนวคิดหนึ่งที่ใช้ในการศึกษา คือ *แนวคิดข่ายใยชีวิต (The Web of Life)*⁵ ของฟริตจ็อฟ คาปรา (Fritjof Capra) นักฟิสิกส์ซึ่งเป็นนักคิดทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญคนหนึ่งในปัจจุบันที่สังเคราะห์ขึ้นจากโลกทัศน์ ปรัชญา ทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์กายภาพ กับโลกทัศน์และปรัชญาตะวันออกโดยเฉพาะพุทธศาสนา เต๋า เช่น เป็นทฤษฎีที่เป็นกระบวนทัศน์ใหม่และระบบคิดแบบใหม่ในการมองโลก สังคม มนุษย์อย่างบูรณาการ คือเชื่อว่าโลก (และสรรพสิ่ง) มิได้มีเพียงด้านกายภาพหรือวัตถุ หากโลกยังบูรณาการหรือเชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียว (องค์รวม) กับโลกทางนามธรรม (จิตวิญญาณ) ที่เข้าถึงหรือหยั่งถึงได้ด้วย **“ใจ”** ดังนั้น การกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งจึงมีผลกระทบต่อสิ่งอื่นด้วยเสมอ ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง (ดังคำกล่าว “เด็ดดอกไม้สะเทือนถึงดวงดาว”) ดังนั้นเพื่อแก้ไขวิกฤตการณ์ที่มนุษย์เผชิญอยู่ในปัจจุบัน มนุษย์จำเป็นต้องมองโลกและมีวิธีคิดอย่างใหม่ (กระบวนทัศน์ใหม่) ที่แตกต่างไปจากความเข้าใจเดิม

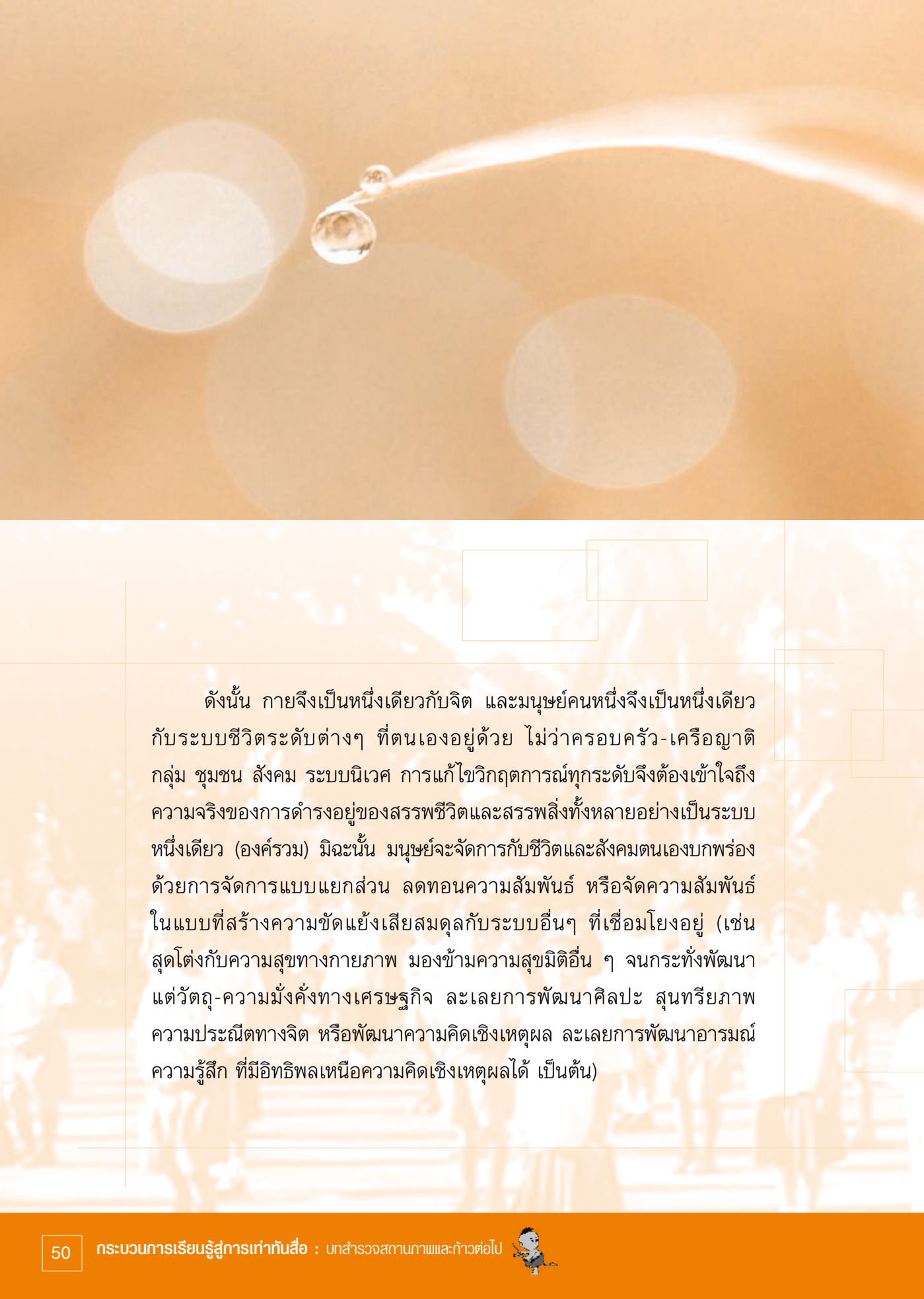
⁵ Capra, Fritjof. (1997) *The Web of Life*. London: Flamingo.

หัวใจหรือความคิดหลักของกระบวนทัศน์ใหม่ที่คาปรา นำเสนอคือ ชีวิตทั้งหลายในระดับต่าง ๆ ล้วนดำรงอยู่อย่างเป็นระบบ ในลักษณะของระบบชีวิตที่โยงใยอยู่ด้วยกันเป็นข่ายใย หรือมีความสัมพันธ์ต่อกัน โดยที่ระบบนิเวศ (ธรรมชาติ) เป็นระบบที่ใหญ่และสำคัญมากที่สุด คาปราเชื่อว่า การเข้าถึงความจริงในระบบนิเวศ จะทำให้เข้าใจในระบบชีวิตทั้งหลาย ด้วย เนื่องจากการจัดระบบองค์กรของระบบนิเวศ คือหลักการจัดองค์กรของระบบชีวิตทุกระบบ มนุษย์ในฐานะระบบชีวิตหนึ่งของระบบใหญ่ จึงต้องจัดแบบแผนชีวิต ระเบียบสังคม ให้สอดคล้องกับแบบแผนของระบบนิเวศ ซึ่งดำรงอยู่ด้วยความสัมพันธ์แบบ **“ชุมชน” (Community)** คือมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน พึ่งพาอาศัยกัน และมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงกันและกันอยู่ตลอดเวลา มิใช่ต่างคนต่างอยู่ ตัวใครตัวมัน หรือกลุ่มใครกลุ่มมัน

ดังนั้น กายจึงเป็นหนึ่งเดียวกับจิต และมนุษย์คนหนึ่งจึงเป็นหนึ่งเดียวกับระบบชีวิตระดับต่างๆ ที่ตนเองอยู่ด้วย ไม่ว่าจะครอบครัว-เครือญาติ กลุ่ม ชุมชน สังคม ระบบนิเวศ การแก้ไขวิกฤตการณ์ทุกระดับจึงต้องเข้าใจถึงความจริงของการดำรงอยู่ของสรรพชีวิตและสรรพสิ่งทั้งหลายอย่างเป็นระบบหนึ่งเดียว (องค์รวม) มิฉะนั้น มนุษย์จะจัดการกับชีวิตและสังคมตนเองบกพร่อง ด้วยการจัดการแบบแยกส่วน ลดทอนความสัมพันธ์ หรือจัดความสัมพันธ์ในแบบที่สร้างความขัดแย้งเสียสมดุลกับระบบอื่นๆ ที่เชื่อมโยงอยู่ (เช่น สู้โต่งกับความสุขทางกายภาพ มองข้ามความสุขมิติอื่น ๆ จนกระทั่งพัฒนาแต่วัตถุ-ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ละเลยการพัฒนาศิลปะ สุนทรียภาพ ความประณีตทางจิต หรือพัฒนาความคิดเชิงเหตุผล ละเลยการพัฒนาอารมณ์ความรู้สึก ที่มีอิทธิพลเหนือความคิดเชิงเหตุผลได้ เป็นต้น)

ในทางตรงข้าม ปัญหาทั้งหลายจะแก้ไขหรือคลี่คลายอย่างยั่งยืนได้ เมื่อมนุษย์ทำความเข้าใจและจัดแบบแผนของชีวิตตนเองและระบบชีวิตมนุษย์ทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นครอบครัว ชุมชน องค์กร สังคมโดยรวม ให้สอดคล้องโยงใยกับระบบใหญ่หรือระบบนิเวศ ด้วยความเข้าใจในกฎของระบบนิเวศ (Principles of Ecology) เพราะหากเข้าใจกฎแห่งองค์รวมของระบบนิเวศย่อมเอื้อให้มีความเข้าใจในระบบชีวิตในระดับอื่น ๆ ทั้งหมดซึ่งอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติ (ช่ายเียชีวิต) นี้ ทฤษฎีช่ายเียชีวิตนำไปสู่ระบบคิด วิธีคิดแบบใหม่ คือ **การคิดเชิงระบบ (Systems Thinking)** ซึ่งเขาเชื่อว่าการเรียนรู้อย่างรอบรู้ในระบบนิเวศ (Ecoliteracy) หรือการเรียนรู้จากธรรมชาติ จะทำให้เกิดการคิดเชิงระบบหรือการคิดอย่างเป็น “ช่ายเียชีวิต” ได้ ในทางกลับกัน การเรียนรู้ชีวิตตนเองและชุมชนของตนเอง ก็เป็นหนทางที่ทำให้เกิดระบบคิดอย่างเป็นระบบได้ด้วยเช่นกัน

กฎของระบบนิเวศซึ่งช่วยให้เราเข้าใจและประยุกต์มาใช้ในการจัดระบบ
ความสัมพันธ์ ได้แก่

กฎของระบบนิเวศ (Principle of Ecology)

ที่มา : Ecoliteracy Center, <http://www.ecoliteracy.org/pages/principlesofecology.html>

1. เป็นเครือข่าย (Networks)

สมาชิกของระบบหรือชุมชนทั้งหมด ติดต่อเชื่อมโยงกันและกัน (Interconnected) เป็นเครือข่ายอันกว้างใหญ่ไพศาล ประณีต ซับซ้อน ในลักษณะของความสัมพันธ์แห่งข่ายใยชีวิต (The Web of Life) คุณสมบัติของระบบชีวิต กำหนดจากระบบความสัมพันธ์ ในแบบนี้

2. เป็นระบบซ้อน (Nested Systems)

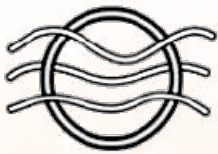
ระบบของธรรมชาติทั้งหมด มีโครงสร้างของระบบซ้อนระบบที่ หลากหลายระดับรวมอยู่ด้วยกันอย่างเป็นบูรณาการ (Integrated) หรือองค์รวมเดียว เป็นระบบย่อยที่มีอิสระภายในระบบตนเอง แต่ก็ยังสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นส่วนหนึ่งของระบบที่ใหญ่กว่าด้วย

3. เป็นวัฏ (Cycles)

ระบบมีการปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ระหว่างสมาชิก เกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนพลังงาน ทรัพยากร ฯลฯ ในวงจรที่ต่อเนื่อง หมุนเวียน ผ่านกันไปมาที่วงจรที่ใหญ่กว่าในระบบนิเวศ

4. เป็นระบบเลื่อนไหล (Flows)

ระบบชีวิตทั้งหมดเป็นระบบเปิด ซึ่งต้องการการไหลเข้าอย่างต่อเนื่องของพลังงานและทรัพยากรเพื่อความอยู่รอด พลังงานแสงอาทิตย์คือพลังงานที่ขับเคลื่อนชีวิตและขับเคลื่อนวงจรของระบบนิเวศทั้งหมด

5. การพัฒนา (Development)

ชีวิตมีการพัฒนาและการเรียนรู้ เพื่อวิวัฒนาการทั้งในระดับปัจเจก และในระดับวงศ์ (Species) มีการเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในการสร้างสรรค์และการดัดแปลงกันและกันของหน่วยชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่มีวิวัฒนาการร่วมกัน

6. สมดุลอย่างพลวัต (Dynamic Balance)

ทุกวงจรในระบบนิเวศมีวงจรป้อนกลับ (Feedback Loops) ซึ่งทำให้ระบบสามารถควบคุมและจัดการกับตนเองได้ และรักษาสภาพสมดุลอย่างเป็นพลวัต (Dynamic) จากการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง

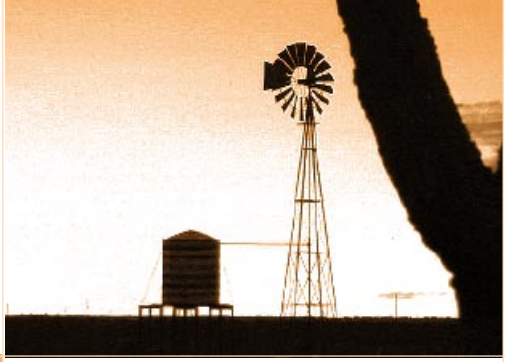
การเข้าใจกฎธรรมชาติ (เข้าใจชีวิต) คือการเข้าใจว่า สรรพสิ่งในระบบใหญ่น้อยทั้งหมดเป็นองค์รวมเดียวกัน จึงต้องทำความเข้าใจไปพร้อมกันทั้งหมดในเวลาเดียวกัน ไม่สามารถจะแยกเป็นส่วน ๆ ได้ ในการสร้างกรอบความคิดเพื่อการศึกษาาระบบชีวิตระดับต่างๆ (มนุษย์ ครอบครัว ชุมชน สังคม) ก็เช่นเดียวกัน ไม่อาจแยกส่วนออกมาทำความเข้าใจทีละเรื่องเป็นลำดับเรียงกันไปแบบกลไก เขาเสนอให้เราทำความเข้าใจวิกฤตของระบบชีวิตทั้งหลายด้วยการศึกษา **เข้าใจชีวิต** คือสัมพันธภาพ (Relationship) ที่เชื่อมโยงอิงกันและกันเป็นเครือข่าย มีระบบย่อยซ้อนกันอยู่ โดยมีการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ การพัฒนาใหม่ การปรับสมดุล ฯลฯ ตามกฎของระบบนิเวศ

ดังนั้น **“สัมพันธภาพ”** (Relationship) หรือความสัมพันธ์ เชื่อมโยงกัน คือกฎแฉสำคัญของระบบชีวิตทั้งหลาย และความสัมพันธ์ ระหว่างระบบย่อย ๆ กับสิ่งแวดล้อมหรือบริบทของมัน จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยคำว่าบริบทหรือ “Context” นี้มาจากภาษาละติน แปลว่า “ถักทอเข้าด้วยกัน” และการถักทอเข้าด้วยกัน นี้เอง ทำให้เกิดความสัมพันธ์แบบ “เครือข่าย” ที่เชื่อมโยงระบบ ต่างๆ ทั้งหมดเข้าด้วยกันทั้งหมด ในลักษณะที่มีได้เป็นเส้นตรง (Nonlinear) แต่เป็นสัมพันธภาพที่ไปในทุกทิศทาง เอื้อให้เกิดการ เวียนกลับ การเรียนรู้ และการพัฒนาขึ้นใหม่ได้ ขยายชีวิตให้ ความเข้าใจใหม่ในเรื่องโครงสร้างของระบบชีวิตว่าเป็น “โครงสร้าง กระจาย” (Dissipative Structures) เป็นแนวราบ ที่มีลักษณะเอื้อ ต่อการเลื่อนไหลของความสัมพันธ์กับระบบอื่น ในขณะที่รักษา ความสมดุลของระบบตนเองไว้ด้วย (การจัดสมดุลภายใน-ภายนอก)

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าระบบชีวิตมีการเคลื่อนไหว
แปรเปลี่ยนตลอดเวลา จึงมีลักษณะเป็น “กระบวนการ”
(Process) ดังนั้น โครงสร้าง แบบแผน กระบวนการ จึงแยกกัน
ไม่ออก และจากผลการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ของ “ทฤษฎีซาน
ติเอโกว่าด้วยพุทธิภาวะ” (The Santiago Theory of
Cognition) คาปราเห็นว่าช่วยทำให้เกิดแนวคิดใหม่ ความเข้าใจ
ใหม่ในเรื่องจิตของระบบชีวิตด้วย โดยทฤษฎีดังกล่าวพบว่า
กระบวนการของการรู้ เป็นสิ่งเดียวกับกระบวนการของระบบ
ชีวิต มีความเกี่ยวข้องกับการสร้างตนเอง และเครือข่ายของ
ระบบชีวิตทั้งหมด และรวมการรับรู้ (Perception) อารมณ์
ความรู้สึก (Emotion) และพฤติกรรม (Behavior) ด้วย
ความฉลาดรู้ การคิด (พุทธิพิสัย) จึงมิได้เกิดจากสมองและ
ระบบประสาทเพียงเท่านั้น

นอกจากนี้ ระบบชีวิตมีกระบวนการที่เคลื่อนไหวเป็นวงจรหรือวัฏ มี “วงจรป้อนกลับ” (Feedback Loops) อยู่ในเครือข่าย ดังนั้นแบบแผน โครงสร้าง ระบบต่าง ๆ จึงมีอิสระในตนเอง มีใช้พึ่งพาฝ่ายเดียว จึงสามารถ “จัดการตนเอง” (Self Organization) และ “ควบคุมตนเอง” (Self Regulation) ได้ ระบบจึงพัฒนาตัวเองได้ด้วย อย่างไรก็ตาม การที่ทุกส่วนเป็นเรื่องของสัมพันธ์ภาพโดยรวม การจัดการด้วยตนเองจึงมิได้หมายถึงความอิสระอย่างสิ้นเชิงหรือลัทธิปัจเจก แต่หมายถึงการจัดการด้วยตนเองเกิดขึ้นได้ เพราะสัมพันธ์ภาพที่มีร่วมเป็นองค์รวมกันกับองค์ประกอบอื่นภายในระบบเองและกับระบบอื่นทั้งหมด ระบบชีวิตทั้งหลายจึงเป็นระบบเปิด (Open Systems) เพื่อช่วยเหลือกันให้อยู่รอดและการที่ระบบสามารถจัดการตนเองได้ ระบบจึงมีการสะสมประสบการณ์ที่เรียกว่าเป็น **“การเรียนรู้” (Learning)** ซึ่งทำให้เกิด **“การพัฒนา” (Development)** ขึ้นด้วย อีกทั้งความสัมพันธ์แบบเครือข่ายทำให้ **“ความร่วมมือ” (Cooperation)** และการเป็นหุ้นส่วน (Partnership) ความเป็นหมู่คณะ (Collective) ขององค์กรมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดมากกว่าการแข่งขัน (Competition)

คุณสมบัติต่าง ๆ ของระบบชีวิตดังที่กล่าว คาปราเห็นว่า ไม่อาจเข้าถึงหรือทำความเข้าใจได้ด้วยการใช้ตรรกะหรือเหตุผล (Rational) ซึ่งมีลักษณะเส้นตรง (Linearity) แต่การเข้าถึงความจริงของระบบชีวิตต้องอาศัยประสบการณ์ที่เป็นญาณทัศนะ (Intuition) หรือการหยั่งรู้ (ด้วยใจ อารมณ์ ความรู้สึก) เป็นการเชื่อมการรับรู้ภายในเข้ากับความเป็นไปของภายนอกให้เป็นเอกภาพ (องค์รวม) เดียวกัน ซึ่งเขาเห็นว่าคนในสังคมตะวันตกไม่เข้าใจและคุ้นเคย หากแต่เป็นสิ่งที่ปกติสามัญในกระบวนการเรียนรู้ของศาสนาตะวันออก (สติ สมาธิ ปัญญา)

การคิดเชิงระบบ (Systems Thinking)

แนวคิดขยายชีวิตให้มีความสำคัญอย่างยิ่งกับการคิดเชิงระบบ ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนมุมมองจากองค์ประกอบแต่ละส่วนสู่องค์รวม และสิ่งที่องค์รวมมีมากกว่าคือ **“สัมพันธภาพ”** การคิดเชิงระบบจึงเป็นการคิดในมุมมองของสัมพันธภาพเป็นการย้ายจุดเน้น (Focus) จากตัววัตถุมาอยู่ที่สัมพันธภาพ ซึ่งเป็นสิ่งที่สังเกตเห็นไม่ได้ คาปราเรียกการคิดเชิงระบบว่าเป็น **“การคิดเชิงบริบท” (Contextual Thinking)** และเป็น**การคิดเชิงกระบวนการ (Process Thinking)** เนื่องจากในตัวระบบ-บริบทมีการเคลื่อนไหว เคลื่อนไหลอยู่ตลอดเวลา นั่นเอง อีกทั้งเห็นว่าการคิดเชิงระบบเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะสรรพสิ่งทั้งหลายดำรงอยู่เป็นระบบ การคิดของมนุษย์จึงต้องเป็นระบบด้วย คือ คิดแบบเชื่อมโยงกันและกัน มีสัมพันธภาพและบริบท (Interconnections Relationships and Context) และถึงแม้ว่าโดยข้อเท็จจริง ความเชื่อมโยงกันหรือสัมพันธภาพของสรรพสิ่งจะมีได้เท่ากันหมด มีระดับแตกต่างกัน แต่มนุษย์ไม่สามารถแยกส่วนความคิด เลือกเฉพาะที่สำคัญมากสำหรับตนเอง แล้วทิ้งส่วนไม่สำคัญหรือสำคัญน้อย เพราะเท่ากับละเลยกฎความจริงของระบบชีวิต

จากความคิดหลักในทฤษฎีข่ายใยชีวิต คาปราเชื่อว่า การคิดเชิงระบบของมนุษย์มิใช่เป็นเพียง “ความคิด” ล้วน ๆ แต่รวมค่านิยม (Values) ไว้ด้วย ดังนั้นระบบคิด จะประกอบด้วยความคิดและค่านิยมตามกระบวนทัศน์แต่ละแบบที่แสดงเปรียบเทียบได้ดังนี้

ระบบคิด-วิถีคิดของกระบวนทัศน์ 2 แบบ

กระบวนทัศน์แบบกลไกลดส่วนแยกส่วน

กระบวนทัศน์แบบนิเวศ/องค์รวม

ระบบคิดแบบยึดมั่นเชิงเดี่ยว	ระบบคิดแบบบูรณาการ (คิดเชิงระบบ)
ความคิด (Thinking)	
เหตุผล (Rational)	ญาณทัสนะ (Intuitive)
วิเคราะห์ (Analysis)	สังเคราะห์ (Synthesis)
เส้นตรง (Linear)	ไม่เป็นเส้นตรง (Non-linear)
ลดส่วน แยกย่อย (Reductionist)	องค์รวม (Holistic)
ค่านิยม (Value)	
การแข่งขัน (Competition)	ความร่วมมือ (Co-operation)
การแผ่ขยาย (Expansion)	การอนุรักษ์ (Conservation)
การครอบครอง (Domination)	ความเป็นภาคี (Partnership)
ปริมาณ (Quantity)	คุณภาพ (Quality)

ที่มา : ปรับปรุงจาก Capra, Fritjof. *The Web of Life*. p10 และ Fritjof Capra's Perspective : A Crisis of Perception < <http://freespace.virgin.net/steve.charter/big-picture/capra.html>>

คาปราเชื่อว่าทฤษฎีข่ายใยชีวิตที่เขาสังเคราะห์ขึ้นจากโลกทัศน์ ปรัชญาตะวันออก และทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์จำนวนมากนี้ จะเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ในการมองโลก สังคม มนุษย์ และสร้างระบบคิดแบบใหม่ที่มีขอบเขตการใช้ได้อย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน สังคมใหญ่ ไปกระทั่งระบบนิเวศ ในทัศนะของเขา การศึกษาปัญหาใหญ่ ๆ ทั้งหลายในโลกปัจจุบัน ไม่สามารถเข้าใจได้โดยการ แยกเดี่ยว (Isolation) เพราะเป็นปัญหาเชิงระบบ ที่มีทั้งส่วนที่เชื่อมโยงต่อเนื่อง กับส่วนอื่น (Interconnected) และส่วนที่พึ่งพาอาศัยกัน (Interdependent)

ผู้ศึกษานำทฤษฎี “ข่ายใยชีวิต” ที่กล่าวมาโดยสรุปนี้ เป็นกรอบความคิดในการวิเคราะห์-สังเคราะห์ความเชื่อมโยงของระบบความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับการ เรียนรู้ของบุคคลและกลุ่มสังคม โดยเฉพาะปรับวิธีคิดให้มองข้อมูลหรือปรากฏการณ์ ที่เกิดขึ้นด้วยความรอบด้าน เชื่อมโยงไปถึงมิติอื่น ๆ ลักษณะอื่น ๆ ดังที่แนวคิดนี้ ได้เสนอไว้ มากกว่าการมองและวิเคราะห์เพียงเฉพาะสิ่งที่เห็น (ปรากฏการณ์)

จากการรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังกล่าวไว้ในบทที่ 1 ผู้ศึกษาได้จัดทำร่างผลการศึกษา แล้วนำเสนอในที่สัมมนาของแผนงานสื่อสารสุขภาวะเยาวชน (สสย.) และภาคี 5 ภูมิภาค¹ เพื่อตรวจสอบข้อมูลและแลกเปลี่ยนความเห็นในผลการวิเคราะห์-สังเคราะห์ร่วมกับผู้ให้ข้อมูลทั้งบุคคลและองค์กร แล้วนำข้อมูลที่ได้ทั้งหมดมาสังเคราะห์ครั้งสุดท้าย จัดทำเป็นรายงานฉบับสมบูรณ์

ผลการศึกษาแบ่งการนำเสนอเป็น 2 ส่วนตามคำถามการวิจัย โดยส่วนที่หนึ่งรายงานไว้ในบทที่ 3 นี้ คือสถานภาพของกระบวนการเรียนรู้ในกิจกรรมรู้เท่าทันสื่อของแผนงาน สสย. โดยจะรายงานภาพใน 2 ระดับ ได้แก่ ผลการศึกษากิจกรรมในเชิงปริมาณที่ให้ภาพรวมหรือภาพด้านกว้างของกิจกรรมอันเป็นข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถาม และผลการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพ ซึ่งให้ภาพรายละเอียดจากการศึกษาเจาะลึกกรณีศึกษา สำหรับรายงานส่วนที่ 2 จะตอบคำถามในประเด็นของแนวทางการสนับสนุนกิจกรรมของแผนงาน สสย. จะกล่าวถึงในบทที่ 4 ซึ่งเป็นบทสรุปและข้อเสนอแนะต่อไป

¹ เวทีสัมมนาสะท้อนข้อมูลเพื่อการจัดการความรู้สื่อสารสุขภาวะเพื่อเด็กและเยาวชน. จัดโดย แผนงานสื่อสารสุขภาวะเยาวชน (สสย.) วันที่ 25-26 พฤษภาคม 2551 โรงแรมรอยัลซิติ้ กรุงเทพฯ

3.1 ผลการศึกษาในภาพรวม

ข้อมูลเชิงปริมาณที่เก็บรวบรวมจากแบบสอบถาม แสดงให้เห็นถึงภาพรวมของกิจกรรมในแผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน (สสย.) ในภาพกว้างได้พอสมควรที่จะสะท้อนให้เห็นข้อสังเกตบางประการที่มีความเกี่ยวข้องและส่งผลต่อการบรรลุวัตถุประสงค์ของแผนงาน สสย. ในเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ ดังนี้

3.1.1 วัตถุประสงค์ของกิจกรรมสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน

ตารางที่ 3.1.1 วัตถุประสงค์ของกิจกรรมสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน

วัตถุประสงค์	รวม	คิดเป็น %
1. เพื่อให้เข้าใจและสามารถวิเคราะห์สื่อ	37	23.13
2. เพื่อเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและจิตสำนึกรักท้องถิ่น	31	19.38
3. เพื่อเสนอการทำกิจกรรม ผลงาน และสร้างสื่อเรียนรู้	29	18.13
4. เพื่อนำเสนอความรู้และทักษะชีวิตที่จำเป็นสำหรับครอบครัวในชุมชนและบุคคลภายนอก	16	10.00
5. เพื่อส่งเสริมการแสดงออกของเยาวชน	14	8.75
6. เพื่อพัฒนาทักษะพื้นฐานของเยาวชน	10	6.25
7. เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้แบบบูรณาการตามหลักการเรียนรู้	10	6.25
8. เพื่อให้เข้าใจปัญหาของยาเสพติด	7	4.38
9. เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของเยาวชน	6	3.75
รวมทั้งหมด	160	100

จากตารางที่ 3.1.1 พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามในคำถามแบบปลายเปิด ระบุวัตถุประสงค์ของการจัดกิจกรรมที่ค่อนข้างกระจายแตกต่างกันออกไป เมื่อนำ มาจัดกลุ่ม แบ่งกลุ่มคำตอบได้ทั้งสิ้น 9 กลุ่มย่อย รวมเป็น 2 วัตถุประสงค์ใหญ่ ๆ คือ

(1) กิจกรรมที่มีวัตถุประสงค์เกี่ยวข้องกับ การเรียนรู้ในเรื่องของสื่อโดยตรง ข้อมูลในตารางข้อที่ 1 และ 3 ซึ่งรวมกันได้ 41.26 % อย่างไรก็ตาม ทั้ง 2 กลุ่มมี วัตถุประสงค์เกี่ยวกับสื่อที่แตกต่างกัน กลุ่มที่ 1 มุ่งการวิเคราะห์สื่อ (23.13 %) เพื่อให้เยาวชนที่เข้าร่วมรู้เท่าทันสื่อ ในขณะที่อีกกลุ่มมีวัตถุประสงค์ให้เยาวชน ได้ฝึกฝนการสร้างสื่อเรียนรู้ด้วยตนเอง (18.13 %) ความแตกต่างนี้ช่วยให้แผนงาน ของ สสย. มีกิจกรรมเกี่ยวกับสื่อใน 2 ด้านที่สำคัญคือ กิจกรรมที่พัฒนาการรู้เท่าทัน สื่อกระแสหลัก และกิจกรรมของการสร้างสื่อทางเลือก หรือสื่อนอกกระแสหลัก ซึ่งต่างก็มีความสำคัญทั้ง 2 วัตถุประสงค์ และมีความเกี่ยวข้องกันด้วย กล่าวคือ ส่วนหนึ่งสร้างการรู้เท่าทันในขณะที่อีกส่วนหนึ่งสร้างทางออกหรือทางเลือกใหม่

(2) กิจกรรมที่เหลือส่วนใหญ่ (58.74 %) มีวัตถุประสงค์ที่ เกี่ยวข้องกับสื่อ โดยอ้อมมากกว่า คือพยายามจะใช้กิจกรรมและกระบวนการของกิจกรรมเป็นสื่อ การเรียนรู้เพื่อเข้าสู่เนื้อหาที่ต้องการ และเชื่อว่าจะเป็นฐานส่งเสริมให้เยาวชน เกิดคุณสมบัติที่เอื้อต่อการรู้เท่าทันเนื้อหาของสื่อกระแสหลักหรือสื่อสมัยใหม่ที่เป็น ปัญหาต่อเยาวชน เช่น การรู้จักภูมิปัญญาชาวบ้านและรักท้องถิ่น หรือส่งเสริม คุณสมบัติที่พึงประสงค์ของเยาวชน เช่น ส่งเสริมการแสดงออกในทางที่เหมาะสม มีความเข้าใจปัญหาหาเสพติด เป็นต้น

3.1.2 ประเภทของสื่อการเรียนรู้ที่ใช้ในการทำกิจกรรม

ผลการสำรวจพบว่า กิจกรรมการเรียนรู้ในเรื่องสื่อ มีการใช้สื่ออย่างหลากหลาย ในการสร้างการเรียนรู้ให้แก่เยาวชน แยกย่อยได้ 8 ประเภท แบ่งได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ได้แก่

ตารางที่ 3.1.2 ประเภทของสื่อการเรียนรู้ที่ใช้ในการทำกิจกรรม

ประเภทของสื่อ	ยอดรวม	คิดเป็น %
1. สื่อเสียง (CD, VCD, วิทยู)	155	35.23
2. สื่อสิ่งพิมพ์, ชุดนิทรรศการ	142	32.27
3. สื่อศิลปะการแสดง	84	19.09
4. สื่อภูมิปัญญา	19	4.32
5. สื่อผสม	15	3.41
6. สื่อสถานที่	10	2.27
7. สื่อคอมพิวเตอร์	9	2.05
8. สื่อบุคคล	6	1.36
ยอดรวม	440	100

กลุ่มที่ 1 เป็นสื่อในรูปแบบสมัยใหม่ที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไป ได้แก่ วิทยู สิ่งพิมพ์ ซีดี วีซีดี คอมพิวเตอร์ (อินเทอร์เน็ต) รวมกันมากถึงร้อยละ 69.55 (ตัวเน้น)

กลุ่มที่ 2 รวมกันได้ 30.45 % น้อยกว่ากลุ่มแรก 1 เท่าตัว เป็นสื่อที่มีรูปแบบแตกต่างจากสื่อสมัยใหม่ เช่น การใช้ศิลปะการแสดงเป็นสื่อการเรียนรู้ การใช้สื่อพื้นบ้าน การใช้สถานที่ บุคคล เป็นสื่อการเรียนรู้

หากวิเคราะห์ในเชิงเปรียบเทียบแล้ว สื่อในกลุ่มหลังนี้มีความน่าสนใจและน่าจะส่งเสริมการเรียนรู้ได้มากกว่า เนื่องจากเป็นสื่อที่เอื้อต่อการปฏิสัมพันธ์โดยตรงระหว่างบุคคลมากกว่าสื่อสมัยใหม่ซึ่งมักเป็นการสื่อสารทางเดียว (ดู ฟัง) หรือต้องมีบุคคลมาสนับสนุนการสื่อสารอีกทีหนึ่งหลังการใช้สื่อแล้ว เช่น ดูหรือฟังแล้วนำมาพูดคุยศึกษาวิเคราะห์ต่อ แม้ว่าจะมีสื่อสมัยใหม่ในปัจจุบันที่ได้รับการพัฒนาให้สามารถโต้ตอบกับผู้ใช้ได้ เช่น สื่อมัลติมีเดียที่ออกแบบให้เป็นการเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์ (Interactive Learning) แต่เป็นการปฏิสัมพันธ์กับกลไก ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับการเรียนรู้ที่ได้จากการสัมผัสกับบุคคลแล้ว การเรียนรู้จากบุคคลด้วยตนเองจะมีผลต่อการเรียนรู้มากกว่า โดยเฉพาะในเนื้อหาหรือสาระที่เป็นเรื่องของชีวิต ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ความรู้สึก และการรู้เท่าทันความคิด-อารมณ์ของตนเอง รวมทั้งเท่าทันสิ่งภายนอกที่มากกระตุ้น การเรียนรู้จากของจริง (ประสบการณ์จริง สถานที่จริง) หรือเรียนรู้จากกันและกัน (การแสดงละครร่วมกัน) จะส่งเสริมการเรียนรู้ในเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับสื่อและชีวิตได้ดีกว่า

3.1.3 เนื้อหาที่สื่อนำเสนอ

ผลสำรวจพบว่าเนื้อหาของสื่อซึ่งปรากฏในตารางที่ 3.1.3 แสดงถึงเนื้อหาสำคัญซึ่งกลุ่มกิจกรรมถ่ายทอดให้แก่ผู้เข้าร่วมกิจกรรม ข้อมูลที่ได้พบว่า เนื้อหาส่วนมากเป็นการให้ “ความรู้” หรือสร้าง “การรับรู้” (45.54 %)

ตารางที่ 3.1.3 ประเด็นสำคัญของเนื้อหาในสื่อ

เนื้อหาในสื่อ	ยอดรวม	คิดเป็น %
1. การรณรงค์ให้ความรู้ต่าง ๆ แก่ชุมชนและเยาวชน	97	45.54
2. การสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและศิลปวัฒนธรรม	47	22.07
3. การรู้เท่าทันสื่อ	42	19.72
4. การพัฒนาทรัพยากรบุคคล	15	7.04
5. การจัดการทรัพยากรท้องถิ่น	12	5.63
ยอดรวม	213	100

ในตารางเดียวกันพบด้วยว่า เนื้อหาของการรู้เท่าทันสื่อ นั้น มีอยู่ร้อยละ 19.72 (ตัวเน้น) เนื้อหาส่วนใหญ่ของกิจกรรมจึงยังเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับสื่อในทางอ้อม คือ เป็นการสร้างสื่อเพื่อตอบสนองต่อเนื้อหาที่ต้องการให้เด็กและเยาวชนเรียนรู้ตามที่กลุ่มกิจกรรมต้องการซึ่งแตกต่างกันออกไป มีตั้งแต่เรื่องของยาเสพติด เอดส์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น การรู้จักชุมชนตนเอง การอนุรักษ์ทรัพยากร ฯลฯ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า กิจกรรมเพื่อการเรียนรู้ในเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับสื่อ ไม่ว่าจะในมิติการรู้เท่าทัน หรือการพัฒนาสร้างสรรค์สื่อทางเลือกยังมีจำกัดอยู่ โดยเฉพาะในส่วนหลัง คือ การสร้างสรรค์สื่อใหม่ที่มีลักษณะเฉพาะเพื่อการเรียนรู้ในประเด็นที่เป็นวิกฤตสำคัญที่สื่อมีอิทธิพลต่อปัญหาเยาวชน ได้แก่ เรื่องของการบริโภคนิยม ความรุนแรง และเรื่องเพศ มีน้อยมาก

3.1.4 กิจกรรมเกี่ยวกับการเรียนรู้เท่าทันสื่อ

เมื่อสำรวจจำเพาะลงไปทีกลุ่มกิจกรรมซึ่งระบุว่ามีการทำกิจกรรมเกี่ยวกับการเรียนรู้เท่าทันสื่อโดยตรง พบว่ากิจกรรมส่วนมากมุ่งให้เยาวชนเท่าทันอำนาจ-อิทธิพลของสื่อ (40 %) อีกส่วนส่งเสริมให้เยาวชนมีความรู้ในการสร้างสื่อ แล้วใช้การเรียนรู้จากการสร้างสื่อ ไปรู้เท่าทันสื่อไปด้วยพร้อมกัน กระทั่งสามารถตามทันอำนาจของมายาคติที่สื่อสร้างขึ้น และ/หรือสิ่งที่สื่อต้องการสร้างให้เกิดในตัวบุคคลผู้รับสื่อ นั้น ๆ กิจกรรมนี้มีจำนวน 22.67 % น้อยกว่าส่วนแรกถึงเกือบครึ่ง

ตารางที่ 3.1.4 กิจกรรมเกี่ยวกับการเรียนรู้เท่าทันสื่อ

กิจกรรม	ยอดรวม	คิดเป็น %
1. การเรียนรู้เท่าทันสื่อโดยตรง	30	40.00
2. สร้างสื่อเพื่อให้รู้เท่าทันสื่อ	17	22.67
3. ฐานความรู้เพื่อเท่าทันตนเอง เท่าทันสื่อ	14	18.67
4. อื่น ๆ	14	18.67
ยอดรวม	75	100

นอกจากนี้ มีกิจกรรมทางอ้อมที่คล้ายกับการสร้างสื่อเพื่อเท่าทันสื่อ คือการให้ความรู้ในด้านอื่น ๆ ซึ่งผู้จัดเชื่อว่า เมื่อเยาวชนได้ความรู้ดังกล่าวแล้วจะช่วยให้เยาวชนเท่าทันสื่อ เนื่องจากมีความเข้าใจและเท่าทันชีวิตของตนเองแล้ว (18.67 %) ส่วนที่เหลืออีก 18.67 % (อื่น ๆ) ไม่ชัดเจน

3.1.5 รูปแบบของกิจกรรม

กิจกรรมที่กลุ่มสร้างขึ้นเพื่อการเรียนรู้เท่าทันสื่อ นั้น ผลการสำรวจพบว่า มีทั้งรูปแบบที่ใช้เวลาต่อเนืองมากกว่า 1 วัน เช่น รูปแบบค่าย การอบรม เพื่อสร้างเวทีแลกเปลี่ยนความคิด และกิจกรรมในระยะเวลาสั้น ๆ ซึ่งสอดแทรกในกิจกรรมเนื้อหาอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว เช่น การดูสื่อแล้วร่วมกันอภิปราย กิจกรรมศิลปะ เป็นต้น

ตารางที่ 3.1.5 รูปแบบของกิจกรรมการเรียนรู้เท่าทันสื่อ

รูปแบบ	ยอดรวม	คิดเป็น %
1. ค่ายอบรมเชิงปฏิบัติการ แลกเปลี่ยนความคิด	49	20.42
2. การอบรม,นิทรรศการเชิงปฏิบัติการให้รู้เท่าทันสื่อ	93	38.75
3. ดูละครหรือภาพยนตร์แล้วอภิปรายแลกเปลี่ยน	48	20.00
4. กิจกรรมทางด้านศิลปะ (การแสดง, ศิลปะต่างๆ)	50	20.83
ยอดรวม	240	100

กิจกรรมที่ผู้จัดระบุว่ามุ่งเน้นการแลกเปลี่ยนความคิดมี 40.42 % การแลกเปลี่ยนความคิดมีจุดเด่นคือส่งเสริมการมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้มุมมองในด้านต่าง ๆ ระหว่างกัน ยิ่งองค์ประกอบของผู้เข้าร่วมมีความหลากหลาย และเปิดเวทีการแลกเปลี่ยนโดยอิสระ ไม่มีกรอบกำหนด (วงคำตอบ หรือกรอบคำตอบ) หากแต่ให้เยาวชนได้แสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ กิจกรรมก็จะเป็นประโยชน์ในด้านการเรียนรู้ได้มากขึ้น การให้น้ำหนักความสำคัญในเรื่องการแลกเปลี่ยนในกิจกรรมของ สสย. นี้ จึงเป็นเงื่อนไขที่ดีในเบื้องต้นที่กิจกรรมต่าง ๆ มีอยู่

3.1.6 วิธีการเรียนรู้ที่กิจกรรมใช้

ตารางที่ 3.1.6 วิธีการเรียนรู้ที่กิจกรรมใช้

วิธีการ	ยอดรวม	คิดเป็น %
1. คิด-วิเคราะห์	73	27.86
2. แลกเปลี่ยนความคิดเห็นทั่วไป	52	19.85
3. บทบาทสมมุติ	43	16.41
4. การทดลอง	11	4.20
5. อื่น ๆ	48	31.68
ยอดรวม	227	100

จากตารางที่ 3.1.6 จะเห็นว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อเท่าทันสื่อของกิจกรรม นอกจากเน้นไปที่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน ซึ่งเป็นลักษณะเด่นดังกล่าวไปแล้ว กิจกรรมที่สำรวจได้ยังระบุว่ามีกระบวนการคิดวิเคราะห์ด้วย ซึ่งเป็นกระบวนการที่เหมาะสม เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในระดับของความเข้าใจ (Comprehension) ได้ดีในกลุ่มเยาวชนทั่วไป แต่หากจะพัฒนาต่อไปสู่การเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนวิธีคิด ทักษะคิด และพฤติกรรมจะต้องมีกระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องอย่างเพียงพอด้วย เนื่องจากอำนาจของสื่อหลายประเภทกระทำหรือเล่นกับอารมณ์ความรู้สึก (ความสุขจากการเสพ ความรุนแรง ลัทธิชาตญาณทางเพศ) ซึ่งการใช้การคิดวิเคราะห์โดยลำพังอาจไม่พอเพียง โดยเฉพาะในกลุ่มเด็กและเยาวชนที่ไม่เคยได้รับการฝึกฝนให้เรียนรู้จักการควบคุมตนเอง หรือเด็กและเยาวชนในกลุ่มที่ไม่เคยมีประสบการณ์เชิงบทเรียนในทางอารมณ์ การคิดวิเคราะห์หรือการแลกเปลี่ยนจะมีประสิทธิภาพน้อยกว่ากลุ่มที่เคยผ่านประสบการณ์ทางอารมณ์มาก่อน

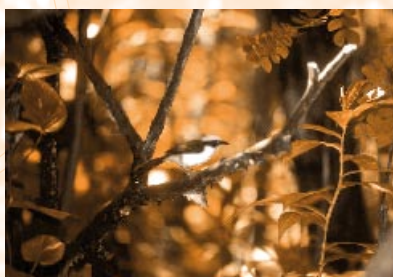

3.1.7 รูปแบบสื่อที่ใช้สร้างการเรียนรู้เท่ากันสื่อ

สำหรับสื่อที่กิจกรรมใช้เพื่อการเรียนรู้เท่ากันสื่อ นั้น ส่วนใหญ่ยังคงเป็นสื่อในรูปแบบสมัยใหม่ ได้แก่ สิ่งพิมพ์ สื่อเสียงภาพ คอมพิวเตอร์ รวมแล้วมากถึง 72.82 %

ตารางที่ 3.1.7 รูปแบบสื่อที่ใช้สร้างการเรียนรู้ในกิจกรรม

รูปแบบ	ยอดรวม	คิดเป็น %
1. สิ่งพิมพ์	102	30.82
2. เสียง-ภาพ	90	27.19
3. สื่อเสียง	31	9.37
4. สื่อบุคคล	28	8.46
5. บทบาทสมมุติ	23	6.95
6. กิจกรรม	19	5.74
7. คอมพิวเตอร์	18	5.44
8. แหล่งความรู้	17	5.14
9. สื่อผสม	3	0.91
ยอดรวม	331	100

ในขณะที่การใช้สื่อทางเลือกหรือรูปแบบอื่น ๆ ยังมีน้อยประมาณ 1 ใน 4 ของสื่อทั้งหมด ส่วนหนึ่งมาจากกิจกรรมรู้เท่าทันสื่อจำนวนหนึ่งมุ่งให้เยาวชนได้ศึกษาเท่าทันสื่อกระแสหลัก จึงมีการนำสื่อดังกล่าวมาใช้ในกิจกรรม หากพิจารณาในประเด็นกระบวนการเรียนรู้แล้ว หากกิจกรรมที่ สสย. สนับสนุนมีการส่งเสริมให้มีการผลิตและใช้สื่อทางเลือกในรูปแบบหลากหลาย จะเป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของเยาวชนได้มาก โดยเฉพาะให้เยาวชนเป็นผู้คิดสร้างสรรค์โดยใช้จินตนาการของตนเอง เพราะจะเป็นการสนับสนุนการเรียนรู้ด้วยตนเอง และเป็นการดึงจินตนาการอันเป็นลักษณะเด่นของเยาวชนมาใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาตนเอง

3.1.8 การประเมินจุดเด่น-จุดอ่อนของกิจกรรม

ผู้ตอบแบบสอบถามระบุถึงจุดเด่นของกิจกรรมการเรียนรู้เท่าทันสื่อ ในกิจกรรมที่ตนเองมีส่วนร่วมตามผลการสำรวจในตารางที่ 3.1.8 / ก ระบุว่า จุดเด่นคือเป็น “การเรียนรู้” สูงถึง 44.97% สะท้อนว่าผู้ตอบเห็นประเด็นการเรียนรู้เป็นสิ่งสำคัญในกิจกรรม (ไม่ว่ากิจกรรมนั้นจะมีระดับการเรียนรู้แบบใดก็ตาม) เมื่อประกอบกับอีก 2 คำตอบซึ่งรองลงมา ได้แก่ การมีส่วนร่วม 17.75 % และวิธีการดำเนินการเรียนรู้ 14.20 % ทั้งสองส่วนนี้เกี่ยวข้องกับเงื่อนไขของการจัดกระบวนการเรียนรู้ จึงอาจสะท้อนได้ว่า ผู้ตอบคำถามการประเมินจุดเด่นในกิจกรรมของตนเองนั้น มีความเข้าใจวัตถุประสงค์ และเงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้ เพราะเมื่อรวมทั้ง 3 จุดเด่น ได้ผลรวม 76.92 % แม้ว่าความเข้าใจในเรื่องกระบวนการเรียนรู้อาจแตกต่างกันไปก็ได้

ตารางที่ 3.1.8 / ก : จุดเด่นของกิจกรรม

จุดเด่น	ยอดรวม	คิดเป็น %
1. การเรียนรู้	76	44.97
2. การมีส่วนร่วม	30	17.75
3. วิธีดำเนินการเรียนรู้	24	14.20
4. คุณค่าตนเองและท้องถิ่น	20	11.83
5. แฝงเนื้อหาสาระ	14	8.28
6. อื่นๆ	5	2.96
ยอดรวม	169	100

ในส่วนของจุดอ่อนที่ปรากฏข้อมูลในตารางที่ 3.1.8/ข ข้างล่าง สามารถจัดกลุ่มได้ 2 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มผู้ตอบแบบสอบถามเห็นว่าความพร้อมด้านเนื้อหาและบุคลากรเป็นจุดอ่อนสำคัญสูงถึง 45.10 % ซึ่งอาจสะท้อนให้เห็นถึงความเข้าใจของการจัดการเรียนรู้ว่า การจัดเนื้อหาและผู้ดำเนินการในกระบวนการของกิจกรรม เป็นกลไกสำคัญของการเรียนรู้ในกิจกรรม (ท่าที ทักษะของการสร้างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ บรรยากาศการเรียนรู้ กระตุ้นความคิด ฯลฯ) ที่น่าสนใจอีกคำตอบคือ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่ได้รับการระบุว่าเป็นข้ออ่อน 14.38 % เมื่อรวม 2 คำตอบซึ่งเป็นข้ออ่อนที่สะท้อนความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้โดยตรงได้ 59.48 % ในขณะที่อีกกลุ่มคำตอบจะระบุข้ออ่อนในประเด็นการบริหารจัดการ ได้แก่ การขาดงบประมาณ คนปัญหาอุปกรณ์ รวมได้ 32.68 % (ข้อ 2, 4 ,5)

ตารางที่ 3.1.8 / ข : จุดอ่อนของกิจกรรม

จุดอ่อน	ยอดรวม	คิดเป็น %
1. ความพร้อมของเนื้อหาและบุคลากร	69	45.10
2. ขาดงบประมาณ อุปกรณ์และกำลังคน	32	20.92
3. ความร่วมมือของคนในชุมชน	22	14.38
4. ปัญหาเนื่องจากอุปกรณ์ที่ใช้	9	5.88
5. ขาดการประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ข้อมูล	9	5.88
6. อื่น ๆ (ตอบไม่ตรงคำถาม)	12	7.84
ยอดรวม	153	100

สรุปผลการศึกษาในภาพกว้าง

จากการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ดังที่กล่าวมา อาจสรุปได้ในเบื้องต้นว่า กิจกรรมในความ สนับสนุนของแผนงาน สสย. และกิจกรรมอื่น ๆ ที่มีเนื้อหา งาน เหมือนกันหรือใกล้เคียงกันที่อยู่นอกแผนงานของ สสย. มีการ จัดกิจกรรมการเรียนรู้เท่าทันสื่อให้แก่กลุ่มเด็กและเยาวชน ที่อาจแบ่งโดยคร่าว ๆ ใน 3 ลักษณะ คือ

(1) กลุ่มที่มีกิจกรรมมุ่งให้เยาวชนรู้เท่าทันอิทธิพลของสื่อกระแสหลักที่มีต่อความคิด ความเชื่อ ทักษะ ของเด็ก-เยาวชน โดยเน้นการวิพากษ์ วิเคราะห์สื่อกระแสหลัก

(2) กลุ่มที่มีกิจกรรมส่งเสริมให้เยาวชนเป็นผู้ผลิตสื่อทางเลือกด้วยตนเอง พร้อมไปกับการเรียนรู้อิทธิพลของสื่อกระแสหลัก

(3) กลุ่มที่มีกิจกรรมซึ่งเน้นไปที่การสร้างภูมิคุ้มกันเชิงเนื้อหาของสื่อ เพื่อให้เยาวชนรู้เท่าทันเนื้อหาที่สื่อครอบงำตนเองในเรื่องการบริโภค ด้วยการเรียนรู้วิถีชีวิตท้องถิ่น ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ฯลฯ

การศึกษาพบอีกด้วยว่า ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในกิจกรรมมีพื้นฐานความเข้าใจในเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ สามารถประเมินจุดแข็ง-จุดอ่อนของการจัดกิจกรรม ได้สัมพันธ์กับเงื่อนไขที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้

3.2 ผลการศึกษากรณีศึกษา

การศึกษาในส่วนนี้เป็นการนำกรณีศึกษามาวิเคราะห์ด้วยกรอบความคิดในบทที่ 2 เพื่อศึกษาว่า เมื่อพิจารณาในเชิงคุณภาพแล้ว กิจกรรมการเรียนรู้เท่าทันสื่อในความสนับสนุนของแผนงาน สสย. และโครงการอื่นๆ มีลักษณะอย่างไร มีจุดแข็งและข้อจำกัดอย่างไรเมื่อวิเคราะห์ในมิติของกระบวนการเรียนรู้

กรณีศึกษาที่นำมาศึกษาประกอบด้วย

- (1) โครงการสื่อเพื่อเด็กและเยาวชน - กลุ่มรักษ์เขาชะเมา จ.ระยอง
- (2) โรงเรียนชุมชนชาวนา - สถาบันชาวนา จ.มหาสารคาม
- (3) โครงการวัยใสเข้าใจสื่อ - กลุ่มไม้ขีดไฟ จ.นครราชสีมา
- (4) โครงการสะพานชีวิต - กลุ่มสงขลาฟอรั่ม จ.สงขลา
- (5) โครงการสร้างภูมิคุ้มกัน รู้เท่าทันสื่อ - องค์กรเครือข่ายเด็กและเยาวชน จ.กำแพงเพชร
- (6) โครงการเยาวชนเท่าทันสื่อ - กลุ่มมานิมานะ จ.สงขลา
- (7) โครงการเด็กไทยเรียนรู้เท่าทันเฝ้าระวังสื่อ - กลุ่มเยาวชนพิทักษ์สิทธิผู้บริโภค จ.สุราษฎร์ธานี
- (8) โครงการอบรมอาสาสมัครนักข่าวเยาวชนเท่าทันสื่อ - ศูนย์ประสานงานสำนักข่าวเด็กและเยาวชน จ.พะเยา

การศึกษานี้ มิได้มุ่งศึกษาเพื่อประเมินผลโครงการ หากมุ่งวิเคราะห์ในประเด็นการเรียนรู้ของกิจกรรมซึ่งกลุ่ม องค์กรจัดขึ้น เพื่อเสนอแนะแนวทางให้แก่แผนงาน สลย. ในการพัฒนาความสนับสนุนด้านกระบวนการเรียนรู้ ให้แก่กิจกรรมการเรียนรู้เท่าทันสื่อ และการพัฒนา คักยภาพ-ความสามารถของผู้ดำเนินกิจกรรม การศึกษา ส่วนนี้อาศัยข้อมูลส่วนใหญ่จากเอกสาร เช่น รายงานผลการดำเนินงาน, รายงานความก้าวหน้าของกิจกรรมต่าง ๆ, รายงานที่ผู้จัดทำกิจกรรมบันทึกกระบวนการ รูปแบบของ กิจกรรมไว้ ซึ่งส่วนใหญ่ดำเนินการเสร็จสิ้นไปแล้ว ทำให้การ ศึกษามีข้อจำกัด ไม่สามารถเก็บข้อมูลด้วยการสังเกต อันเป็นวิธีการที่เหมาะสมในการศึกษากระบวนการเรียนรู้ เพื่อแก้ไขข้อจำกัดนี้ ผู้ศึกษาได้สัมภาษณ์บุคคลและสนทนากลุ่มผู้เกี่ยวข้องกับกิจกรรม เพื่อเจาะประเด็นการเรียนรู้ และใช้การสังเกตในบางกิจกรรมที่ยังมีความต่อเนื่องอยู่นอกจากนี้ ในเอกสารการรายงานกิจกรรมมักจะมีการ ประเมินผลของผู้จัดไว้ด้วย ช่วยให้ได้ข้อมูลในเชิงผลลัพธ์ จากเด็ก-เยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรม การรายงานผลการ ศึกษาจะวิเคราะห์ภาพรวมมากกว่าการเจาะลึกไปในแต่ละ กิจกรรม เนื่องจากมีข้อจำกัดของข้อมูลดังกล่าวมา

ผลการศึกษาระบบการเรียนรู้อิงกิจกรรม ที่นำมาเป็นกรณีศึกษา ช่วยให้เห็นรายละเอียด ของผลการศึกษาที่เป็นภาพกว้างในหัวข้อ 3.1 ที่กล่าวไปแล้วได้ชัดเจนมากขึ้น ผู้ศึกษาจะรายงาน ใน 3 ประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับระบบการ เรียนรู้ ได้แก่ เนื้อหา วิธีการเรียนรู้ และฐาน การเรียนรู้ ดังนี้

3.2.1 เนื้อหาของกิจกรรม

เนื้อหาของการเรียนรู้เท่าทันสื่อที่ปรากฏในกรณีศึกษา อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน ส่วนแรกซึ่งถือได้ว่าเป็นส่วนสำคัญและปรากฏในกรณีศึกษาทั้งหมด มากน้อย เข้มข้นแตกต่างกันไป คือ เนื้อหาการเรียนรู้เท่าทันสื่อกระแสหลักซึ่งเป็นผู้เผยแพร่ ส่งเสริมค่านิยมและพฤติกรรมที่เป็นอันตรายแก่เด็ก-เยาวชน ส่วนที่สองเป็นเนื้อหา สร้างภูมิคุ้มกันให้เด็กและเยาวชนรู้เท่าทันสื่อ เนื้อหาทั้ง 2 ส่วนมีรายละเอียด ดังนี้

(1) เนื้อหาการเรียนรู้เท่าทันสื่อกระแสหลัก

กรณีศึกษาจะให้น้ำหนักส่วนใหญ่แก่เนื้อหานี้ เมื่อแจกแจงลงไปอีกจะพบว่า โดยมากจะเน้นไปที่อำนาจของสื่อที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมบริโภคของเด็ก-เยาวชน ในด้านเป็นโทษกับสุขภาพ อาทิ อาหารขยะ น้ำอัดลม และสินค้าฟุ่มเฟือย เช่น เครื่องสำอางบำรุงผิว ลดน้ำหนัก ฯลฯ ซึ่งนำเสนอผ่านสื่อโฆษณา เนื้อหาอีกส่วนจะเป็นเรื่องการรู้เท่าทันค่านิยมและพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ เช่น ความหยาบคาย การผิดศีลธรรม ที่ผ่านสื่อละครและเพลง ดังนั้นเนื้อหาการเรียนรู้ส่วนใหญ่จะให้น้ำหนักไปที่การรู้เท่าทันสื่อในประเด็นบริโภคนิยมมากกว่าประเด็นความรุนแรง และเรื่องเพศ เนื่องจากเป็นเรื่องใกล้ตัว เรียนรู้ง่าย ไม่ซับซ้อน ทั้งเด็กประถมศึกษา หรือมัธยมศึกษาสามารถเรียนรู้ได้ง่าย และผู้จัดกิจกรรมเองก็มีทักษะในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในเนื้อหาส่วนนี้ เนื่องจากได้รับการอบรมมา หรือพัฒนาขึ้นเองได้ไม่ยาก เนื้อหาในส่วนนี้ยังรวมไปถึงเนื้อหาที่ส่งเสริมให้เด็ก-เยาวชนรู้เท่าทันตนเองในการใช้เวลาเพื่อบริโภคสื่อโทรทัศน์ ซึ่งเป็นการเปิดช่องทางมากขึ้นให้สื่อสามารถส่ง “สาร” มาเชิญชวนให้เด็ก-เยาวชนกลายเป็นนักบริโภคนิยมไปด้วย กิจกรรมมีการนำเสนอเชื่อมโยงการบริโภคไปกับเรื่องอื่นด้วย เพื่อให้เด็ก-เยาวชนเห็นความเชื่อมโยงของผลกระทบจากการถูกรอบงำจากสื่อ เช่น สุขภาพ การใช้เวลา การใช้จ่าย การเรียน เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่ากิจกรรมการเรียนรู้ในเนื้อหาส่วนนี้ ดำเนินการได้ครอบคลุม แต่จะมีผลกระทบต่อการปรับเปลี่ยนของเด็ก-เยาวชน ได้เพียงใด จะวิเคราะห์ต่อข้างหน้า

ส่วนเนื้อหาของความรุนแรง และเพศ ซึ่งเป็นเนื้อหาของสื่อที่แผนงาน สสย.ให้ความสำคัญเช่นกัน อาจกล่าวได้ว่า กิจกรรมการเรียนรู้ของ แผนงานฯ ยังทำได้น้อยกว่า ไม่เด่นเท่าเรื่องการบริโภค สาเหตุนอกจาก ที่กล่าวไปแล้ว คือ เนื้อหาเกี่ยวกับการบริโภคเข้าใจง่าย ถ่ายทอดได้ไม่ยาก ในขณะที่เรื่องความรุนแรงและเพศมีความยากกว่า แม้ว่าความรุนแรง ที่ถ่ายทอดในสื่อจะสามารถนำสื่อละครโทรทัศน์ซึ่งมีอยู่เป็นอันมากมาเป็น ตัวอย่างให้ศึกษาได้ แต่การเรียนรู้เรื่องความรุนแรงที่เกิดจากสื่อที่นำมา ศึกษาจะทำให้สึกมากน้อยเพียงใด ยังขึ้นอยู่กับความรู้ความเข้าใจของ ผู้นำการวิเคราะห์ในเรื่องของความรุนแรงซึ่งมีความเฉพาะมากกว่า เรื่องบริโภคนิยม เนื่องจากความรุนแรงซึ่งสอดแทรกอยู่ในสื่อต่าง ๆ มี ลักษณะหลายมิติ มิได้มีเพียงที่เห็นโดยชัดเจน ในแบบการใช้ถ้อยคำ กาลังกาย อาวุธ ที่ปรากฏอยู่มากมายในละครโทรทัศน์ของไทยเท่านั้น

หากแต่โดยข้อเท็จจริงแล้วยังมีความรุนแรงอื่น ๆ ที่สื่อ
นำเสนอและอยู่ในชีวิตจริงอีกส่วนหนึ่งด้วย เช่น ชาว
อาสาสมัคร นักเรียนตึกกัน ยูวอาสาสมัคร และข่าวการ
ประท้วง จลาจล สงคราม ฯลฯ ที่มีปมเงื่อนไขเกี่ยวข้องกับ
ชาติพันธุ์ วัฒนธรรม ศาสนา ความยากจน ผลประโยชน์
ทางการเมือง เป็นต้น สื่อมวลชนปัจจุบันจำนวนมาก รวมทั้ง
เนื้อหาของเว็บไซต์ในอินเทอร์เน็ตของเว็บไซต์ต่าง ๆ จะโดย
ตั้งใจหรือไม่ก็ตาม มักถ่ายทอดเนื้อหาเหล่านี้ในลักษณะอคติ
มีวาระซ่อนเร้น กระตุ้นให้เกิดความเกลียดชัง ต่อด้าน แบ่งขั้ว
และนำไปสู่การเพิ่มขึ้นของการสนับสนุนการใช้ความรุนแรง
(กรณีความรุนแรงใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นตัวอย่าง
ชัดเจน) รวมไปถึงความเกลียดชังผู้เห็นต่างทางการเมือง
การปลุกกระดมให้ใช้ความรุนแรงกับฝ่ายตรงข้าม ความรุนแรง
ที่ซึ่มลึกและซ่อนเร้นเหล่านี้ ยังมีการสร้างการเรียนรู้บ่อยมาก
หรืออาจกล่าวได้ว่าไม่มีเลย

ส่วนเนื้อหาเรื่องเพศนั้น แม้จะมีสื่อละคร (อีกเช่นกัน) ที่เป็นตัวอย่างให้นำมาเรียนรู้เพื่อเท่าทันสิ่งที่สื่อเสนอในประเด็นนี้ได้มากเช่นกัน แต่การจัดกิจกรรมในเนื้อหานี้ก็มีความยากและละเอียดอ่อนกว่าเรื่องบริโภคนิยมและอาจยากกว่าเรื่องความรุนแรงด้วย ต้องอาศัยการคิดค้นประเด็นและวิธีการเรียนรู้ที่เหมาะสม แม้ว่าอันที่จริงแล้ว ทั้ง 3 เนื้อหานี้มีความเกี่ยวพันเชื่อมโยงถึงกัน ไม่ว่าจะในเรื่องการเสพติด วัตถุ การหมกมุ่นทางเพศ การใช้ความรุนแรง ในกรณีศึกษาพบว่า มีเนื้อหาการเรียนรู้เท่าทันสื่อในประเด็นเพศไม่มากนักในกิจกรรมส่วนมากอยู่ในลักษณะการวิเคราะห์การเอาเปรียบทางเพศ ค่านิยมทางเพศที่ไม่เหมาะสมกับวัย ฯลฯ เนื้อหาความรุนแรงและเรื่องเพศ จึงนับว่ายังจำกัดอยู่ในกิจกรรมแผนงาน สสย. ปีที่ 1

(2) เนื้อหาสร้างภูมิคุ้มกันเด็กเยาวชนจากสื่ออันตราย

เนื้อหาในส่วนนี้เป็นการให้ความรู้ที่คาดว่าจะช่วยให้เด็ก-เยาวชนมีภูมิต้านทานการครอบงำของสื่อ ไม่ว่าจะจากเนื้อหาบริโภคนิยม ความรุนแรง เพศ เช่น การเรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ ดนตรี ธรรมชาติ ฯลฯ เพื่อให้เด็ก-เยาวชนได้เรียนรู้สิ่งดีงามที่มีอยู่ในตัว ใกล้ตัว และเห็นคุณค่าของสิ่งดังกล่าว เพื่อนำมาสู่ความสนใจในเรื่องอื่นที่ดี มีคุณค่า นอกจากการเสพสื่อประเภทต่าง ๆ อยู่อย่างต่อเนื่อง จนมีผลต่อความเคยชิน ที่สั่งสมเป็นวิถีคิด พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์

จากการศึกษาพบว่า เนื้อหาที่กล่าวได้น่าสนใจและมีผลต่อการสร้างภูมิต้านทานให้แก่เด็ก-เยาวชนได้ดีในกรณีของการรู้เท่าทันสื่อ คือ **การเรียนรู้เนื้อหาเกี่ยวกับทักษะชีวิต การรู้จักเท่าทันอารมณ์ ความรู้สึกของตนเอง** เนื่องจากพลังของสื่อที่มีอำนาจครอบงำผู้รับสารได้มาก เพราะสื่อเล่นกับอารมณ์ความรู้สึกของผู้รับสาร โดยอาศัยภาพ เสียง คำ การแสดงนัยทางสัญลักษณ์ ฯลฯ ที่กระทบใจผู้รับสื่อให้มีอารมณ์คล้อยตามโดยง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับเด็ก-เยาวชนซึ่งมีความอ่อนไหวเปราะบางอยู่แล้วโดยวัยตามธรรมชาติ ยิ่งไม่มีผู้คอยแนะนำ อารมณ์ความรู้สึกย่อมเปิดรับสารตามทีสื่อส่งออกมาโดยง่าย ยิ่งสื่อเล่นเนื้อหาในลักษณะของการสร้างสัญลักษณ์หรือสร้างระบบคุณค่าใหม่ในสังคมที่ผูกโยงกับเรื่องการได้รับการยอมรับ มีกลุ่ม มีตัวตนและความหมาย คือสามารถมีพื้นที่ยืนในสังคมเมื่อทำตามสื่อ เนื้อหาของสื่อก็ยังมีพลังจูงใจ (โดนใจ) เด็ก-เยาวชน ซึ่งต้องการการยอมรับและความสนใจจากผู้อื่นมากยิ่งขึ้นเท่านั้น

ดังนั้น กิจกรรมการเรียนรู้ที่มุ่งเนื้อหาในการสร้างภูมิคุ้มกันทาง
บวกแก่เด็ก-เยาวชน ควรเน้นให้รู้เท่าทันอารมณ์และจุดอ่อนทางอารมณ์
ของตนเอง ในกรณีศึกษาพบว่า กิจกรรมในโครงการสะพานชีวิตของกลุ่ม
สงขลาฟอรั่ม ซึ่งผู้ศึกษาพบจากเอกสารการสรุปประเมินผลซึ่งโครงการ
เก็บไว้ ประกอบกับการสัมภาษณ์เยาวชนและการเก็บข้อมูลด้วยการ
สังเกตกิจกรรมของโครงการเพิ่มเติม พบว่า เนื้อหาการเรียนรู้ที่ผูกโยง
กับเรื่องของตัวตนเยาวชน มีพลังในการสร้างภูมิคุ้มกันได้อย่างน่าสนใจ
มีผลต่อการปรับเปลี่ยนวิถีคิด ทักษะคิด และพฤติกรรมของเยาวชนได้
มีส่วนสร้างการเรียนรู้ในระดับของการเปลี่ยนแปลง (Transformation
Learning) โดยให้ความสำคัญกับเนื้อหา ทักษะชีวิต 5 ด้าน ได้แก่
(1) กระบวนการคิดและตัดสินใจ (2) ความเข้าใจตนเองและผู้อื่น
(3) การจัดการอารมณ์และความเครียด (4) การสร้างสัมพันธภาพและ
การสื่อสาร (5) ความรับผิดชอบต่อสังคม เป็นการบูรณาการเนื้อหา
ทั้งระดับบุคคลคือตัวเยาวชนกับระดับสังคม หรือกับบริบทที่เด็กเกี่ยวข้อง
หรือเป็นสมาชิกอยู่ด้วย

ในขณะที่เนื้อหาของกิจกรรมส่วนมากในกรณีศึกษาอื่น มุ่งให้ความรู้ในสิ่งดั่งาม เช่น วิธีชีวิตชนบท ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ศิลปะการดนตรี ฯลฯ หรืออารมณ์ในทางอื่น ๆ (ความสนุกสนาน ประทับใจ) ซึ่งแน่นอนว่ามีประโยชน์ ทำให้เด็กพอใจในการเข้าร่วมกิจกรรม และเกิดแรงบันดาลใจอยากเข้าร่วมหรือทำกิจกรรมเผยแพร่แก่ผู้อื่น เช่น รณรงค์เรื่องสื่อ แต่เนื้อหาก็ยังเป็นระดับของการสร้างความเข้าใจ (Comprehension) คือช่วยให้เด็ก-เยาวชนมีความรู้ความสามารถในการแยกแยะเหตุผลได้ แต่ก็ยังตอบโจทย์ของการส่งเสริมการเรียนรู้ในระดับการเปลี่ยนแปลงวิธีคิด ทศนคติ พฤติกรรมได้จำกัด เพราะยังมีได้เข้าไปถึงระดับของการกระทบใจ (อารมณ์ความรู้สึก) ให้รู้เท่าทันอารมณ์ตนเองอย่างรู้หลักในการควบคุมอารมณ์นั้นด้วย

อย่างไรก็ตาม เจื่อนใจของการเรียนรู้เนื้อหาส่วนนี้ของโครงการ สะพานชีวิต ลัมพันธ์โดยตรงกับจำนวนเวลาและความต่อเนื่องของกิจกรรม เป็นเจื่อนใจสำคัญ รวมทั้งการได้รับความร่วมมืออย่างดีจากผู้เกี่ยวข้อง โครงการสะพานชีวิตมีเจื่อนใจเหล่านี้มากกว่ากิจกรรมอื่น เนื่องจากจัด กิจกรรมกับเยาวชนในสถานพินิจฯ นอกจากนี้เยาวชนของโครงการฯ สามารถรับ “สาร” จากกิจกรรมของโครงการฯ ได้มากและโดยรวดเร็ว เนื่องจากเยาวชนในกลุ่มเป็นผู้ที่เคยมีประสบการณ์ตรง (บทเรียนจริง) ในอารมณ์ต่าง ๆ มาก่อนและเคยก้าวพลาด ช่วยให้เกิดความเข้าใจอย่าง ลึกซึ้งได้ โดยเฉพาะเมื่อกิจกรรมใช้วิธีการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับเนื้อหา

3.2.2 วิธีการเรียนรู้

การศึกษาพบว่า กิจกรรมในกรณีศึกษาส่วนใหญ่ จะใช้วิธีการเรียนรู้หลากหลาย มีการวางขั้นตอน ลำดับ กิจกรรมให้ต่อเนื่อง มีทั้งความสนุกสนานและการใช้ความคิด แลกเปลี่ยนร่วมกัน ทำให้เกิดความคุ้นเคยสนิทสนม กล้าแสดงออกเมื่อมีการแลกเปลี่ยน กล่าวตรงเฉพาะเนื้อหา ในส่วนการเรียนรู้เท่าทันสื่อ (บริโภคนิยม เพศ ความรุนแรง) วิธีการเรียนรู้ของกิจกรรมในกรณีศึกษาจะใช้วิธีการให้ เยาวชนดู-ฟังสื่อที่มีเนื้อหาที่ต้องการ แล้วใช้วิธีการฝึกคิด วิเคราะห์ ให้เด็ก-เยาวชนแยกแยะเหตุผล คิดอย่างรอบคอบ รอบด้านมากขึ้นในสิ่งที่รับเข้ามาไม่ว่าด้วยการดูการฟัง กระตุ้น ให้เยาวชนเห็นความเชื่อมโยงของผลกระทบต่าง ๆ เช่น การชมโฆษณาสินค้า ละครก้าวร้าวรุนแรง ฟังเพลงรักเกี่ยวกับ ชายหญิง หรือการวิเคราะห์ทบทวนตนเองในเรื่องของการใช้ เวลา โดยมีสื่อภาพนาฬิกาเป็นเครื่องมือการเรียนรู้ หรือ ทบทวนเรื่องอื่น ๆ เพื่อให้เด็ก-เยาวชนค้นพบตนเองใน เรื่องของการใช้เวลา สามารถมองเห็นการกระทำของตนเอง ที่สืบเนื่องจากสื่อ

การวิเคราะห์ ประเมินสื่อ เป็นวิธีการเรียนรู้เนื้อหาที่ช่วยให้เด็ก-เยาวชน
เข้าใจในเรื่องนั้น ๆ ด้วยตนเอง มีใช้ด้วยการบอกเล่าของผู้อื่น และมีประโยชน์ยิ่งขึ้น
เมื่อมีการแลกเปลี่ยนการวิเคราะห์นั้นร่วมกับผู้อื่น เนื่องจากช่วยให้เห็นมุมมองอื่น ๆ
ที่อาจจะไม่เคยมองหรือไม่เข้าใจมาก่อน รวมทั้งเอื้อให้เยาวชนเกิดความเข้าใจคนอื่น
มากขึ้น วิธีการเรียนรู้ด้วยการฝึกคิดวิเคราะห์จึงมีประโยชน์ สามารถใช้ได้ทั้งกับเด็ก
และเยาวชน ด้วยการตั้งคำถามยากง่ายตามระดับวัยและประสบการณ์พื้นฐาน
และการสร้างบรรยากาศแบบกันเองหรือคนคุ้นเคย

อย่างไรก็ตาม การฝึกคิดวิเคราะห์ยังเป็นการเรียนรู้ในระดับของการทำความเข้าใจ (Comprehension) คือเข้าใจเหตุผล สามารถแยกแยะดี-ไม่ดี มีประโยชน์หรือไม่มี ฯลฯ แต่ยังไม่เพียงพอในการนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ วิธีคิด พฤติกรรม เช่นเดียวกับผู้สูบบุหรี่ ดื่มเหล้า กินอาหารขยะ รู้ถึงโทษของสิ่งที่กล่าวมา แต่ก็ไม่สามารถควบคุมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมได้ ทั้งนี้ เพราะการปรับเปลี่ยนดังกล่าวจะต้องอาศัยการเรียนรู้ในระดับที่มากกว่าการใช้ความเข้าใจซึ่งเป็นเรื่องของเหตุผล (สมอง) เพราะสื่อที่ส่งสาร (เนื้อหา) ต่าง ๆ ด้วยวิธีการก่อผลกับอารมณ์ของผู้รับสื่อดังกล่าวไปแล้ว ดังนั้น การฝึกวิเคราะห์จึงมีประโยชน์ แต่จะต้องเสริมวิธีการเรียนรู้ที่เข้าไปช่วยให้เด็ก-เยาวชนได้เรียนรู้สัมผัสอารมณ์ต่าง ๆ ด้วยตนเอง ซึ่งในส่วนนี้ จะต้องอาศัยความต่อเนื่องทางเวลา ของกิจกรรมที่มากพอด้วย เนื่องจากการเรียนรู้เนื้อหาบางเรื่อง หรือวิธีการเรียนรู้ บางวิธีจะต้องอาศัยเวลาในการ “ตกผลึก” ด้วย

ในกรณีศึกษาของโครงการสะพานชีวิต ผู้จัดใช้วิธีการเรียนรู้ซึ่งเน้นไปที่
อารมณ์-ความรู้สึกอย่างชัดเจนกว่ากิจกรรมอื่น เช่น “กิจกรรมรู้จักกันอย่าง
ลึกซึ้ง” มิใช่เป็นการเล่าประวัติของแต่ละคน แต่ใช้การดึงอารมณ์ความรู้สึกใน
ช่วงเวลาต่าง ๆ ของชีวิตออกมาแบ่งปัน โดยมีเรื่องของอารมณ์ความรู้สึก
ในการถ่ายทอดด้วย หรือเมื่อจะใช้วิธีการฟังเพลง ก็ให้เยาวชนสัมผัสเพลง
ในด้านของเสียงดนตรีและทำนองเพลงด้วยมิใช่เพียงเนื้อหา เป็นการใช้ดนตรี
กลุ่มอมเกลาคิดใจ จินตนาการ ความคิดเชิงบวก

วิธีการเรียนรู้ในอารมณ์ตนเองของเด็ก-เยาวชนที่น่าสนใจอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งมีการใช้ในหลายกิจกรรมรู้เท่าทันสื่อ คือการใช้ศิลปะ เนื่องจากกิจกรรมศิลปะเป็นเรื่องของอารมณ์ ความรู้สึก จึงเอื้อให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้สัมผัสกับอารมณ์ ความรู้สึก สนุกทริยะได้โดยง่าย โดยเฉพาะการละครซึ่งการเล่นบทบาทสมมุติเอื้อให้เด็ก-เยาวชนได้ผ่านประสบการณ์ทางอารมณ์ด้วยตนเอง เหมือนเป็นการทดลอง หรือชิมलग แทนการคิดเชิงเหตุผล จากการสำรวจในกรณีศึกษาพบว่า ผู้เข้าร่วมโดยมากสะท้อนความพอใจในกิจกรรมการละคร เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่ต้องทำเป็นกลุ่ม มีความสนุกสนานทั้งจากการได้ร่วมกลุ่ม การได้ใช้จินตนาการ อย่างไรก็ตาม การจะใช้ช่องทางการละครสร้างชุดประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการรู้เท่าทันตนเอง ในประเด็นความรุนแรง เพศ การเสพติดในบริโภคนิยม เพื่อจะมีภูมิด้านทานสื่อที่มีเนื้อหาเหล่านี้ได้ จะต้องอาศัยเงื่อนไขของผู้นำกิจกรรมที่มีพื้นฐานความรู้ในเรื่องศิลปะการละคร ที่สามารถสร้างชุดประสบการณ์ทางอารมณ์ให้เด็ก-เยาวชนเข้าถึงอารมณ์ต่าง ๆ ของตนเองเมื่อสวมบทบาทในละคร อีกทั้งจะต้องมีการถอดบทเรียนจากประสบการณ์ทางอารมณ์นั้นออกมาให้เด็ก-เยาวชนได้เรียนรู้เป็นบทเรียนทางอารมณ์ด้วย เมื่อเผชิญกับสถานการณ์จริงจึงจะนำบทเรียนจากประสบการณ์ดังกล่าวมาเป็นประโยชน์ในทางป้องกันตนเองได้

กิจกรรมด้านสมาธิภาวนา เจริญสติ ก็เป็นกิจกรรมที่มีลักษณะคล้ายกับการละคร เนื่องจากเป็นการฝึกฝนและสร้างประสบการณ์ด้านอารมณ์ ความรู้สึกเช่นกัน แต่รูปแบบเข้าถึงเด็ก-เยาวชนได้น้อยกว่าละคร ในขณะที่ละครสามารถสร้างเนื้อหาการเรียนรู้ทางอารมณ์ได้ง่าย และหลากหลายตามสถานการณ์ที่เด็ก-เยาวชนจะต้องพบจริง (ความโกรธเกลียด อาฆาต หึงหวง พึงพอใจ ฯลฯ)

จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญการรู้เท่าทันสื่อพบว่า ได้มีการประยุกต์เอาเพลงมาเป็นสื่อการสอนให้ผู้ฟังรู้เท่าทันสื่อ ด้วยการให้ผู้ฟังซึ่งเป็นเยาวชนฝึกวิเคราะห์แยกแยะอารมณ์และความคิดในการตีความตามเนื้อเพลง

“เราจะมีการสอนสมาธิ ถ้าแยกความคิดกับ อารมณ์ได้ เวลาฟังเพลงเข้ามาก็วิเคราะห์แยกแยะ เห็นอารมณ์คืออะไร และความคิดในการตีความตาม เนื้อเพลง เกิดปัญญา เช่น ออกหักก็ไม่ต้องคล้อยตาม เพราะเป็นสิ่งที่เพลงสร้างขึ้นมาจากประสบการณ์ การเอาครูสอนสมาธิไปสอนใน Class Media Literacy ในมหาวิทยาลัยเกษตรฯ เด็กนิสิตสามารถตอบได้ แยกแยะอารมณ์กับความคิดได้ อย่างที่เรียกว่า ดนตรี เป็นที่เกิดของอารมณ์ แต่เนื้อร้องเป็นที่เกิดของความคิด” (พรทิพย์ เย็นจะบก, สัมภาษณ์, 30 เมษายน 2551)

กรณีศึกษาและประสบการณ์ของผู้เชี่ยวชาญช่วยให้เห็นว่า แผนงาน สสย. ควรให้ความสำคัญกับการ พัฒนารูปแบบของกิจกรรมที่มุ่งสร้างประสบการณ์ทาง อารมณ์ให้กับเด็ก-เยาวชนในรูปแบบการละคร และการ ฝึกสติ สมาธิภาวนา หรือวิธีการเรียนรู้แบบอื่น ๆ ที่มี รูปแบบสมสมัย เหมาะสมกับเด็ก-เยาวชนให้มากขึ้น

จากการศึกษาเจาะลึกพบอีกด้วยว่า วิธีการเรียนรู้ที่เหมือนกัน อีกอย่างหนึ่งในหลายกิจกรรมของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ คือ ใช้วิธีการให้ เยาวชนเป็นผู้ผลิตสื่อเพื่อรู้เท่าทันสื่อ ด้วยการให้เด็ก-เยาวชนได้ ลงมือปฏิบัติการสร้างสื่อขึ้นมา ทั้งสิ่งพิมพ์ รายการวิทยุ ไปสเตอร์ วรรณรงค์ วิธีการนี้มีข้อดีคือ เด็ก-เยาวชนได้ทำงานร่วมกัน ได้ใช้ความคิดสร้างสรรค์ร่วมกัน รู้จักสื่อที่ดี ผู้ศึกษามีข้อสังเกตว่า หากวิธีการ เรียนรู้นี้ สามารถสร้างกิจกรรมกลุ่มที่มีเนื้อหาเอื้อให้เด็ก-เยาวชน ได้รู้จักและเข้าใจถึงขั้นตอนการสร้างความหมายของสื่อ สาเหตุ ที่ทำให้สื่อกระแสหลักมีอำนาจในการครอบงำ จุดอ่อนของสื่อดี ที่ตนเองสร้างขึ้น (สื่อดีไม่มีคนดู อ่าน ฟัง) ก็จะช่วยให้เด็ก-เยาวชนรู้ เท่าทันสื่อได้มากขึ้น ผ่านประสบการณ์จากการใช้วิธีการเรียนรู้นี้

3.2.3 ฐานการเรียนรู้

กรณีศึกษาทั้ง 8 กรณี ช่วยให้เห็นรายละเอียดว่า การสร้างการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในวิถีคิด ทักษะ ทักษะ พฤติกรรม ของเด็ก-เยาวชน จากอิทธิพลของสื่อ นั้น ฐานการเรียนรู้ที่สำคัญที่สุด คือการเรียนรู้จากตนเอง หรือตัวเยาวชนนั่นเองคือฐานการเรียนรู้ที่สำคัญที่สุด ได้แก่การรู้เท่าทัน การเปลี่ยนแปลงทั้งความคิด และความรู้สึกของตนเองต่อเนื้อหาที่สื่อเสนอออกมา ไม่ว่าจะในเนื้อหาใด วิธีการและช่องทางแบบใดของสื่อ แต่การเรียนรู้จากความคิด อารมณ์ความรู้สึกของตัวเยาวชนเองนี้จะมีประสิทธิภาพในการ ด้านทานการครอบงำจากสื่อได้มากเพียงใด ขึ้นกับเงื่อนไขที่สำคัญ 2 ประการ

ประการแรกคือการมีกัลยาณมิตร แม้ว่าเด็ก-เยาวชนบางกลุ่มบางคนจะได้รับการเลี้ยงดูมาอย่างดี มีความสามารถในการปรับตัวได้ดี แต่ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม เด็กและเยาวชนก็ยังคงเป็นผู้อ่อนต่อโลก มีประสบการณ์จำกัด ดังนั้น การมีกัลยาณมิตรที่คอยประคับประคองในการเรียนรู้จักตนเองของเด็ก-เยาวชนยังเป็นเรื่องสำคัญที่อาจกล่าวได้ว่าขาดไม่ได้ โดยเฉพาะในการรู้เท่าทันการครอบงำของอำนาจสื่อที่มีพลังเฉพาะดังกล่าวไปแล้ว

กัลยาณมิตรที่กล่าวถึงนี้ คือผู้ทำหน้าที่เป็นกลไกในการสนับสนุน ให้เด็ก-เยาวชนใช้ทั้งใจและสมองของตนเองเป็น “ฐานการเรียนรู้” ตนเองอย่างสมดุล เช่น คอยตั้งประเด็น “การมองมุมอื่น” ให้เยาวชน คิด เพื่อรู้จักว่าตนเองมองโลกแคบ มองสั้น ด้านเดียว ฯลฯ อย่างไร เพื่อปรับเปลี่ยนมาองและคิดอย่างรอบคอบรอบด้าน และคอยช่วย ฝึกฝนการควบคุมอารมณ์ความรู้สึกตามสัญญาตามเงื่อนไข ไม่ว่าจะอารมณ์ โกรธ เกลียด ความต้องการทางเพศ ความกลัว ฯลฯ ที่เกิดขึ้นตามวัย และตามธรรมชาติ ใน 8 กรณีศึกษา กิจกรรมต่าง ๆ ได้ใช้พี่เลี้ยงและ วิทยากรเป็นกลไกเปิดความคิดและ/หรือเปิดใจให้เยาวชนเรียนรู้ตนเอง โดยตั้งประสบการณ์ของตัวเองเยาวชนแต่ละคนออกมาทบทวนความคิด และความรู้สึกของตนเอง ไปพร้อม ๆ กับการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ กับคนอื่นด้วย ทำให้เพื่อนเป็นฐานการเรียนรู้ให้เพื่อนไปด้วยกัน โดยเฉพาะในกรณีของเยาวชนที่กระทำผิด การเรียนรู้จากเพื่อนจะ ให้ แรงมุมความคิดและอารมณ์ได้อย่างดี เช่น บางคนพบว่าตนเองนั้น ยังมีชีวิตที่โชครึ่กว่าเพื่อนคนอื่น จึงเกิดกำลังใจ พร้อม ๆ กับเกิดความ เห็นอกเห็นใจ มีจิตใจที่ละเอียดประณีตมากขึ้น หรือรู้สึกกว่าตนเอง ยังมีโอกาสปรับปรุงชีวิตตนเองได้ ยังไม่สาย เกิดกำลังใจสู้ชีวิต (โครงการสะพานชีวิต) เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม กัลยาณมิตรดังกล่าวจะทำหน้าที่ได้ดีมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับความสามารถหลายด้าน แต่ทักษะที่เป็นพื้นฐานเลยได้แก่ การตั้งคำถาม (ที่โดนใจ) การเชื่อมโยงประเด็น และอื่น ๆ เช่น ความอดทนในการรอคอยคำตอบเพราะต้องการให้เยาวชนคิดเองได้เรียนรู้จากตนเอง รวมไปถึงความใจกว้าง เปิดรับ เนื่องจากกัลยาณมิตรจะต้องเป็นตัวอย่าง (ฐานการเรียนรู้) ให้แก่เยาวชนได้เรียนรู้ไปด้วยในกระบวนการเรียนรู้จักตนเองของเยาวชน ดังนั้น ทักษะของกัลยาณมิตรจึงสำคัญมากเช่นกัน

เงื่อนไขสำคัญอีกประการคือ การเรียนรู้จากตนเองจนกระทั่งรู้จักตนเองนี้ จะต้องมีเวลาที่ต่อเนื่องและเพียงพอแก่ความแตกต่างของเด็ก-เยาวชนแต่ละคน ที่ไม่เหมือนกันและมีประสบการณ์ในมิติต่าง ๆ หลากหลาย ดังนั้น กิจกรรม จะต้องมีความต่อเนื่องในเวลาพอสมควร ที่จะเปิดโอกาสให้แก่การเปลี่ยนแปลง ในเชิงคุณภาพ ไม่สามารถใช้กรอบเวลาหรือกิจกรรมกำหนดแบบตายตัว

กรณีศึกษาได้ให้ความรู้เพิ่มเติมอีกด้วยว่า การเตรียมการ และการจัดการอย่างมีแผนการมีความสำคัญมากต่อความสำเร็จ ของกิจกรรม กรณีศึกษาทั้งหมดมีการคิด วางแผน และ เตรียมการกำหนดเนื้อหา รูปแบบกิจกรรม ในบางกิจกรรม มีการเก็บข้อมูลเบื้องต้นเพื่อเป็นฐานกำหนดกิจกรรม เช่น โครงการวัยใสเข้าใจสื่อ รวบรวมข้อมูลจนทราบถึงเวลาที่เด็ก ป. 4 - 6 ใช้ในการดูโทรทัศน์วันหยุดถึงวันละ 12 ชั่วโมง และสาเหตุที่ดู ฯลฯ ข้อมูลที่ได้ช่วยในการวางแผนกิจกรรม ได้ดี รู้ถึงเนื้อหาและกลุ่มเป้าหมายชัดเจน อีกทั้งมีการติดตาม ผลด้วย ช่วยให้มีการเข้าใจเงื่อนไขของการพัฒนากิจกรรม

สรุปผลการศึกษาระดับศึกษา

ความรู้สำคัญที่ได้จากการศึกษาเชิงคุณภาพในกรณีศึกษา ทั้ง 8 กิจกรรม คือการได้เห็นถึงรายละเอียดของกระบวนการเรียนรู้เพื่อการเท่าทันสื่อว่ามีลักษณะสำคัญอย่างไร จึงจะเอื้อให้กิจกรรมมีผลในการพัฒนาเด็ก-เยาวชนให้เรียนรู้เท่าทันสื่อเป็นผู้บริโภคสื่ออย่างฉลาด ไม่ตกเป็นเหยื่อการครอบงำของสื่อ ผลการศึกษาพบว่า ส่วนประกอบสำคัญในกระบวนการเรียนรู้คือเนื้อหาที่อยู่ 2 ลักษณะสำคัญ ได้แก่ เนื้อหาส่งเสริมให้เด็ก-เยาวชนรู้ทันสื่อ โดยน้ำหนักของประเด็นจะเป็นเรื่องการเรียนรู้เท่าทันการบริโภคมากกว่าเรื่องเพศและความรุนแรง อีกเนื้อหาคือการสร้างภูมิคุ้มกันหรือพลังด้านดีงามให้เยาวชน จากกรณีศึกษาพบว่า การเรียนรู้เนื้อหาทางอ้อมที่มีได้มุ่งไปที่สื่อโดยตรง เช่น การเรียนรู้ทักษะชีวิต จะช่วยเด็ก-เยาวชนรู้เท่าทันสื่อและควบคุมอารมณ์ได้ด้วย เนื่องจากเป็นกระบวนการเรียนรู้ความคิด อารมณ์ ความรู้สึกของตนเองและฝึกการควบคุมจัดการ จึงช่วยให้เด็ก-เยาวชนต้านทานอิทธิพลที่เป็นจุดแข็งซึ่งทำให้สื่อมีอำนาจครอบงำได้ คือการกระทำต่ออารมณ์ ความรู้สึกของผู้รับสื่อ

สำหรับวิธีการเรียนรู้ของกรณีศึกษา จะเน้นไปที่การนำตัวอย่างสื่อจริงหรือประสบการณ์ของเด็ก-เยาวชนจากการสัมผัสสื่อมาให้ทบทวน คิดวิเคราะห์ และใช้วิธีการให้เด็ก-เยาวชนเป็นผู้สร้างหรือผลิตสื่อทั้งในรูปแบบสมัยใหม่และสื่อทางเลือก เช่น จุลสาร รายการวิทยุ จัดทำละคร ศิลปะ เพื่อเรียนรู้อิทธิพลของสื่อจากของจริง แต่การเรียนรู้ยังอยู่ในระดับเทคนิคของการสร้างสื่อ มากกว่าที่จะไปถึงประเด็นเข้าใจในวิธีการที่สื่อสร้างตัวเองขึ้นมา มีอิทธิพลต่อผู้รับ ซึ่งต้องบูรณาการทั้งเนื้อหาและวิธีการ

สุดท้ายคือ ฐานการเรียนรู้ของกรณีศึกษา มีทั้งการเรียนรู้จากฐานบุคคลคือ ตนเอง วิทยากร เพื่อน ผู้เฒ่าผู้แก่ และเรียนรู้จากสื่อ ฯลฯ กรณีศึกษาช่วยให้เกิดความรู้ว่า ฐานการเรียนรู้ที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงตนเองของเด็กและเยาวชน คือ การเรียนรู้จากตนเอง ทั้งความคิด อารมณ์ความรู้สึก จนกระทั่ง “รู้จักและเท่าทันความคิด อารมณ์ ความรู้สึกของตนเอง” และพัฒนาไปจนสามารถรู้เท่าทันสื่อและจัดการกับอิทธิพลของสื่อที่ครอบงำตนเองได้ รวมไปถึงการป้องกันตนเองจากการครอบงำของสื่อ

บทสรุป : ข้อเสนอแนะแนวทาง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้

๖๖ ผลงานสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน (สสย.) มีความสำคัญกับ “กระบวนการเรียนรู้” โดยกำหนดไว้อย่างชัดเจนทั้งในพันธกิจและยุทธศาสตร์¹ อันแสดงให้เห็นว่า แผนงาน สสย. ตระหนักในความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ว่า คือกุญแจสำคัญของการเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืนในการหลุดพ้นออกจากอิทธิพล การครอบงำของสื่อ และมีภูมิต้านทานต่อการครอบงำนั้นได้ด้วยตนเองของกลุ่ม เป้าหมายคือเด็กและเยาวชน ด้วยเหตุนี้ แผนงานฯ จึงได้พยายามที่จะสนับสนุน ให้เกิดกิจกรรมการเรียนรู้เท่าทันสื่อมาอย่างต่อเนื่องในการดำเนินงานปีที่ 1

¹ พันธกิจข้อที่ 2 “ส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม เพื่อให้เด็ก-เยาวชนรู้เท่าทันสื่อและใช้สื่อเพื่อพัฒนาตนเอง ครอบครัวและสังคม” และยุทธศาสตร์ข้อที่ 4 “ส่งเสริมการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน เชื่อมประสานภาคีเครือข่ายต่างๆ ในการสร้างสรรค์สื่อ เฝ้าระวังกระบวนการเรียนรู้สื่อ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่เด็ก-เยาวชน”

จากการศึกษาเพื่อสำรวจ “กระบวนการเรียนรู้” ในกิจกรรมต่าง ๆ ที่แผนงานฯให้การสนับสนุน และที่มีการดำเนินการอยู่ก่อนแล้ว ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพดังที่กล่าวมาในบทที่ 3 จะพบว่าการกิจกรรมจำนวนมากได้ให้ความสำคัญและมีความพยายามที่จะส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ในกิจกรรมที่กลุ่มหรือองค์กรดำเนินการอยู่ ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวของการอบรมการรู้เท่าทันสื่อซึ่งดำเนินการมาก่อน ที่ได้สนับสนุนให้ความรู้แก่ครูในการจัดกิจกรรมรู้เท่าทันสื่อแก่นักเรียน เมื่อมีแผนงาน สสย. เกิดขึ้น จึงเป็นการสานต่อให้กลุ่ม-องค์กรที่ดำเนินกิจกรรมอยู่แล้วได้ต่อยอดกิจกรรม และกลุ่ม-องค์กรใหม่ที่มีความสนใจในประเด็นนี้ได้สร้างกิจกรรมขึ้นมาใหม่ ความเคลื่อนไหวที่ได้รับการตอบรับอย่างดีนี้ นับว่าเป็นแนวโน้มที่ดีของการรุกรุกทางยุทธศาสตร์ แต่ขณะเดียวกันก็ได้สร้างประเด็นที่จำเป็นจะต้องทบทวนอย่างพินิจพิเคราะห์ขึ้นมาด้วย ดังนี้

(1) กิจกรรมต่าง ๆ ในความสนับสนุนของแผนงาน สสย. เพื่อให้เยาวชนรู้เท่าทันสื่อ นั้น ได้พัฒนากระบวนการเรียนรู้ไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืนดังที่มุ่งหมายแล้วจริงหรือไม่ เพียงใด

เนื่องจาก “กระบวนการเรียนรู้” นั้น เป็นวลีที่มีการใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ โดยทั่วไป โดยเฉพาะในช่วงที่เริ่มมีการปฏิรูประบบการศึกษา ที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ แต่ก็พบว่า การเรียนรู้ (Learning) ที่กล่าวถึงนั้น เป็นเพียงระดับ “การรับรู้” (Reception) หรือระดับ “ความเข้าใจ” (Comprehension) แม้ว่าทั้ง 2 ระดับจะมีประโยชน์ โดยเฉพาะในระดับความเข้าใจ ซึ่งช่วยให้บุคคลเกิดการคิดวิเคราะห์ มีความเข้าใจที่ชัดเจน รู้เหตุรู้ผล แต่กระนั้นก็ตาม “ความเข้าใจ” ก็ยังมีพลังในการปรับเปลี่ยนทัศนคติ วิธีคิด พฤติกรรม ได้โดยจำกัด เนื่องจากการปรับเปลี่ยนในส่วนของความ คิด(สมอง) แต่ยังไม่ไปถึง “การเรียนรู้” เพื่อการเปลี่ยนแปลง (Transformation Learning) ซึ่งต้องผลาน เหตุผล (สมอง) และอารมณ์ ความรู้สึก (ใจ) ที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใหม่ด้านวิธีคิด ทัศนคติ และพฤติกรรมอย่างจริงจัง ทั้งถึง และยั่งยืน

ประเด็นนี้ มีความสำคัญเป็นพิเศษในบริบทการทำงานของแผนงาน สสย. เนื่องจากอำนาจของสื่อกระแสหลักที่สร้างปัญหาครอบงำ เด็ก-เยาวชน มักสร้างอิทธิพลต่ออารมณ์ความรู้สึกแก่ผู้รับสื่อก่อน เป็นเบื้องต้น (ความประทับใจ ความเข้าใจ ตื่นเต้น สนุกสนาน ตลก ฯลฯ) แล้วระบบคุณค่า ทักษะคติ ฯลฯ ที่สื่อต้องการถ่ายทอดก็จะซึมซับ สู่ผู้รับสารหรือเนื้อหาั้นโดยบุคคลแทบไม่รู้ตัว โดยเฉพาะเด็ก และเยาวชน ดังนั้น **“กระบวนการเรียนรู้”** ของแผนงาน สสย. จะต้องมี ความชัดเจน และทำความเข้าใจนี้ให้ไปสู่กลุ่ม องค์กรที่เกี่ยวข้องกับ แผนงานฯ เพื่อมิให้กิจกรรมเป็นเพียงการรับรู้หรือความเข้าใจสื่อ หรือรู้เท่าทันสื่อ แต่ไม่สามารถต้านทานอำนาจการครอบงำของสื่อ ได้อย่างเข้มแข็ง หรือทำได้เพียงช่วงระยะเวลาหนึ่ง

จากการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในการประชุมของเวทีสะท้อน
ผลการศึกษา อันประกอบด้วยแผนงาน สสย. และภาคี 5 ภูมิภาค
ผู้เข้าร่วมทั้งระดับบุคคลและองค์กรได้ให้ความเห็นที่สอดคล้อง
กับข้อวิเคราะห์ในบทที่ 3 ว่า กิจกรรมของตนเองนั้น ยังมีข้อจำกัด
เกี่ยวกับการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง
(Transformation Learning) เนื่องจากส่วนใหญ่ทำกิจกรรมโดย
ไม่มีกรอบความคิดที่ชัดเจนในเรื่อง “กระบวนการเรียนรู้”
จึงทำไปตามความเข้าใจของตนเอง ในขณะที่คำว่า “กระบวนการ
เรียนรู้” มีการใช้กันจนกระทั่งไม่ชัดเจนว่า มีขอบเขต ความหมาย
อย่างไร

(2) แผนงาน สสย. ควรจะดำเนินการอย่างไรที่จะสนับสนุนให้กลุ่มองค์กรที่ทำกิจกรรมเกี่ยวกับการรู้เท่าทันสื่อ มีศักยภาพและความสามารถเพิ่มขึ้นในการสร้างการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง (Transformation Learning) แก่เด็ก-เยาวชน เพื่อพัฒนากิจกรรมที่มีอยู่ และที่จะดำเนินการต่อไปให้มีพลังไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืน

จากการศึกษาในครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้สังเคราะห์ผลการศึกษาในบทที่ 3 โดยอาศัยกรอบความคิดในบทที่ 2 ได้ข้อเสนอแนะสำหรับแนวทางการดำเนินงานของแผนงาน สสย. ซึ่งจะตอบคำถามข้างต้นไปด้วยพร้อมกัน ประกอบด้วย 3 ประเด็นสำคัญ คือ ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการพัฒนาด้านความคิด กิจกรรม และเครื่องมือในการดำเนินงาน ดังนี้

4.1 การพัฒนาต้นความคิด

จากการศึกษาพบว่า แผนงาน สสย. ยังไม่มีกรอบความคิด (Conceptual Framework) เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ที่ชัดเจน เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ตรงกันและมีความชัดเจนเพียงพอที่จะเอื้อให้ทุกส่วน (ทั้งแผนงานฯ และกลุ่มองค์กรภาคี) สามารถผลักดันกิจกรรมในทุกระดับไปในทิศทางของความคิดเดียวกัน ดังนั้นจึงควรพัฒนากรอบความคิด ในเรื่องกระบวนการเรียนรู้ที่เข้าใจไม่ยาก ไม่ซับซ้อน เพื่อสนับสนุนให้กิจกรรมทั้งหลายมี “แผนที่ความคิด” ของการดำเนินงาน และแผนงาน ฯ เองก็มีแนวทางให้ความสนับสนุนและประเมินกิจกรรมได้ง่ายขึ้น ข้อสำคัญคือเป็นกรอบความคิดที่ช่วยกำกับความคิดเรื่องการเรียนรู้ให้ไปสู่การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง (Transformation Learning) มิให้เป็นกิจกรรมสร้าง “การรับรู้” หรือเพียงแค่สร้าง “ความเข้าใจ”

จากการเก็บข้อมูลในเวทีการสัมมนาและจากแบบสอบถามการประเมินผล การจัดสัมมนาฯ จากภาคีกิจกรรมที่เข้าร่วมทั้งหมด ให้ข้อมูลที่สอดคล้องตรงกันว่า การมีกรอบความคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ที่ชัดเจน จะช่วยให้การติดตามและ ประเมินกิจกรรมที่ดำเนินการชัดเจนขึ้น เห็นแนวทางของการพัฒนา เช่น กรอบ ความคิดการเรียนรู้ซึ่งปรากฏในร่างรายงานบทที่ 2 ซึ่งนำเสนอให้ที่ประชุมได้ศึกษา ผลการประเมินพบว่า ภาคีกิจกรรมที่เข้าร่วมการสัมมนาระบุว่า ช่วยให้เกิดความ ชัดเจนในการทำงานและพัฒนางาน (แบบสอบถามการประเมิน, เวทีสัมมนา 25-26 พฤษภาคม 2551)

“ทำให้คิดเปรียบเทียบไปกับสิ่งที่กำลังทำอยู่ หลายประเด็นทำให้ต้องกลับไป ทบทวนวิธีคิด วิธีการทำงานร่วมกับผู้อื่น”

“ทำให้ได้สร้างมุมมองในการเชื่อมโยงประเด็นต่าง ๆ ร่วมกันได้มากกว่าการคิด อยู่ในกรอบการทำงานแบบเดิม ๆ ที่ขาดการเชื่อมโยงกับประเด็นอื่นๆ”

“เป็นประโยชน์ในการปรับฐานคิดของตนเอง และกลับไปใช้ในองค์กรมากขึ้น ในด้านการเรียนรู้และการจัดการความรู้”

“ได้แนวคิดในการเข้าใจกระบวนการเรียนรู้ของสื่อและสังคมมากขึ้น รวมถึง ได้พัฒนาหลักคิดของตนเองเกี่ยวกับการทำงานด้านสื่อที่ชัดเจน ซึ่งเป็นประโยชน์ ต่อการนำไปประยุกต์ใช้และเชื่อมโยงกับการทำงาน เนื้อหาการทำงานภายในองค์กร ที่กว้างและลึกขึ้น”

ฯลฯ

นอกจากนี้ แผนงาน ฯ ยังอาจพัฒนากรอบความคิดในด้านอื่น ๆ ที่จะเอื้อให้มีแนวทางที่ชัดเจนในการส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนา กลุ่ม-องค์กรกิจกรรมที่เป็นภาคี ให้มีศักยภาพและความสามารถ ตลอดจนเงื่อนไขปัจจัยที่จะเอื้อให้เกิดความยั่งยืนได้มากขึ้นเป็นลำดับ อาทิ กรอบความคิดของการพัฒนาองค์กรแห่งการเรียนรู้ กลุ่ม-องค์กรเข้มแข็ง รวมไปถึงกรอบความคิดทางเนื้อหาที่ต้องการให้เยาวชนรู้เท่าทัน เช่น ความรุนแรงในมิติต่าง ๆ เรื่องเพศ วัฒนธรรมบริโภคนิยม เนื่องจากเนื้อหาเหล่านี้มีความซับซ้อน สัมพันธ์กับปัจจัยจำนวนมากในหลายระดับ (บุคคล ครอบครัว กลุ่ม-ชุมชน สังคม ประเทศ โลก) เช่น วัฒนธรรมบริโภคนิยม สัมพันธ์กับลัทธิปัจเจกนิยม (ตัวใครตัวมัน) การแข่งขัน ความรุนแรง ฯลฯ ดังนั้น การมีกรอบความคิดจะช่วยให้แผนงาน ฯ และภาคีสามารถดำเนินงานในลักษณะที่เรียกว่า Think Globally, Act Locally คือมองเห็นภาพรวมทั้งหมด แต่ปฏิบัติการแยกส่วนอย่างเชื่อมโยงไปสู่องค์กรรวมทั้งหมดได้มากขึ้น

นอกจากนี้ กรอบความคิดจะช่วยเสริมความคิดเชิงยุทธศาสตร์ ซึ่งโดยทั่วไปมีจำนวนไม่น้อยที่มักมีจุดอ่อนในด้านแนวคิด กล่าวคือเป็นยุทธศาสตร์ที่ได้รับการกำหนดขึ้น โดยอาศัย “วิสัยทัศน์” เชิงจินตนาการเป็นสำคัญ โดยขาดการเชื่อมต่อไปถึงแนวคิด-ทฤษฎีที่จะช่วยวิเคราะห์ให้เห็นกลยุทธ์หรือยุทธวิธี ปัจจัย-เงื่อนไขผู้เกี่ยวข้อง ได้อย่างละเอียดรอบคอบ รอบด้านทุกมิติ มีผลให้แผนยุทธศาสตร์อาจนำไปสู่การดำเนินงานที่ขาดเอกภาพทางแนวคิด เนื่องจากไปให้น้ำหนักทางปฏิบัติ และเป็นการปฏิบัติที่ต่างเข้าใจไปคนละทิศคนละทาง ผู้เข้าร่วมเวทีการสัมมนาของแผนงานฯและภาคี ได้สะท้อนข้อมูลที่สอดคล้องกับข้อวิเคราะห์นี้คือ กรอบความคิดมีส่วนช่วยให้แผนยุทธศาสตร์ซึ่งแผนงานฯและภาคีได้ร่วมกันทำไว้ก่อนแล้ว มีความชัดเจนมากขึ้น (เวทีสัมมนา, 25-26 พฤษภาคม 2551)

4.2 การพัฒนากิจกรรมและองค์กรในความ สนับสนุนของแผนงาน สสย.

4.2.1 การพัฒนากิจกรรม

(1) ผลการสำรวจกิจกรรมทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ พบว่ากิจกรรมการเรียนรู้เท่าทันสื่อในเนื้อหาเรื่องความรุนแรงและเพศยังมีจำกัด และประเด็นความคิดยังไม่ชัดเจนและลึก แผนงาน ฯ ควรจะพัฒนาความรู้ในส่วนนี้ให้ชัดเจนเพิ่มขึ้น ส่วนหนึ่งอาจพัฒนาเป็นกรอบความคิดดังกล่าวไว้ในข้อเสนอแนะที่ 4.1 และพัฒนาความรู้ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้เท่าทันสื่อในเนื้อหา นี้ เพื่อเป็นแนวทางให้แก่กลุ่ม-องค์กรนำไปใช้ หรือมีการจัดอบรมให้ด้วย เช่นเดียวกับกิจกรรมในส่วนที่เป็นเนื้อหาการรู้เท่าทันวัฒนธรรมบริโภคนิยม ควรจะได้รับการพัฒนาจากขั้นตอนของการเรียนรู้ (การรับรู้ – เข้าใจ) ไปสู่การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง

(2) กิจกรรมที่ควรได้รับการสนับสนุนเพิ่มมากขึ้น โดยทำควบคู่ไปกับการรู้เท่าทันสื่อ คือ การพัฒนาทักษะชีวิตให้แก่เด็ก-เยาวชน เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันและลดอิทธิพลการครอบงำของสื่อ เนื่องจากการศึกษาพบว่า กิจกรรมการเรียนรู้รู้เท่าทันสื่อซึ่งมีเนื้อหาของทักษะชีวิต ทำให้กิจกรรมมีการบูรณาการทั้งความคิด อารมณ์ ความรู้สึก (สมองและหัวใจ) นอกจากทำให้เด็ก-เยาวชนได้รู้เท่าทันสื่อแล้ว ยังรู้เท่าทันความคิด-อารมณ์ตนเอง ยิ่งถ้าได้รับการฝึกฝนอย่างต่อเนื่องจะมีผลให้มีภูมิคุ้มกันของตนเองมากขึ้นด้วย การศึกษาพบด้วยว่ากิจกรรมเชิงศิลปะหรือศาสนาเป็นกิจกรรมที่มีลักษณะเด่นในการสร้างเสริมประสบการณ์เชิงอารมณ์ ความรู้สึกให้แก่เด็ก-เยาวชน ควรที่จะมีการศึกษาวิจัยถึงรูปแบบ กระบวนการให้มีความหลากหลายกับกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ ให้มากขึ้น

(3) ความต่อเนื่องและเวลาการเรียนรู้ที่เพียงพอ เป็นเงื่อนไขสำคัญของการเกิดภูมิคุ้มกันการครอบงำของสื่อ กิจกรรมที่รับการสนับสนุนจึงควรมีแผนการดำเนินงานที่ต่อเนื่อง มีกลไกการเรียนรู้ ไม่ว่าจะบุคคลและ/หรือองค์กรที่จะสร้างความต่อเนื่องอย่างชัดเจน เมื่อประกอบกับการมีกรอบความคิดที่ชัดเจน จะช่วยให้การสนับสนุนทุกระดับไม่สะเปะสะปะหรือทิศทางคลุมเครือไม่ชัดเจน

(4) แผนงาน สสย. ควรสนับสนุนให้กลุ่ม-องค์กรคิดกิจกรรมอย่างบูรณาการด้วย เนื่องจากการศึกษาพบว่าการปรับเปลี่ยนทัศนคติ พฤติกรรมของเด็ก-เยาวชนเกิดได้จำกัดหรือไม่ยั่งยืนหากบริบทหรือปัจจัยอื่น ๆ ไม่เสริมด้วย เช่น เมื่อลดเวลาเสฟสื่อ ก็ไม่มีกิจกรรมอื่นให้ทำ หรือทำแล้วไม่สนุกเท่าการเสฟสื่อ เช่น จากการรวบรวมข้อมูลด้วยการศึกษาและสัมภาษณ์โครงการวัยใสเข้าใจสื่อ พบว่าเด็ก-เยาวชนที่เข้ารับการอบรมเห็นความสำคัญของการลดดูทีวีให้น้อยลง เปลี่ยนเวลาไปทำอย่างอื่นมากขึ้น เช่น ทำการบ้าน ออกไปเล่นกับเพื่อน แต่เด็กส่วนใหญ่ที่เข้าค่ายยอมรับว่า ยังดูทีวีมากเหมือนเดิม เพราะกิจกรรมของครอบครัวยังอยู่หน้าทีวี และในบางโรงเรียนที่ให้การอบรม กระทั่งเด็กรู้เท่าทันโฆษณา เท่าทันขนม แต่ทางโรงเรียนส่วนใหญ่ยังคงปล่อยให้มีการขายขนมเหล่านั้นให้เด็กอยู่

ดังนั้น การพัฒนากิจกรรมของแผนงานฯ และภาคีจึงต้องดำเนินการทั้ง 2 มิติ ได้แก่

- การส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมรู้เท่าทันสื่อควบคู่ไปกับการพัฒนาบริบทให้สอดคล้องสนับสนุนการแก้ไขปัญหาอย่างบูรณาการด้วย เช่น สภาพแวดล้อมในโรงเรียน การรณรงค์ระดับครอบครัว ซึ่งทำได้ยากกว่า แต่ก็มีคามจำเป็นที่จะต้องแสวงหาช่องทางต่อไป ประเด็นนี้จำเป็นที่จะต้องหาความรู้เพิ่มเติมให้มากขึ้น

- การพัฒนากิจกรรมอื่น ทางเลือกอื่น ซึ่งอาจจะไม่จำเป็นต้องเกี่ยวกับสื่อ แต่เป็นกิจกรรมที่สามารถทดแทนได้ใกล้เคียงกับสิ่งที่เด็กได้รับการเสพสื่อ เช่น มีความเพลิดเพลินจินตนาการ ทำทาย มิเช่นนั้นก็ยากที่จะทดแทนสื่อได้โดยยั่งยืน โดยเฉพาะกิจกรรมที่ส่งเสริมให้เด็ก-เยาวชนมีเพื่อนมีกลุ่ม หรือมีพื้นที่ของตนเอง อันเป็นไปตามธรรมชาติของวัยซึ่งต้องการได้รับการยอมรับจากเพื่อน ผู้ใหญ่และสังคม การคิดกิจกรรมในส่วนนี้จึงควรคิดในระดับปฏิบัติการ (Unit of Operation) เป็นกลุ่ม มากกว่าคิดกิจกรรมในระดับบุคคล เนื่องจากกลุ่มเพื่อนมีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนวิธีคิด ทักษะคติ พฤติกรรม ได้มากไม่ว่าในทางบวกหรือทางลบ

ดังนั้น กิจกรรมที่รับการสนับสนุนจากแผนงาน สสย. ในระยะเวลาต่อไป ไม่จำเป็นจะต้องเป็นกิจกรรมที่เป็นเรื่องของสื่อโดยตรงเท่านั้น หากควรแสวงหาและสร้างความรู้และปฏิบัติการว่า กิจกรรมอะไรที่เอื้อให้เด็ก-เยาวชนมีศักยภาพและความสามารถที่จะสร้างความสุขในมิติอื่น ๆ ด้วยตนเองได้ (การอ่าน งานศิลปะ ดนตรี ฯลฯ ?) หากแต่ภาคีซึ่งดำเนินกิจกรรมในลักษณะนี้ จะต้องสามารถวิเคราะห์เชื่อมโยงให้เห็นว่า กิจกรรมจะไปตอบโจทย์ที่เกี่ยวกับการลดอิทธิพลการครอบงำของสื่อต่อเด็ก-เยาวชนได้อย่างไร หากแผนงานฯ มีข้อจำกัดไม่สามารถสนับสนุนได้ ก็จะต้องแสวงหาทางบูรณาการการจัดการเข้ากับกิจกรรมของแผนงานอื่น ๆ ในสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) และ/หรือภายนอก สสส.

4.2.2 การพัฒนากลุ่ม-องค์กรภาคี และแผนงาน สสย.

การพัฒนากิจกรรมดังที่กล่าวมา แยกไม่ออกจากการพัฒนากลุ่ม-องค์กร ที่เป็นกลไกส่งเสริมการเรียนรู้ให้แก่เด็ก-เยาวชน รวมไปถึงแผนงาน สสย. เองด้วย ดังนั้นการพัฒนากลุ่ม-องค์กรจึงเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นเช่นกัน แนวทางของการพัฒนาสามารถอาศัยกรอบความคิดขององค์กรเข้มแข็ง และแนวคิดขยายชีวิต ดังที่กล่าวไว้ในบทที่ 2 เป็นแนวทาง คือ

(1) แผนงาน สสย. ควรส่งเสริมกลุ่ม-องค์กรให้พัฒนาและบูรณาการปัจจัยที่เอื้อให้เกิดความเข้มแข็งยั่งยืนทั้ง 4 องค์ประกอบ กล่าวคือ สนับสนุน “ทุน” ทั้งงบประมาณ ความรู้ เพื่อน (เครือข่าย) ฯลฯ, สนับสนุนการพัฒนาศักยภาพและความเข้าใจที่ชัดเจนในเรื่องกระบวนการเรียนรู้ภายในกลุ่มองค์กรภาคี เพื่อให้สามารถพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในกิจกรรมและองค์กรของตนเองไปพร้อมกันกับกลุ่มเป้าหมาย, สนับสนุนให้กลุ่ม-องค์กรมีทักษะ ความรู้ เครื่องมือ การจัดการ โดยเฉพาะแก่กลุ่มใหม่ที่ยังไม่มีประสบการณ์ของการจัดการองค์กร (เช่น การวางแผนยุทธศาสตร์ การกำหนดกลยุทธ์ การติดตามประเมินผล ฯลฯ)

ปัจจัยสุดท้ายคือสนับสนุนให้กลุ่มองค์กรเห็นความสำคัญของปัจจัยด้านจิตวิญญาณ หรือการพัฒนาความสมดุลของชีวิตทั้งด้านในด้านนอกของบุคคล ด้วยความเข้าใจว่ากลุ่ม-องค์กรที่เป็นกลไกการขับเคลื่อนกิจกรรม หากมีความเข้าใจการพัฒนาด้านจิตวิญญาณ ย่อมเอื้อให้คุณภาพของกิจกรรมที่จัดกับเด็ก-เยาวชนมีมิติในเรื่องนี้ด้วย ซึ่งสอดคล้องกับการพัฒนากิจกรรมการเท่าทันสื่อที่พบว่า เด็ก-เยาวชนควรได้รับการพัฒนาอย่างสมดุลทั้งสอง อารมณ์ และทักษะชีวิต การพัฒนาจิตวิญญาณเป็นฐานสำคัญของการพัฒนาทักษะชีวิตในบุคคลให้สามารถปรับจิตใจให้เข้าใจผู้อื่น มีความประณีต มั่นคงทางอารมณ์ ฯลฯ ในระดับองค์กร แผนงานฯ การพัฒนาจิตวิญญาณจะส่งผลไปที่คุณภาพการบริหารจัดการองค์กรและบุคลากรด้วย เอื้อให้ทุกภาคส่วนทำกิจกรรมด้วยความสุข ความพอใจและเอื้ออาทรต่อกัน โดยแผนงาน สสย. สามารถเสริมกิจกรรมการพัฒนาจิตวิญญาณนี้ในกิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดกับเครือข่าย-ภาคี

(2) ในส่วนของการพัฒนาระดับเครือข่าย แผนงาน สสย. ควรให้ความสำคัญกับการพัฒนา “สัมพันธภาพ” แนวราบในระดับต่าง ๆ (จังหวัด ภูมิภาค ประเทศ) ในลักษณะของ “ชุมชน” ที่มีการปฏิสัมพันธ์สื่อสารอย่างต่อเนื่อง มีการป้อนกลับของข้อมูลข่าวสาร การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และความรู้อย่างสม่ำเสมอ บนพื้นฐานของความตระหนักในความสำคัญ ของกันและกัน จึงไม่มีองค์กรผู้ให้ทุนและผู้รับทุน (ซึ่งผู้ให้มักมีอำนาจมากกว่าผู้รับ) หากเป็นความสัมพันธ์ในฐานะของภาคีหุ้นส่วน

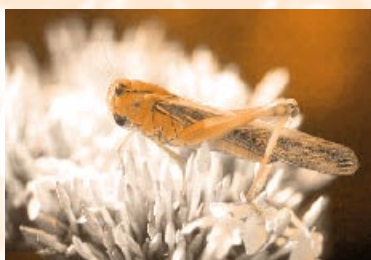
4.3 การพัฒนาเครื่องมือเพื่อการดำเนินงาน

ในการศึกษานี้ ผู้ศึกษาพบว่า เครื่องมือสำคัญที่แผนงานฯ ควรจะพัฒนาขึ้นมาเพื่อช่วยให้การดำเนินงานมีความชัดเจน คล่องตัว ได้แก่ การพัฒนาเครื่องมือ-กลไกของการติดตามประเมินผล และเครื่องมือ-กลไกของการจัดการความรู้ที่จะเอื้อให้เกิดการเรียนรู้ในแนวราบแก่ผู้เกี่ยวข้อง ทั้งหมด ทุกระดับ และสามารถผลิตความรู้ใหม่ได้โดยต่อเนื่อง

แผนงาน สลย. เป็นหนึ่งในแผนงานนำร่องของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ในการใช้เครื่องมือการประเมินด้วยเทคนิคแผนที่ผลลัพธ์ (Outcome Mapping) ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่าโดยหลักคิดแล้วมีความเหมาะสมสามารถตอบโจทย์ทั้งเรื่องการติดตาม-ประเมินผล การเรียนรู้ การมีส่วนร่วม และการจัดการความรู้ อย่างไรก็ตาม จะต้องมีการประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสมแก่กลุ่มองค์กรในระดับต่าง ๆ ซึ่งจะเกิดขึ้นและมีประโยชน์ได้จริง ควรจะต้องสร้างการมีส่วนร่วมตั้งแต่การเริ่มคิดเครื่องมือต่าง ๆ ร่วมกัน

นอกจากนี้ การพัฒนาตัวชี้วัดที่มีความสอดคล้องหรืออิงกับกรอบความคิดของแผนงานฯ ก็จะเป็นเครื่องมือที่มีประโยชน์ในการสนับสนุนให้ภาคีและแผนงาน สลย.สามารถดำเนินงานได้อย่างมีเอกภาพมากขึ้น มองเห็นตนเองได้ง่ายขึ้น เครื่องมือและเทคนิคการทำงานที่ควรได้รับการพัฒนาขึ้นมาด้วย คือ เครื่องมือส่งเสริมการเรียนรู้ การจัดการความรู้ อาทิ เทคนิค-เครื่องมือการถอดบทเรียน การวิเคราะห์ ทบทวนหลังการปฏิบัติ (After Action Review : AAR) การฝึกฝนทักษะการเป็นผู้อำนวยความสะดวกการเรียนรู้เพื่อสร้างการเรียนรู้ (Learning Facilitator) การวิจัยอย่างมีส่วนร่วม เป็นต้น อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ยังระงัง ได้แก่ การใช้เครื่องมือ-เทคนิคดังกล่าว จะต้องส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ และการมีส่วนร่วมที่มีกรอบความคิดเป็นฐาน มิใช่เป็นการใช้เครื่องมือ-เทคนิคอย่างโดด ๆ โดยไม่รู้เป้าหมายที่ต้องการ มุ่งไปสู่คือการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องทั้งหมด

ข้อสังเกต

สุดท้ายคือข้อสังเกต ซึ่งผู้ศึกษาขอตั้งไว้จากการศึกษา ได้แก่ข้อสังเกตว่า กิจกรรมมีการเปิดพื้นที่ในการคิดกิจกรรมการเรียนรู้เท่าทันสื่ออย่างอิสระและนอกรอบให้แก่เด็กและเยาวชนมากนักน้อยเพียงใด ข้อสังเกตนี้มาจากการเห็นว่าเป็นรูปแบบวิธีการของหลายกิจกรรมจะคล้ายกัน เนื่องจากผู้จัดรายการอบรมมาเหมือนกัน หากนำไปใช้โดยขาดการประยุกต์ จะทำให้กิจกรรมมีเส้นทางที่แน่ชัดเป็นขั้นตอน เด็กและเยาวชนจึงมีส่วนร่วมในขั้นตอนที่กำหนดไว้แล้ว เป็นการคิดในกรอบที่มีโจทย์กำหนดไว้ชัดเจน

หากมีการจัดช่วงเวลาบางส่วนในกิจกรรมให้เด็ก-เยาวชนได้คิดอย่างอิสระ จะช่วยการพัฒนาจินตนาการหรือการคิดนอกรอบ เพื่อเอื้อให้เด็ก-เยาวชนมีทุนในการคิดต่อยด้วยตนเองมากขึ้นภายหลังกิจกรรม นอกจากนี้ การใช้โจทย์ในเชิงท้าทาย หรือในสถานการณ์จริงจะช่วยช่วยให้เด็ก-เยาวชนได้มีประสบการณ์คิดในสถานการณ์ที่เขาอาจจะต้องพบในชีวิตจริงมากขึ้น

นอกจากนี้ มีข้อสังเกตและเสนอแนะด้านงบประมาณว่า หากมีความเป็นไปได้ แผนงานฯ สสย. ควรส่งเสริมให้กลุ่ม-องค์กรผู้จัดกิจกรรมสามารถเสนองบประมาณจำนวนหนึ่งในลักษณะงบประมาณย่อย (Small Grant) อยู่ในข้อเสนอกิจกรรมที่กลุ่ม-องค์กรเสนอมาด้วย หากกลุ่ม-องค์กรนั้นมีความพร้อมที่จะเป็นที่เลี้ยงส่งเสริมกลุ่มเด็ก-เยาวชนให้คิดริเริ่มทำกิจกรรมที่กลุ่มเป้าหมายสนใจ โดยอาศัยงบประมาณดังกล่าวในการทำกิจกรรมเนื้อหาเกี่ยวกับสื่อและการสร้างทักษะชีวิตให้แก่ตนเองโดยอิสระ วิธีการนี้จะเป็นทั้งการพัฒนาเด็กและเยาวชนให้เรียนรู้การจัดการจัดการพัฒนาสัมพันธภาพ และพัฒนาจิตวิญญาณของการทำงานร่วมกันภายในกลุ่ม และถักทอความสัมพันธ์กับเครือข่ายนอกกลุ่มในระดับต่าง ๆ พร้อมกับเตรียมบุคลากรในระดับท้องถิ่นด้วย หากประสบความสำเร็จในอนาคตก็สามารถใช้งบประมาณในท้องถิ่น (มูลนิธิ-สมาคมการกุศล องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น องค์กรบริหารส่วนจังหวัด ส่วนตำบล เทศบาล ฯลฯ) ได้

ท้ายที่สุด การศึกษาในครั้ง นี้ ได้สะท้อนให้เห็นว่า ยังมีบุคคล กลุ่ม-องค์กรอยู่ทุกภูมิภาค ที่ให้ความสนใจและความสำคัญกับการส่งเสริมเด็กและเยาวชนไทย ให้หลุดพ้นจากอิทธิพลการครอบงำของสื่อด้านลบ และได้ริเริ่มดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ อยู่แล้ว หากยังมีข้อจำกัดเป็นการทำกิจกรรมตามความถนัด ความเข้าใจของตนเอง ขาดการพัฒนาศักยภาพความสามารถที่จะพัฒนากิจกรรมให้ก้าวหน้าอย่างต่อเนื่อง เพื่อเท่าทันสื่อกระแสหลักที่พัฒนาตนเองสร้างผลกระทบเชิงลบแก่เด็กและเยาวชนด้วยเทคนิควิธีและเนื้อหาแบบใหม่ ๆ ดังนั้นแผนงาน สสย. จึงมีภาคีที่มีใจพร้อมอยู่แล้วเป็นทุน สิ่งที่จะต้องพัฒนาต่อไปคือ การเสริมเพิ่มทุนทางศักยภาพความสามารถทางความคิด และปฏิบัติการของกิจกรรมการรู้เท่าทันสื่อให้เข้มข้นมากขึ้นทั้งคุณภาพและปริมาณภาคี เพื่อพัฒนาประเด็นที่ดูเสมือนว่ามีความเฉพาะ คือเป็นเรื่องของการรู้เท่าทันสื่ออันลึกลับตระหนักร่วมกันชัดเจนในพิสัย ไปสู่เป้าหมายที่สำคัญกว่านั้น คือ การพัฒนาให้เด็ก-เยาวชนไทยมีทักษะชีวิตที่จะอยู่อย่างเท่าทันมายาคติทั้งหลาย มิใช่เพียงเฉพาะสื่อหากครอบคลุมถึง “มายาชีวิต” อันทำให้ชีวิตขาดอิสรภาพและปราศจากความสุขที่จะเอื้ออาทรไปสู่สรรพชีวิตอื่นในโลกใบนี้.

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

หนังสือ

อรศรี งามวิทยาพงศ์. กระบวนการเรียนรู้ในสังคมไทยและการเปลี่ยนแปลง : จากยุคชุมชนถึงยุคพัฒนาความทันสมัย. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยการจัดการทางสังคม, 2549.

อรศรี งามวิทยาพงศ์, เขียน, อุทัย ดุลยเกษม – วีระ สมบูรณ์ บรรณาธิการ. ยุทธศาสตร์ใหม่ทางการศึกษาเพื่ออนุรักษ์พลังงานและสิ่งแวดล้อม. กระทรวงศึกษาธิการ สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย และสำนักงานคณะกรรมการนโยบายพลังงานแห่งชาติ, 2542.

อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์. รายงานการศึกษาเรื่องสื่อมวลชนเพื่อการศึกษาและการเรียนรู้. กรุงเทพฯ : โครงการยุทธศาสตร์สื่อเด็ก, 2548.

เอกสาร

รายงานการดำเนินงาน งวดที่ 1 (มกราคม – มิถุนายน 2551) และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมในความสนับสนุนของแผนงาน สสย. และของกลุ่ม-องค์กรอื่นๆ :

1. โครงการสื่อเพื่อเด็กและเยาวชน - กลุ่มรักษ์เขาชะเมา จ.ระยอง
2. โรงเรียนชุมชนชาวนา - สถาบันชาวนา จ.มหาสารคาม
3. โครงการวัยใสเข้าใจสื่อ - กลุ่มไม้ขีดไฟ จ.นครราชสีมา
4. โครงการสะพานชีวิต - กลุ่มสงขลาฟอรั่ม จ.สงขลา
5. โครงการสร้างภูมิคุ้มกัน รู้เท่าทันสื่อ - องค์กรเครือข่ายเด็กและเยาวชน จ.กำแพงเพชร
6. โครงการเยาวชนเท่าทันสื่อ - กลุ่มมานีมานะ จ.สงขลา
7. โครงการเด็กไทยเรียนรู้ เท่าทัน ฝ่าระว่างสื่อ - กลุ่มเยาวชนพิทักษ์สิทธิผู้บริโภค จ.สุราษฎร์ธานี

8. โครงการอบรมอาสาสมัครนักข่าวเยาวชนเท่าทันสื่อ - ศูนย์ประสานงานสำนักข่าวเด็กและเยาวชน จ.พะเยา

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ. แผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน ระยะ 3 ปี : มกราคม 2551 – ธันวาคม 2553.

อรศรี งามวิทยาพงศ์ และคณะ. รายงานการศึกษาและจัดทำตัวชี้วัดกระบวนการเรียนรู้ จากการทำงานและกิจกรรมของแผนงานพัฒนาจิตเพื่อสุขภาพ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2549.

อุษา บิ๊กกินส์ และคณะ. รายงานวิจัยการติดตามและประเมินแผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน (สสย.). กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, 2551.

สัมภาษณ์

- นนท์ พลาวัน, 18 กุมภาพันธ์ 2551
- ธัญญาอร พานิชพิงรัถ, 13 มีนาคม 2551
- วีรดา นามโท, 16-17 มีนาคม 2551
- ศรัทธา ปลื้มสูงเนิน, 25 มีนาคม 2551
- พรทิพย์ เย็นจะบก, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., 30 เมษายน 2551
- พรรณิภา โสถถิพันธ์, 1 พฤษภาคม 2551

สนทนากลุ่ม

ผู้จัดกิจกรรม กลุ่มรักษ์เขาชะเมา, วิทยาลัยการจัดการทางสังคม, สถาบันต้นกล้า, สงขลาฟอรัม, กลุ่มมานีมานะ, กลุ่มระบัตไบ, กลุ่มเยาวชนพิทักษ์สิทธิผู้บริโภค (27 กุมภาพันธ์ 2551)

เวทีสัมมนาสะท้อนข้อมูลเพื่อการจัดการความรู้สื่อสร้างสุขภาวะเพื่อเด็กและเยาวชน. จัดโดย แผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเยาวชน (สสย.) วันที่ 25-26 พฤษภาคม 2551 โรงแรมรอยัลซิติ้ กรุงเทพฯ

สำรวจและศึกษาพื้นที่ (สัมภาษณ์และสังเกตการณ์กิจกรรม)

- โครงการสะพานชีวิต - สงขลาฟอรั่ม จ.สงขลา
- โรงเรียนชุมชนชาวนา - สถาบันชุมชนชาวนา จ.มหาสารคาม
- โครงการวัยใสเข้าใจสื่อ - กลุ่มไม้ขีดไฟ จ.นครราชสีมา

ภาษาอังกฤษ

Books

Capra, Fritjof. The Web of Life. London : Flamingo, 1997.

Hope, Anne and Timmel, Sally. Training for Transformation. Mambo Press, 1984.

Uphoff, Norman. Local Institutional Development : An Analytical Sourcebook with Cases. Connecticut : Kumarian Press, 1986.

----- Rural Development and Local Organization in Asia. Delhi : Macmillan India, 1982.

----- Local Organization for Rural Development : Analysis of Asia Experience. Ithaca : Center for International Studies, Cornell University, 1982.

Online

Ecoliteracy Center, <http://www.ecoliteracy.org/pages/principlesofecology.html>

Fritjof Capra's Perspective : A Crisis of Perception, <http://freespace.virgin.net/steve.charter/big-picture/capra.html>

ให้เป็นการเรียนรู้¹

กิจกรรม “ถอดบทเรียน” เป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งของการจัดการความรู้ และพัฒนาการเรียนรู้ของบุคคล โดยเชื่อกันว่ากิจกรรมการถอดบทเรียนจะส่งเสริมให้ผู้เข้าร่วมเกิดความรู้ความเข้าใจ มีศักยภาพและความสามารถเพิ่มขึ้นจากกระบวนการถอดบทเรียน

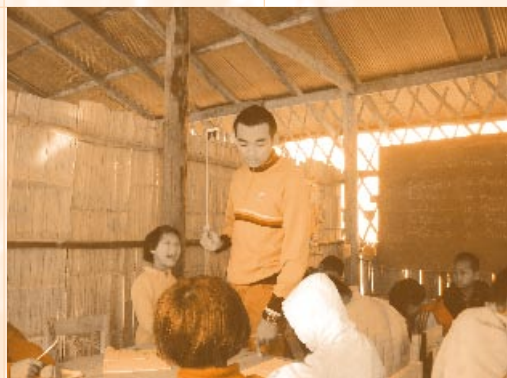
อย่างไรก็ตาม การถอดบทเรียนมิใช่เครื่องมือสำเร็จรูป และยังมีใช้วิธีการที่ปราศจากแนวคิดรองรับ ดังนั้น หากดำเนินการโดยเงื่อนไขสำคัญบางประการไม่ครบถ้วน ก็อาจมีผลให้การถอดบทเรียนนั้น มีผลจำกัดในการสร้างความรู้และกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ผู้เข้าร่วมได้ บทความนี้เป็นการสังเคราะห์ประสบการณ์ของผู้เขียนและความรู้ที่ได้จากการศึกษากิจกรรมการถอดบทเรียนในความสนับสนุนของวิทยาลัยการจัดการทางสังคม (วจส.) ซึ่งผู้เขียนได้มีส่วนร่วมในการศึกษาประเมินผล และจากประสบการณ์ทางตรง-ทางอ้อมจากการเข้าร่วมสังเกตการณ์ในกิจกรรมการถอดบทเรียนขององค์กร หน่วยงานต่าง ๆ ประเด็นสำคัญของบทความนี้ซึ่งผู้เขียนต้องการกล่าวถึง คือ กระบวนการถอดบทเรียนที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้ควรดำเนินการอย่างไร เพื่อเอื้อให้กิจกรรมการถอดบทเรียนได้รับการออกแบบและจัดการที่จะนำไปสู่การเรียนรู้ของผู้เข้าร่วมได้อย่างที่ต้องการ มิใช่เป็นเพียงกิจกรรมที่ดำเนินการไปตามเทคนิคหรือขั้นตอนโดยไม่ชัดเจนว่าต้องการให้เกิดอะไร และควรดำเนินการอย่างไรเพื่อไปสู่สิ่งที่ต้องการนั้น

¹ ปรับปรุงจาก อรศรี งามวิทย์พงศ์ “ถอดบทเรียนให้เป็นการเรียนรู้” ใน กระบวนการเรียนรู้ในสังคมไทยและการเปลี่ยนแปลง : จากยุคชุมชนถึงยุคพัฒนาความทันสมัย. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยการจัดการทางสังคม, 2549.

1. ความหมายของการถอดบทเรียน

“การถอดบทเรียน” ที่กล่าวถึงในที่นี้ หมายถึงกระบวนการ ทบทวน-สรุปประสบการณ์ที่ผ่านมาในแง่มุมต่าง ๆ เพื่อให้เห็นถึง รายละเอียดอันชัดเจนและความรู้ในเหตุปัจจัยอย่างเชื่อมโยง ทั้งภายในและภายนอกซึ่งทำให้เกิดผลอย่างที่เราเห็นอยู่ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะผลนั้นจะเป็นผลด้านบวกหรือลบ ในมิติของการจัดการความรู้² การถอดบทเรียนเป็นการ “ถ่ายทอด” ความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคลหนึ่งให้ แก่ผู้อื่นหรือแก่กลุ่ม แล้วความรู้ที่ถ่ายทอดนั้นไป “สร้าง” ความรู้ใหม่ ให้แก่ผู้ร่วมกิจกรรม สามารถประยุกต์ไป “ใช้” ประโยชน์และสร้าง ใหม่อย่างต่อเนื่อง รวมทั้งเกิดการ “สะสม” ในเอกสารที่บันทึกและใน บุคคลที่เข้าร่วม

² การจัดการความรู้ ในความหมายของผู้เขียนคือ การจัดการความรู้อย่างครอบคลุมครบทั้ง 4 มิติ ได้แก่ การสร้าง การใช้ การถ่ายทอด และการสะสม เป็นการจัดการอย่างเป็นวัฏจักร (วงจร) ซึ่งนำไปสู่การสร้างสรรคใหม่ตลอดเวลา โดยนัยนี้ ความรู้จึงมีพลวัตตลอดเวลา หากจัดการไม่ครบ ทั้ง 4 มิติ ความรู้จะมีสถานะไม่ต่างจากอาหารและยา “หมดอายุ” คือ นำไปใช้ประโยชน์ได้จำกัด และไม่เอื้อต่อการสร้างสรรค์สิ่งใหม่

2. จุดมุ่งหมายของการถอดบทเรียน

การถอดบทเรียนมิใช่กิจกรรมการสรุปงานโดยทั่วไป แต่เป็นการประมวลผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นในมิติต่าง ๆ จากทัศนะ มุมมองอันหลากหลาย เพื่อให้ได้ “ความรู้” (บทเรียน) จากประสบการณ์จริงที่มีประโยชน์ นำมาพัฒนาและปรับปรุงงานให้ก้าวหน้า สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของกลุ่ม-องค์กรและสภาพแวดล้อมต่าง ๆ และเพื่อพัฒนาบุคลากรทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับงานนั้น ให้มีศักยภาพและความสามารถสูงขึ้น จากกระบวนการถอดบทเรียนนั้นร่วมกัน การถอดบทเรียนจึงต้องให้ได้ทั้ง “ความรู้” และ “การเรียนรู้” อย่างน้อยที่สุดในระดับของ “ความเข้าใจ” (Comprehension) ที่สามารถเชื่อมโยงเหตุผลของปัจจัยต่าง ๆ ในชุดประสบการณ์ หรือก่อให้เกิดวิธีคิดอย่างใหม่ ค่านิยมใหม่ที่นำไปสู่การคิดสร้างสรรค์ต่าง ๆ ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ใหม่หรือต่อยอดออกไปอย่างต่อเนื่องได้ มิใช่เป็นเพียงการ “รับรู้” (Reception)³ ข้อมูลเพิ่มมากขึ้นจากเดิม

³ โปรดอ่าน “กรอบความคิด” กระบวนการเรียนรู้ ในบทที่ 2 (หน้า 15-60)

3. การวัดกระบวนการถอดบทเรียนให้ได้ตามจุดมุ่งหมาย

การถอดบทเรียนจะบรรลุตามความหมายและจุดมุ่งหมายที่กล่าวมาได้มากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับการจัดกระบวนการของกิจกรรมอย่างเหมาะสม มีการอบความคิดของ “กระบวนการเรียนรู้” ที่ชัดเจนเพียงพอให้การจัดการทุกขั้นตอนนำไปสู่การเรียนรู้ แนวทางของการจัดกระบวนการในที่นี่ อาศัยกรอบความคิดที่แสดงไว้ในบทที่ 2

3.1 ชั้นเตรียมการ

ชั้นเตรียมการนับว่าเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่ง ปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จที่จะต้องเตรียมการ คือ

(ก) การเตรียมองค์ประกอบของผู้เข้าร่วม

การถอดบทเรียนที่สามารถระดมผู้มีส่วนเกี่ยวข้องซึ่งกับประสบการณ์ชุดดังกล่าวได้อย่างรอบด้าน หลากหลาย ย่อมทำให้เกิดเนื้อหาการเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ที่หลากหลายมุมมอง ทักษะ ฯลฯ อันเอื้อประโยชน์แก่ผู้เข้าร่วม โดยเฉพาะหากมีกระบวนการที่ส่งเสริมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันที่เหมาะสม การถอดบทเรียนนั้นก็ยิ่งเอื้อประโยชน์ให้เกิดการเรียนรู้ได้มากแก่ผู้เข้าร่วมทั้งหมด สำหรับจำนวนผู้เข้าร่วมนั้น หากอยู่ในระดับประมาณ 10-15 คนน่าจะเอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ได้มาก คือสามารถแลกเปลี่ยนกันได้อย่างทั่วถึง ที่สำคัญที่สุดคือ ผู้เข้าร่วมจะต้องเป็นบุคคลหลัก (Key Informant) ที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะถอดบทเรียนโดยตรง

(ข) การเตรียมกลไกการเรียนรู้

กลไกสำคัญของการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการถอดบทเรียน คือ **ผู้อำนวยความสะดวกการเรียนรู้** (Learning Facilitator) ซึ่งจะทำหน้าที่กระตุ้น ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิด ทักษะ ความรู้ ข้อมูล ฯลฯ อย่างรอบด้าน เพื่อให้ความหลากหลายในมิติต่าง ๆ เกิดประโยชน์ได้จริง โดยการตั้งคำถามที่เอื้อให้ความหลากหลายนำไปสู่การคิดแง่มุมใหม่ วิพากษ์วิจารณ์ สร้างสรรค์ การคิดที่ลึกซึ้ง ฯลฯ มากขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็กว้างขวางรอบด้านด้วย และทำหน้าที่เชื่อมโยง จับประเด็นความคิด ทักษะ ความรู้ ฯลฯ ที่หลากหลายมากมายนั้น มาประมวลความคิด (Conceptualize) หรือสังเคราะห์ให้เกิด “บทเรียน” (ความรู้) ที่เอื้อให้ผู้เข้าร่วมเกิดความกระฉ่างชัดในชุดประสบการณ์ที่มีร่วมกัน ได้ความรู้ที่ทำให้เกิดมุมมอง และความคิดใหม่ที่จะนำไปสู่การสร้างสรรค์การพัฒนางานต่าง ๆ ได้ ผู้อำนวยความสะดวกการเรียนรู้จึงต้องมีชุดความรู้และประสบการณ์ในเรื่องที่จะถอดบทเรียน เช่นเดียวกับที่มีความรอบรู้เชิงบริบทในเรื่องอื่น ๆ ที่จะนำมาส่งเสริมให้ผู้เข้าร่วมได้มองต่างมุมด้วย (เช่น การถอดบทเรียน “ความสำเร็จ” หากผู้อำนวยความสะดวกการเรียนรู้มีชุดประสบการณ์ในเรื่องดังกล่าวมาก อาจกระตุ้น (ท้าทาย) อย่างเหมาะสมว่า ความสำเร็จที่ได้ยั่งยืนหรือไม่ใช่ “ความสำเร็จ” หรือไม่ เพราะในหลายกรณี “ความสำเร็จ” อาจสรุปกันอย่างฉาบฉวย รวบรัด เป็นต้น)

คุณสมบัติสำคัญของผู้ทำหน้าที่อำนวยความสะดวกการเรียนรู้ จึงต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ในเรื่องที่จะถอดบทเรียนทั้งด้านลึกและด้านกว้าง เพื่อจะตั้งประเด็นการคิดและการถามที่เอื้อให้ผู้เข้าร่วมได้ **“ร่วมคิด”** และเกิดคำถามต่อชุดประสบการณ์หรือบทเรียนของตนเองอย่างละเอียดรอบด้านด้วยตนเอง มิใช่เพียงผู้ดำเนินรายการให้ผู้เข้าร่วม **“ร่วมเล่า”** ข้อมูลของแต่ละคน แล้วเรียบเรียงสรุป

ในกรณีที่ผู้อำนวยความสะดวกการเรียนรู้เป็นบุคคลนอกกลุ่ม การศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประวัติ บทบาท ข้อเด่น ข้อจำกัดของผู้เข้าร่วม และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มดังกล่าว จะเอื้อให้ผู้อำนวยความสะดวกการเรียนรู้สามารถทำหน้าที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของบุคคลและของกลุ่มได้มากขึ้น

(ค) การเตรียมการอื่น ๆ

ความพร้อมด้านสถานที่ สิ่งอำนวยความสะดวก อุปกรณ์เครื่องมือในการเรียนรู้ รวมถึงอาหาร การเดินทาง ความพร้อมเพรียงด้านเวลา ฯลฯ หากมีการเตรียมไว้อย่างรอบคอบ จะเอื้อให้ผู้เข้าร่วมมีความพร้อมในการเรียนรู้ได้มากขึ้น ในทางตรงข้าม หากกิจกรรมขลุกขลักตลอดเวลา เวลามีจำกัด ฯลฯ อาจมีผลให้ความพร้อมทางร่างกาย จิตใจ สมาธิ และอื่น ๆ ไม่เอื้อต่อการเรียนรู้ร่วมกัน

3.2 ขั้นตอนการหรือจัดกระบวนการเรียนรู้

การจัดกิจกรรมถอดบทเรียนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ มีแนวทางปฏิบัติ คือ

(ก) บรรยากาศของการถอดบทเรียนในตลอดกระบวนการ ตั้งแต่เริ่มต้นจนเสร็จสิ้น จะต้องเป็นกันเอง ไม่เคร่งเครียด เป็นความสัมพันธ์เชิงสังคม แม้ผู้เข้าร่วมมีความหลากหลาย แต่ไม่มีช่องว่างหรือความต่างระดับ (เป็นแนวตั้ง มีผู้ที่มีอำนาจมากกว่า รู้มากกว่า ฯลฯ) ในทางตรงกันข้าม บรรยากาศแบบกันเองของผู้มีส่วนร่วมทั้งหมด (รวมทั้งผู้อำนวยการการเรียนรู้) จะช่วยให้ผู้เข้าร่วมเพลิดเพลินกับการเรียนรู้จากการถอดบทเรียน เกิดทัศนคติอันบวกต่อกิจกรรมนี้ เห็นว่าการถอดบทเรียนเป็นกิจกรรมที่มีประโยชน์ และไม่ยากซับซ้อน แม้จะเป็นเรื่องของ “การคิด” ก็เป็นการคิดจากความรู้หรือประสบการณ์รูปธรรมของตนเอง จึง **“สนุกคิด”** ได้ (โดยเฉพาะเมื่อร่วมกันคิดหลาย ๆ คน) จึงเริ่มเกิดฉันทะ (ความพอใจ) ที่จะทำต่อเนื่องไปอีกในอนาคต

(ข) ในการเริ่มต้นกระบวนการ ควรเริ่มจากการคิดด้านบวก มองเห็นพลังและอนาคตของตนเองและกลุ่ม หากเป็นไปได้ควรเริ่มต้นด้วยสิ่งที่น่าสนใจ แม้แต่การถอดบทเรียนที่เป็นความไม่สำเร็จหรือเป็นปัญหา ก็ควรมีกระบวนการกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมเห็นประโยชน์ของบทเรียนดังกล่าว มองเห็นถึง “พลัง” และ “โอกาส” ของกลุ่มในการแก้ไข-พัฒนาบทเรียนดังกล่าวให้ดีขึ้น (พลิกวิกฤตให้เป็นโอกาส) เช่น การให้บุคคลที่มีประสบการณ์ตรงในการเผชิญวิกฤตและผ่านพ้นมาได้ด้วยการเปลี่ยนวิธีคิด การแสวงหาความรู้ ฯลฯ มาเล่าตัวอย่างการคิดเชิงบวก หรือนำเรื่องของบุคคลซึ่งเป็นที่รู้จักมาแล้วให้ผู้เข้าร่วมฟัง เป็นต้น

(ค) กระบวนการคิดของการถอดบทเรียน ต้องใช้ทั้งการวิเคราะห์หรือคิดแยกส่วน เพื่อให้ผู้เข้าร่วมเห็นถึงเหตุปัจจัยของความสำเ็จ (หรือไม่สำเ็จ) อย่างชัดเจนละเอียด ลึก สามารถ “ถอด” ประสพการณ์ของตนเองว่ามีเหตุปัจจัยอะไรเกี่ยวข้องบ้าง และใช้การสังเคราะห์หรือการคิดเชื่อมโยงหลอมรวมเหตุปัจจัยต่าง ๆ นั้น ให้เกิดเป็นความรู้ความเข้าใจใหม่ ว่าความสำเ็จหรือล้มเหลวของกิจกรรมใด ๆ เกี่ยวข้องกับเหตุปัจจัยเป็นอันมากซึ่งเชื่อมโยงถึงกัน จึงสามารถส่งผลกระทบต่อกันได้ทั้งทางตรงทางอ้อม บางอย่างมองเห็นง่ายและบางอย่างมองเห็นยากต้องใช้เวลา

ตัวอย่างเช่น ความเข้มแข็งของกลุ่ม มาจากการมีทุน การจัดการที่ดี มีความรู้ และมีความสัมพันธ์อันดีของผู้เกี่ยวข้อง ฯลฯ การวิเคราะห์เป็นการจำแนกแยกย่อยว่า ทุนดังกล่าวนอกจากเงินแล้ว มีทุนอื่นๆ เช่น ทุนนิเวศ ทุนมนุษย์ ทุนสังคม ฯลฯ หรือไม่ อย่างไร ทุนทุกชนิดพัฒนาได้จากการมีการจัดการอย่างไร เกี่ยวข้องกับการมีความรู้ในเรื่องใดหรือไม่ และความสัมพันธ์อันดีนั้นช่วยเอื้อต่อการพัฒนาทุน ความรู้ และทำให้การจัดการง่ายขึ้นหรือไม่อย่างไร เป็นต้น การมองเห็นความเชื่อมโยงและกลมกลืนเป็นส่วนหนึ่งของกันและกันระหว่างปัจจัยต่าง ๆ จะเอื้อให้เกิดความคิดเชิงสังเคราะห์ว่า ปัจจัยทุกอย่างเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกันเสมอไม่ทางตรงก็ทางอ้อม มากน้อยแตกต่างกันไปตามบริบทของเวลาและอื่น ๆ ผลรวมของความสำเ็จ จึงเป็นผลจากการเชื่อมโยงปัจจัยต่าง ๆ ด้วย มิใช่เกิดจากปัจจัยใดโดยลำพัง อันเป็นการคิดแบบแยกส่วนและลดทอน

การบูรณาการกระบวนการคิดทั้ง 2 แบบดังกล่าว หากดำเนินการได้ดี โดยอาศัยชุดประสบการณ์ของผู้เข้าร่วมเอง และดำเนินการอย่างต่อเนื่อง จะมีอิทธิพลสร้างการปรับเปลี่ยนวิธีคิด โลกทัศน์ในการมองสิ่งต่าง ๆ เกิดการเรียนรู้ใหม่ได้ นอกจากนี้ การใช้ความคิดทั้ง 2 แบบจะช่วยให้เกิดประโยชน์ในภาคปฏิบัติหรือการจัดการด้วย คือ การวิเคราะห์หรือแยกส่วนย่อย จะช่วยให้เห็นและรู้อะไรประกอบชัดเจน (ใคร อะไร อย่างไร เมื่อไร ที่ไหน เท่าไร ฯลฯ) ง่ายแก่การวางแผนและจัดการ ในขณะที่เดียวกันการสังเคราะห์จะช่วยให้เกิดการจัดการที่มีความรอบคอบและรอบด้านมากขึ้น มีการป้องกันผลกระทบด้านลบและส่งเสริมผลด้านบวกได้มากขึ้น

(ง) มีกระบวนการกระตุ้นให้คนทั้งหมดมีส่วนร่วมกันคิดและแสดงความคิดเห็นให้ได้ความคิดที่หลากหลาย แตกต่างมุมมอง การมีส่วนร่วมเป็นช่องทางหนึ่ง ที่เอื้อให้ผู้เข้าร่วมไม่เบื่อหน่ายด้วย อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นได้ จะต้องใช้เครื่องมือและวิธีการในการถอดบทเรียนที่หลากหลาย เพื่อให้ผู้เข้าร่วมที่มีความแตกต่างกันสามารถมีส่วนร่วมในการถอดบทเรียนของตนเองได้ เช่น ไม่ใช้การพูดอย่างเดียว อาจต้องใช้เกม เหตุการณ์สมมุติ การคุยในกลุ่มย่อย ฯลฯ เป็นตัวช่วยในการสื่อสาร เพื่อโยงกลับไปยังประเด็นของบทเรียนที่ต้องการถอด เนื่องจากผู้เข้าร่วมจำนวนมากไม่ถนัดกับการแสดงความคิดด้วยการพูด โดยเฉพาะการพูดในที่ประชุมหรือสาธารณะ และถนัดกับการพูดรูปธรรมมากกว่าการประมวลความคิดเชิงนามธรรม ผู้อำนวยการการเรียนรู้จึงต้องถอดประเด็นที่ได้จากตัวอย่างรูปธรรม เช่น ปรากฏการณ์รูปธรรมชุดนี้ สะท้อนถึงการมีคุณธรรมของความเอื้ออาทรใส่ใจต่อกัน แสดงถึงการคิดที่มีมิติของอนาคต (ความยั่งยืน) เป็นต้น

(จ) เวลาที่ใช้ในการถอดบทเรียนต้องมีความเหมาะสมตามสภาพของผู้เข้าร่วม เป็นสำคัญ ไม่มีข้อกำหนดตายตัว ผู้อำนวยการการเรียนรู้จะต้องสังเกตและประเมิน บรรยากาศ อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปการใช้ความคิดที่มีประสิทธิภาพควรอยู่ในช่วง 2-3 ชั่วโมง (ในบรรยากาศกันเอง) โดยมีช่วงพักครั้งที่เหมาะสม หากเป็นการถอดบทเรียนในช่วงเวลานาน ควรคั่นด้วยการพักรับประทานอาหาร หรือมีช่วงพักผ่อนที่เหมาะสมแล้วจึงเริ่มใหม่ สิ่งที่เรียนรู้ร่วมกันควรเขียนแสดงให้เห็นร่วมกันเป็นช่วง ๆ และสรุปอีกครั้งในตอนท้ายสุด

3.3 การจบกระบวนการถอดบทเรียน

ก่อนจบกระบวนการถอดบทเรียน ควรจะต้องสรุปร่วมกันว่า บทเรียน (ความรู้) ที่ได้จะนำไปสู่การวางแผนพัฒนา หรือการแก้ไขและลงมือทำอะไรต่อไป อย่างไร ประเด็นสำคัญคือ

- (ก) อะไรคือสิ่งที่ติดอยู่แล้วและควรทำต่อ (จะทำต่อไปอย่างไรให้ดีขึ้นอีก)
- (ข) อะไรคือสิ่งที่บกพร่อง เป็นจุดอ่อน และอุปสรรค (จะปรับปรุงอย่างไร)

ข้อความในวงเล็บ ไม่จำเป็นต้องตอบทันทีโดยละเอียด เพราะเป็นประเด็นที่จะต้องใช้เวลาการคิด อาจนัดหมายการประชุมใหม่เป็นการเฉพาะ ในการดำเนินการ 2 ข้อข้างต้นมีความรู้พอจะทำหรือไม่ หากยังรู้ไม่ชัดหรือต้องการความรู้อื่น ๆ เข้ามาช่วย อาจต้องใช้การวิจัยเข้าช่วยสร้างความรู้ที่ต้องการ โดยใช้การวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ที่เน้นกระบวนการเรียนรู้ของคนทั้งหมดมาร่วมกันหาคำตอบ

เมื่อเสร็จสิ้นการถอดเนื้อหาส่วนที่เป็นบทเรียนแล้ว ควรให้ผู้เข้าร่วมได้แบ่งปันความรู้สึกริคิดจากการเข้าร่วมการถอดบทเรียน โดยเลือกใช้รูปแบบหลากหลายในการสะท้อน ไม่จำเป็นต้องใช้การพูดเพียงอย่างเดียว ขั้นตอนนี้มีความสำคัญเป็นการประเมินกระบวนการทั้งหมดให้ผู้จัดการถอดบทเรียนและผู้อำนวยการการเรียนรู้ได้ทราบถึงจุดแข็งจุดอ่อนของกระบวนการ และได้แบ่งปันความรู้สึกของการใช้เวลาร่วมกันด้วย เช่น ใช้การวาดภาพหรือเลือกรูปที่จัดไว้ซึ่งตรงใจมากที่สุดแล้วจึงสื่อด้วยการพูด เป็นต้น

4. ปัญหาที่พบบ่อยในการถอดบทเรียน

การถอดบทเรียนแต่ละครั้งจะมีปัญหาแตกต่างกันไป หากพิจารณาในมิติของการได้ “ความรู้” และ “กระบวนการเรียนรู้” แล้ว ปัญหาที่พบบ่อยครั้ง ได้แก่

(ก) การตั้งคำถามเพื่อให้เวทีร่วมกันถอดบทเรียนยังไม่ลงลึกมากพอ หรือขาดการวิเคราะห์เจาะลึก ทำให้เนื้อหาที่นำมาเสนอ เป็นการเล่าหรือพรรณนาปรากฏการณ์ สภาพก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลง โดยได้ข้อสรุปที่จำกัดและไม่ลึก เช่น ปัจจัยอะไรซึ่งทำให้ชวนาเปลี่ยนบทบาทมาเป็นเพียง “ผู้จัดการนา” ในเกษตรสมัยใหม่ (คือทำหน้าที่กำกับงานให้เป็นไปตามระบบ ขาดการคิดพัฒนา) ซึ่งการถอดบทเรียนในบางกรณีได้ข้อสรุปในแบบเดิม คือ ความยากจนเกิดจากต้นทุนการผลิตสูงและการบริโภคเกินตัว การถอดบทเรียนเชื่อมโยงไปไม่ถึงความสำคัญของ “ความรู้และการเรียนรู้” ทั้ง ๆ ที่โดยแท้จริงแล้ว การเปลี่ยนบทบาทในไร่นาของชวนาสัมพันธ์อย่างยิ่งกับเรื่องของ “ความรู้” ทั้งความรู้ดั้งเดิม (ภูมิปัญญาท้องถิ่น) และความรู้ใหม่ที่รัฐนำเข้ามาแล้วอยู่ในฐานะสูงกว่าความรู้เดิม ทำให้อำนาจการจัดการไร่นา เปลี่ยนมือจากความรู้ของชวนาที่สร้างเอง ใช้เอง พัฒนาด้วยกลุ่มของตนเอง ไปเป็นการพึ่งพิงความรู้นำเข้า เป็นเพียงผู้ทำตามความรู้ของคนอื่น พึ่งพิงความรู้ของภายนอก มากกว่าผลิตความรู้ของตนเอง เพื่อตนเองดังอดีต (ภูมิปัญญาท้องถิ่น) เป็นต้น

สาเหตุที่ทำให้การตั้งคำถามไม่ลึกลง สัมพันธ์โดยตรงกับกรอบความคิดของผู้ดำเนินการไม่กว้างและลึกเพียงพอ และ/หรือขาดการบูรณาการเชื่อมโยงประเด็น

(ข) การถอดบทเรียนมุ่งไปที่การวิเคราะห์เจาะลึกหาคำตอบในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยเฉพาะเรื่องที่เป็นรูปธรรมอย่างเดียวน่าเกินไป เช่น ตัวอย่าง การถอดบทเรียนการใช้และเลิกใช้สารเคมีในการทำนา เจาะลึกมากถึงผลดีผลเสียจากการเปลี่ยนแปลงการใช้สารเคมีในไร่นา ฯลฯ มีผลให้การถอดบทเรียนได้ความรู้จำกัดด้าน ไม่สามารถเชื่อมโยงไปถึงปัจจัยเงื่อนไขอื่น ๆ ที่มีผลต่อการใช้-ไม่ใช้สารเคมี เช่น โลกทัศน์ของชาวนาที่มีต่อธรรมชาติ, วิธีคิดในด้านต่าง ๆ, กลยุทธ์ของพ่อค้าบริษัทผู้ผลิตสารเคมี, กลไกของรัฐที่เข้าไปสนับสนุนให้เกิดการใช้สารเคมี (และอื่นๆ) ที่เอื้อต่อธุรกิจมากกว่าชาวบ้าน ฯลฯ ที่สำคัญกว่านั้นคือ ขาดการสังเคราะห์ให้เชื่อมโยงไปถึงการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ภายในและภายนอกชุมชนจากการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี เพราะโดยข้อเท็จจริงแล้วประเด็นการใช้สารเคมีในการเกษตร เป็นเพียงปัจจัยส่วนหนึ่งที่กระทบให้วิถีชีวิตของชุมชนชาวนาอ่อนแอ ยังมีปัจจัยอื่นอีกหลายประการ ดังนั้น การเปลี่ยนไม่ใช้สารเคมีเพื่อลดต้นทุนการผลิต จึงมิใช่การแก้ไขปัญหาระดับรากฐานของปัญหาชาวนา และปัญหาชุมชนอ่อนแอ

(ค) จะเห็นได้ว่า คุณภาพของเนื้อหาหรือความรู้ที่ได้จากการถอดบทเรียน จะขึ้นกับกรอบความคิดซึ่งเป็นฐานของการตั้งคำถามในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ว่าเจาะลึกให้เกิดการคิดใคร่ครวญกับประเด็นต่าง ๆ อย่างจริงจังมากน้อย และเชื่อมโยง ได้รอบด้านเพียงใด เป็นคำถามเชิงวิเคราะห์หรือสังเคราะห์จุดอ่อนด้านกรอบ ความคิด ทำให้คำตอบที่ได้จากการถอดบทเรียน ได้ข้อมูลในลักษณะของการเล่า ปรากฏการณ์ (เกิดอะไร ที่ไหน เมื่อไร อย่างไร ใครเกี่ยวข้อง ฯลฯ) มากกว่า การพยายามเจาะลึกให้ผู้เข้าร่วมได้คิดวิเคราะห์หาเหตุผลเชื่อมโยงบริบท ของปรากฏการณ์ การถอดบทเรียนจึงเป็นการแลกเปลี่ยน (รับรู้) ข้อมูลมากกว่า ระดับการเข้าใจและเรียนรู้ เพื่อการเปลี่ยนแปลงสร้างสรรค์สิ่งใหม่

ข้ออ่อนของกรอบความคิดดังกล่าว แม้ว่าการเตรียมองค์ประกอบผู้เข้าร่วมดี มีกระบวนการ วิธีการ เครื่องมือดี ก็ไม่สามารถแก้ไขข้ออ่อนดังกล่าวได้ หรือแก้ไข ได้อย่างจำกัด ดังนั้นผู้อำนวยการการเรียนรู้จึงต้องมีกรอบความคิดที่ชัดเจน และ ต้องรู้เป้าหมายที่ชัดเจนว่า ต้องการให้การถอดบทเรียนนี้ได้บทเรียนอะไร ในท้ายที่สุดด้วย

(ง) ในหลายกรณี การถอดบทเรียนได้เนื้อหาหรือความรู้ที่มีรูปธรรมน้อย ในขณะที่การถอดบทเรียนทั่วไปน่าจะได้รับความรู้เชิงรูปธรรมมากด้วย เนื่องจากเป็นบทเรียนจากการปฏิบัติ ข้อจำกัดนี้อาจเกิดจากกระบวนการถอดบทเรียนที่ผู้อำนวยการการเรียนรู้ไม่พยายามดึง “บทเรียน” หรือประสบการณ์จริงที่เกิดขึ้นจากผู้เข้าร่วมให้มากพอ หรืออาจเกิดจากผู้เข้าร่วมไม่มีประสบการณ์ตรงในเรื่องที่นำมาเล่า จึงทำให้เล่ารูปธรรมได้จำกัด ไม่สามารถลงรายละเอียดเชิงวิเคราะห์ได้ และอาจเกิดจากผู้ผู้อำนวยการการเรียนรู้มีความรู้ไม่มากและไม่รอบด้าน จึงตั้งคำถามการถอดบทเรียนที่แคบ บทเรียนหรือความรู้ที่ได้จึงแคบไปด้วย

(จ) ความรู้เชิงสังเคราะห์ที่พบ มักเป็นการสรุปหรือย่อความรู้ ยังไม่ใช่ความรู้เชิงสังเคราะห์ในความหมายของการนำความรู้ในมิติต่าง ๆ (ที่แยกส่วน) มาเชื่อมโยงกัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจใหม่ที่ชัดเจน จนกระทั่งพัฒนาเป็นการเรียนรู้ที่ไปเปลี่ยนแปลงวิธีคิดใหม่ ค่านิยมใหม่ ฯลฯ จากการมองเห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างมิติต่างๆ อย่างเป็นองค์รวมเดียวกัน

5. ข้อสังเกตและเสนอแนะ

(ก) ผู้อำนวยการการเรี ยนรู้ หากเป็นคณนอกกลุ่มที่คุ้นเคยกับกลุ่มบ้างจะเื้อ ต่อกระบวนการแลกเปลี่ยนเรี ยนรู้ได้มากกว่า เนื่องจากสามารถตั้งคำถามเจาะลึก และในหลายกรณีสามารถตั้งคำถามเชิงท้าทาย (ด้วยท่าทีและจังหวะที่เหมาะสม) ซึ่งจะเื้อให้กลุ่มได้ขบคิดกับ “บทเรี ยน” อย่างจริงจ้งหลายแง่มุม ในขณะที่คนใน อาจจะเกรงใจไม่กล้าโต้แย้งหรือมองต่างมุมมากนัก (ผู้เข้าร่วมในหลายกลุ่มมักสะท้อน ความเห็นในทำนองนี้)

(ข) ในบางกรณี ผู้อำนวยการการเรี ยนรู้อาจไม่ถนัดในกระบวนการทั้งหมด เนื่องจากต้องมีพื้นฐานในคุณสมบัติหลายด้าน แนวทางของการแก้ไขปัญหาคือ ดำเนินการเป็นคณะ มีทั้งผู้ชำนาญความรู้ในเรื่องที่จะถอดบทเรี ยน ผู้ที่มีทักษะ การจับประเด็น ประมวลความคิด นักกระตุ้นความคิดและความสงสัยของผู้เข้าร่วม ฯลฯ ที่สำคัญคือ สามารถทำงานเป็นทีมเวิร์คได้ มีการจัดแบ่งบทบาทและการ ประสานบทบาทอย่างลงตัวมีเอกภาพ เพื่อมิให้เกิดความลักลั่นในระหว่างถอดบท เรี ยน

